

Sántha Ágnes

A közegészségügy szociális alapjai

Sántha Ágnes

A KÖZEGÉSZSÉGÜGY SZOCIÁLIS ALAPJAI

Sántha Ágnes

A KÖZEGÉSZSÉGÜGY SZOCIÁLIS ALAPJAI

Presa Universitară Clujeană

2021

Szakvélemény:

Dr. Ambrus Zoltán, egyetemi tanár

Dr. Flóra Gábor, egyetemi tanár

ISBN 978-606-37-1360-6

© Sántha Ágnes, 2021.

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

BEVEZETÉS

Sokat beszélgetünk népesedési kérdésekről a hétköznapiakban.

Hallunk, olvasunk és véleményt alkotunk nyomasztó demográfiai mutatókról: a családalapítás halasztásáról, a növekvő válási arányszámokról és a csökkenő születésszámról, amely falusi óvodák kiürüléséhez, iskolák elnéptelenedéséhez, kisebb kórházak bezárásához vezet, és növekvő adóterheket ró a dolgozó népességre. Beszélünk a kivándorlásról, hiszen tanúi vagyunk a fiatalok külföldre településének, annak, hogy a jobb élet reményében egy időre Nyugat-Európában vagy a tengeren túl szeretnének munkát vállalni. Legtöbb esetben azt állítják: családot alapítani majd hazaköltöznek. Romániában él a szüleiktől elszakítva a legtöbb gyermek, hiszen sokan már azután hagyják el az országot külföldi munkavállalási céllal, miután családot alapítottak, itthon hagyva gyermeküket, a nagyszülőkre bízva azok nevelését.

Hallunk, olvasunk és beszélgetünk örömteli jelenségekről is. Azon fiatalok közül, akik családot alapítanak és gyermeket vállalnak, egyre többen terveznek és vállalnak a „megszokott” kettőnél több gyermeket. Egyre magasabb az iskolai végzettségünk, a szerencsésebbek kényelmesebb munkakörökben és rugalmas időbeosztásban dolgozunk. Egyre tovább élünk. Sokan, különösen a nők nagy valószínűséggel élnek nagyon idős korukig, ami néhány évszázaddal ezelőtt még ritkaságnak számított.

Ebben a tankönyvben az olvasók e jól ismert témák tudományos megalapozottságú tárgyalását találják. Céлом elsősorban az egészségügyi felsőoktatásban részt vevő hallgatók számára átfogó képet nyújtani a klasszikus népesedési kérdésekről, naprakész számadatokkal. Társadalomtörténeti, társadalomtudományos keretbe helyezett képet kapunk a ma népesedési folyamatainak okairól és folyamatáról, valamint a jövőben várható jelenségekről.

Az egyes témakörök felépítése a távolitól a közeli, az általánostól az egyedi felé halad. A tárgyalt népmozgalmi jelenségek (családalapítás, születés, vándormozgalom, halálozás stb.) globális bemutatásával indulva Eu-

rópába, ezen belül Kelet-Európába érkezünk, majd szűkebb hazánk, Erdély és az erdélyi magyarság vonatkozásában vizsgáljuk meg azokat.

A demográfia, magyarosabb nevén népesedéstudomány alapozó tantárgy. Ismerete általános tudást és jártasságot nyújt, ugyanakkor a szaktantárgyak alaposabb megértését és hatékonyabb elmélyítését teszi lehetővé.

1. NÉPESEDÉSELMÉLETEK

A demográfusok figyelmét napjainkban sokféle téma, ezek közül is leginkább a következők kötik le:

1. A jelenkor népesedési jelenségeinek leírása a rendelkezésre álló legfrissebb (gyakran a népszámlálásokból származó) adatok alapján azzal a céllal, hogy a közelmúlt és a jelen megismerésével előreláthatóvá váljék a jövő.
2. A népesedés, gazdasági fejlődés és a rendelkezésre álló erőforrások problémája.

A téma egy sor technikai és filozófiai kérdést vet fel, melyet a demográfusok a fejlődő (értsd: legkevésbé fejlett) világban tapasztalt népességgrobbanás következményeiként tárgyalnak – mint amilyen a globális méreteket öltő éhezés, az urbanizáció, a környezetszennyezés és az AIDS.

3. A hosszú távú népességváltozás formájának és okának történeti megközelítése.

Noha ez a kérdés egységes keretben, több évszázadra visszamenőleg leginkább csak Európára vonatkozóan válaszolható meg, a történeti demográfia eredményei iránt nagy az érdeklődés a volt európai gyarmatokon is, amelyek most a nagy népességnövekedés időszakában vannak.

4. A kirekesztett népcsoportok szociális földrajza.

Ezek a kérdések a menekültek, hajléktalanok, faji és nemzeti kisebbségek életmódjára és térhasználatára vonatkoznak, illetve arra, hogy a hivatalos szervek, a kormányzatok hogyan alakítják ezen csoportok életét.

A fenti négy kérdéskör természetesen nem fogja át a népességföldrajz témáinak teljes tárházát, de jól érzékelteti a tudományterületen folyó mun-

ka sokszínűségét és azt a rengeteg problémát, amely a demográfiát a többi tudománnyal és a mindennapi gyakorlattal összeköti (Woods 2003: 664).

A demográfia szó összetevői a görög nyelvből erednek: a „demosz” népet, a „graphia” leírást jelent, a szóösszetétel tehát a népesség szerkezetének leírására vonatkozik.

Ennek megfelelően a demográfia tudományág a népesség összetételét, változását és területi elhelyezkedését vizsgálja. Feltárja a népesedési folyamatokat, elemzi a változások okait és következményeit. A népességföldrajz fő ágai:

1. Népesedésstatisztika: a népesség számát, különböző ismérvek szerinti összetételét, a népmozgalmat írja le.
2. Népesedéselméletek: a népességszám változásának oka és következményeit magyarázza
3. Népesedéspolitika: a gyakorlatban alkalmazza a népesedési elméleteket

Ez a könyv elsősorban a népesedésstatisztika kérdéseivel foglalkozik. Ezek jobb megértéséhez és társadalomtörténeti megközelítéséhez ismerünk kell a legfontosabb népesedési elméleteket, amelyek a népességnövekedés, ma pedig a fejlett világ viszonylatában már a népességcsökkenés okait tárják fel. Ezeket mutatja be az első fejezet.

1.1. AZ IPARI TÁRSADALOM ÉS A KAPITALIZMUS KIALAKULÁSA

Lássuk dióhéjban azokat a legfontosabb jelenségeket, amelyek a mai demográfiai folyamatokat elindították. A 18. század végén és 19. század elején kezdetét veszi az ipari társadalom kialakulása, ami változásokkal jár a gazdasági és társadalmi élet számos területén:

A gazdaságban: elkezdődik a gépesítés, növekszik a termelékenység, tömegjavakat állítanak elő. Az ipari termelés növekszik a mezőgazdasági termelés ellenében, egyre kevesebben termelik meg közvetlen módon a javakat és egyre többen dolgoznak gyárakban.

Népességnövekedés, mobilizálódás, városiasodás: számottevő az orvosi fejlődés és a higiénés körülmények javulása. A rendi kiváltságon alapuló házasságkötés eltörlése a születésszámok növekedéséhez, a halálozási

arányszámok javulásához vezetett. Tömeges elvándorlás zajlik faluról városra, hiszen ott igény alakul ki az ipari munkaerőre. Erőteljes városiasodás veszi kezdetét.

Oktatás: az iparosodás megnöveli az igényt a legalább elemi szintű oktatásra, de felsőbb munkakörök is kialakulnak. A munkások gyermekeinek továbbra sincs lehetőségük tanulni, így az oktatás kiváltság marad, a felsőbb rétegek elhatárolódásának területe.

Család: a mezőgazdasági társadalomban a háztartások önellátóak voltak, megtermelték a saját fogyasztásukhoz szükséges javakat. Ehhez a dolgozó családtagok nagy száma volt szükséges, a család funkciója elsődlegesen gazdasági, a gyermekek is dolgoznak. Az iparosodással elválik egymástól a munka és a magánélet, a férfiak a gyárba járnak dolgozni (a nők ekkor még nem végeznek kereső munkát). A család funkciója átalakul, a gazdasági szempont háttérbe szorul, előtérbe kerül az érzelmi funkció. A szülők növekvő hangsúlyt fektetnek a gyermeknevelésre. Az átlagos háztartás nagyság visszaesik, kevesebb gyermek születik, illetve a fiatal családok városra költöznek. Csökken tehát a többgenerációs háztartások száma, hiszen inkább a falvakra jellemző, hogy a szülők és nagyszülők nemzedéke egy háztartásban él.

E változások ismeretében a népességszám alakulását magyarázó elméleteket tekintjük át.

1.2. MAGYARÁZATOK A NÉPESSÉGSZÁM ALAKULÁSÁRA

A visszamenőlegesen végzett becslések szerint az újkőkorszak (neolitikum) kezdetén, Kr.e. 10000 körül a világ népessége kb. 5 millió fő volt. Jelenleg, 2021 őszén kb. 7,83 milliárd ember él a Földön. Tizenkétezer év alatt a világ népessége tízszer duplázódott meg, és minden egyes megduplázódás egyre rövidebb idő alatt ment végbe. Az elsőhöz még kb. 3000 évre (Kr.e. 10000 - Kr.e. 7000), az utolsóhoz már csak 35 évre volt szükség (1950 - 1985). A XX. század második felében a világ népességének átlagos évi növekedési üteme 1,7-2,0 % volt, napjainkban már csak 1 % (PRB 2021).

1. táblázat: A világ népességszámának megkétszereződési szakaszai

<i>Időszakasz</i>	<i>Időszakasz hossza (év)</i>	<i>Népességszám a szakasz elején (millió fő)</i>	<i>Népességszám a szakasz végén (millió fő)</i>	<i>Népesség- növekedés (millió fő)</i>
Kr. e. 10000-Kr. e. 7000	3000	5	10	5
Kr.e. 7000-Kr.e. 4500	2500	10	20	10
Kr.e. 4500-Kr.e. 2500	2000	20	40	20
Kr.e. 2500- Kr.e. 1000	1500	40	80	40
Kr.e.1000-Krisztus születése	1000	80	160	80
Krisztus születése-900	900	160	320	160
900-1700	800	320	600	280
1700-1850	150	600	1200	600
1850-1950	100	1200	2500	1300
1950-1985	35	2500	5000	2500

Forrás: Sárfalvi-Tóth 1996, Sárfalvi-Bernek 2007

1.2.1. A malthusianizmus

A népességnövekedésről az első és máig legjelentősebb művet Thomas Robert Malthus írta (1798). Ekkor már kibontakozóban volt az angol ipari forradalom, de a mű még az agrártársadalmak népesedési problémáira vonatkozik. A *Tanulmány a népesedés törvényéről* c. elmélet két kiinduló feltevése, amelyet állandónak feltételez: az élelem és a fajfenntartási ösztön („a nemek közti szerelmi hev”) egyaránt szükséges az emberi létezéshez. Ám a gyors népesedés következtében elkerülhetetlen élelmiszerhiány és éhezés lép fel. Az élelmiszertermelés számtani haladvány szerint növekszik, a népességszám mértani haladvány szerint – tehát jóval gyorsabban. Idővel egy egységnyi élelmiszerre egyre több ember fog jutni, akik versengeni fognak a korlátozott erőforrásokért.

„A népesség és a föld termékenysége közötti egyenlőtlenség, valamint természetünk ama törvénye, mely szerint a hatásokat állandó egyensúlyban kell tartani, olyan nehézségeket okoz, amelyeket, úgy vélem, lehetetlen leküzdeni” (Malthus 1798, 1976: 20).

Az elmélet az agrártársadalmak termelési viszonyait veszi alapul, számára a termőföld az egyetlen létfenntartási eszköz (ne feledjük, a gyár-
ipar ekkor még csak kialakulóban van). Márpedig a földmennyiség kötött:

a megművelhető föld véges, kevés a további bevonható földterület és az egyre újabb részek csak nagyon lassan és nehézkesen vonhatók művelés alá. Ez az elgondolás, mely Malthus művének alapja, a gazdaságtanba a „csökkenő hozamok elveként” kerül be, és inkább David Ricardo, Malthus kortársa révén válik ismertté.

Tegyük fel, hogy minden nő négy gyermeket hoz világra, akik maguk is egyenként négy gyermeket hagynak maguk után. Két nemzedék alatt tizenhat fővel gyarapodik a népesség. Ezzel párhuzamosan azonban az élelemkészlet csak két egységgel tud bővülni minden korosztályban, tehát az említett időszak alatt összesen négy egységgel (hiszen kötött erőforrásokkal számolunk). A növekedést gátló fékek hiányában már csak ez az egyetlen család is jóval túlnövi az élelemtermelés kapacitásait. Nem nehéz belátni, hogy ilyen körülmények között a gazdasági növekedésnek nem jólét lesz a következménye, hanem nyomor.

Márpedig léteznek fékek, amelyek a gyors népességnövekedést lassítanák. A megelőző fékek a népességnövekedés önkéntes, az ember hatalmában álló korlátozását jelentik. Családalapítás előtt az egyének észszerű döntéseket hoznak: összevetik a remélt jövedelmüket a családjuk számára biztosítani kívánt életszínvonallal, és ennek alapján döntenek a kívánt gyermekszámról. Ilyen megelőző fék az „erkölcsös önmegtartóztatás”, a cölibátus vagy a házasságkötés késleltetése (amely mára ugyan nem az erény okán, de jellemzővé vált a fejlett világban), illetve a tudatosabb fogamzásgátlás a házasságban. Utóbbit azonban Malthus bűnnek tartja – nemcsak társadalomtudós és közgazdász, hanem anglikán lelkész is volt.

Ha az ember nem alkalmaz önkéntes megelőző féket, a természet maga gondoskodik a népességnövekedés szabályozásáról ún. pozitív fékekkel háborúkon, betegségeken, éhínségen keresztül, és biztosítja az egyensúly helyreállítását. A pozitív fékek hatékonyabban működnek az alacsony társadalmi státusú csoportokban, ahol a csecsemő- és gyermekhalandósági arány magasabb és az életkörülmények egészségtelenebbek. Ha például technológiai fejlődés következtében a megtermelt élelem mennyisége megnövekszik, az életszínvonal növekedése csak időszakos lesz, hiszen hosszabb távon az újabb népességnövekedés felfüggeszti azt. A pozitív fékek kegyetlen hatását az elvándorlás enyhíthetné, de a lehetséges befogadó országok kemény életkörülményei miatt Malthus ezt sem tartja ténylegesen járható útnak (Abramitzky – Braggion 2003). Leszögezi, hogy a korlátozó

eszközök csak késleltetni, ideig-óraig feltartóztatni képesek a demográfiai katasztrófát, azt megakadályozni azonban nem tudják.

Az alábbiakban négy összefoglaló pontban olvashatjuk az elmélet legfontosabb gondolatait Livi-Bacci (1999:101) alapján:

1. Az elsődleges erőforrás az élelem. Ha a népesség ennek szűkében van, nő a halandóság, lelassul (vagy visszájára fordul) a népességnövekedés, így magától helyreáll az egyensúly.
2. A csökkenő hozadék törvénye kivédhetetlen. Az új földek művelés alá vonása és a munkaintenzitás fokozása – ami válasz a demográfiai növekedésre – az újabb föld vagy az újabb munka egységére számolva egyre kisebb termelésnövekedést eredményez.
3. A termékmennyiség vagy a termelékenység növekedése, amely a találmányok vagy újítások nyomán jön létre, csak időleges enyhülést hoz, mivel a demográfiai növekedés felemészt minden nyereséget.
4. A népességnövekedés és a pozitív fékek ördögi körének ismerete rávezetheti a népességet, hogy a népszaporulatot (és így a demográfiai növekedést) házassági korlátokkal szabályozza.

Malthus műve a legkevésbé sem tanúskodik szociális érzékenységről. A szerző ellenzi a szegények anyagi támogatását, amellyel a szegénységet csak fenntartják és tovább örökítik. Amennyiben ugyanis anyagi javakban részesítenék a szegényeket, ez azt a téves képzetet alakítaná ki bennük, hogy el tudnak tartani egy nagyobb családot. Ez meggyengítené körükben a megelőző fékeket, nagyobb népszaporulatot eredményezve. Vagyis ugyanannyi mennyiségű erőforrást többfelé kellene elosztani, és ismét a pozitív fékek lendülnének működésbe, megtizedelve a népességet. Ezek után az emberek több élelmet tudnak megvásárolni (mert több jut egy személyre), következésképpen megemelkedik az élelem ára és csökken a bérek vásárlóereje, ami kárt okoz az alacsony bérből élőknek. Ezért Malthus korának több jeles gazdasági gondolkodójával, elsősorban Ricardóval együtt ellenezte a szegénytörvényeket.¹ Az ipari forradalom Angliájában vagyunk, amikor az újonnan létrejött iparvárosokban (Manchester, Leeds) szegény

---

¹ Az első szegénytörvények I. Erzsébet uralkodása idején születtek (1597-1598, 1601), majd 1795-ben is hatályba lépett egy szegénytörvény. Malthus halála után, 1834-ben született meg az Új szegénytörvény, ekkor az előzőt Régi Szegénytörvény névre keresztelték át. Az I. Erzsébet korából származó törvények voltak az első próbálkozások a szegénység intézményes, állami enyhítésére, hatásuk azonban viszonylag csekélynek mondható (Vrauó 1994).

földönfutók tömegei élnek. A munkanélkülivé vagy munkaképtelenné vált embereket a szegénytörvény értelmében dologházakba, legtöbbször nyomorúságos életkörülmények közé küldik.

Malthus szerint jobb, ha egy család előre látja anyagi lehetőségeit, illetőleg a több gyermek eltartására való képtelenségét még mielőtt világra hozná őket, minthogy később kényszerüljön számolni a gyermekbetegségek és -halálozás következményeivel. Más szóval, ha már úgyszólván szükség-szerű a fékek használata, sokkal jobb a megelőző fékeket használni, mint hagyni működésbe lendülni a pozitívakat.

1.2.1.1. A malthusianizmus bírálata

Malthus jelentős, a gazdaságtan fejlődésére is hatással levő elméletét több szempontból is kritika érte az idők során. A történelem ugyanis nem egészen azt bizonyította, amit Malthus jósolt. Az ipari forradalom Angliájában valóban nagyméretű volt a szegénység és az ipari termelésre való átállást, az ipari társadalmak kezdeti szakaszait pauperizmus kísérte, későbbi szakasza azonban a népességnövekedés ellenére az életszínvonal jelentős emelkedését hozta, melyből a mai jóléti társadalmak is kinőttek. Malthus figyelmen kívül hagyta a technológiai fejlődés jelentőségét, mely a tőkefelhalmozással² együtt elég erőnek bizonyult ahhoz, hogy a népességnövekedés ellenére az életkörülmények javulásához vezessen (Abramitzky – Braggion 2003).

A Malthus elméletét érő kritikák egyik része a népességnövekedés pozitív hatására helyezi a hangsúlyt, amelyet a szerző annak idején elhanyagolt. Még az agrártársadalmak viszonyai között sem feltétlenül állja meg a helyét Malthus meglátása – állítja és bizonyítja egyik kritikusa. A népsza-porulat rövid távon valóban csökkenti az életszínvonalat és nagy nyomást gyakorol a népességre, hosszú távon azonban hatékonyabb munkamegosz-tást tesz lehetővé, jobb mezőgazdasági termelési technikák alkalmazásához és nagyobb termelékenységhez vezet (Boserup 1965). Ipari társadalmakban is kimutatták a mérsékelt népességnövekedés és az életszínvonal emelkedésének pozitív, a Malthus által megállapítottal éppen ellentétes összefüg-

² Tőkefelhalmozás: a pénz és a termelésre alkalmas javak felgyűlése kevesek kezében, akik gyárakban foglalkoztatják a tömegeket.

gését. A növekvő népesség nagy jelentőséget tulajdonít a tudásnak, a fejlődésnek. Márpedig a technikai tudás gyarapodása, az innováció nagyobb mértékben növeli a termelékenységet és a hozamot, mint amekkora a népességnövekedés üteme. 30-100 év leforgása alatt a mérsékelten növekvő népesség életszínvonala jobban emelkedik, mint a stagnáló népességé, és ez egyaránt igaz a fejlett és kevésbé fejlett országokra (Simon 1977). Az összefüggésre jó példa a közelmúlt egyik gazdasági csodája, az ázsiai „kistigrisek” esete.

A Malthus ért kritika másik iránya arra világít rá, hogy figyelmét elkerülték a szülők termékenységre vonatkozó döntései. A későbbi közgazdászok, köztük Gary Becker Nobel-díjas tudós azt a nézetet vallják, hogy a gyermekek száma és az egy-egy gyermekbe történő befektetés racionális döntés, amelyet a szülők tudatosan hoznak meg (Becker et al. 1990). A malthusianizmus a mai időkre kevésbé alkalmazható, írják, hiszen nem vet számot az iskoláztatás fontosságával és a gyermekek magas nevelési költségeivel a késő ipari- illetve szolgáltatói társadalmakban. A gazdag országokban a szülők inkább a gyermekek minőségébe, mintsem mennyiségébe fektetnek, az utódok humán tőkéjét igyekeznek növelni, ami születéskorlátozással és a Malthus által jelzettnél alacsonyabb gyermekszámmal jár.

Meghaladottsága ellenére az elmélet jól rávilágít arra, hogy az erőforrások nem végtelenek, a népesedésnek korlátai vannak. Ez a téma újra aktuálissá vált napjainkra, a fejlődő országok túlnépesedése kapcsán.

1.2.2. Demográfiai átmenet-elméletek

1.2.2.1. Az első demográfiai átmenet

Az első demográfiai átmenet fogalma már egy későbbi időszakban, az iparosodott társadalmakban a 19. század óta végbement népesedési változásokat összegzi. Demográfiai átmenetnek a halandóság hosszú távú javulását és az azt követő termékenységcsökkenést nevezzük.

A fogalmat elsőként Warren S. Thompson (1929) használta, egy három lépcsőből álló folyamat leírására:

I. A tradicionális társadalmakban mind a születési, mind a halálozási arányszám magas (kb. 35‰), ugyanakkor nagyon magas a csecsemőhalandóság. A népesség csak kismértékben nő vagy stagnál, mivel a születések

magas számát ellensúlyozza a halandóság ugyancsak magas szintje. Járványok, éhínségek tizedelik a lakosságot, az átlagéletkor alacsony (30 év körüli). Ez jellemzi az ipari forradalom előtti Európát. Mára a világ valamennyi országa túljutott ezen a stádiumon.

II. A XIX. század elejétől Európában és az Egyesült Államokban a halálozási arányszám csökken (kb. 20‰), hiszen javul a táplálkozás, visszaszorulnak a járványok. A termékenység magas szintje nem változik. Ezt a szakaszt erőteljes népességnövekedés jellemzi. A fejlett országok 1780-1880 között voltak, a fejlődő országok éppen napjainkban vannak ebben a szakaszban.

III. Az ipari fejlődés kísérőjelenségeként a termékenység olyan szintre csökken (kb. 20‰), hogy a népesség ismét stabillá válik. Ezzel párhuzamosan a halálozás is tovább csökken, tehát a népességnövekedés üteme lelassul. Végül alacsony szinten állandósul a születések és a halálozások száma, a növekedés gyakran fogyásba csap át. Vita folyik arról, hogy ez a harmadik szakasz időben mennyit tarthat.

Több kutató fejlesztette tovább a demográfiai átmenet elméletét, elsősorban Landry (1934) és Notenstein (1963). Némely elmélet-változat a fent bemutatott három fázishoz képest négyről vagy ötről beszél, de lényegében ugyanazokról a folyamatokról van szó. A fejlett országokban már mind végbement az átmenet: a halandóság már csak lassan javul, a termékenység lecsökkent az egyszerű reprodukció szintjére, vagy leginkább az alá. A felnőtt népesség gyermekszáma rendszeresen kisebb a szülői nemzedékek létszámánál.

A demográfiai átmenet elmélete a népességnövekedést a társadalom technikai fejlettségi szintjéhez köti. A technológiai haladással párhuzamosan csökken a halálozások és a születések száma, ami közvetlenül meghatározza a népességszámot és a növekedés mértékét. Az átmenet a halandóság javulásával kezdődik, mely a gazdasági fejlődésnek, az életszínvonal emelkedésének, a közegészségügyi viszonyok javulásának a következménye. A későbbiekben a termékenység is csökkenésnek indul, és ebben szintén több ok játszhat szerepet: ilyen az iparosodás, a városiasodás, az életszínvonal növekedése, az iskolai végzettségi szint emelkedése, illetve az értékrend modernizálódása.

Mindazonáltal az átmenet nem minden országban zajlott egyformán. A fenti szakaszok leírásához az iparilag legfejlettebb Anglia szolgáltatja a

mintát. E szakaszokat az összes iparosodott társadalom végigjárja, ugyanakkor óriásiak a társadalmi rétegek szerinti, a regionális illetve az időbeli különbségek. Még a fejlett országok között is eltérések mutathatók ki, melyek közül a leggyakrabban Anglia és Franciaország különbségeit emlegetjük. Franciaországban csaknem száz évvel korábban indult meg a házas termékenység csökkenése, mint a szigetországban (1780-ban 1890-hez képest), pedig a franciák akkoriban a gazdasági fejlettség alacsonyabb szintjén állt: többen dolgoztak a mezőgazdaságban és kevesebben éltek városokban (tehát még nem haladt nagyon előre az iparosodásban), magasabb volt az írástudatlanok száma és a fejlettség egyik legfontosabb mutatója, a csecsemőhalandóság tekintetében is rosszabbak voltak a mutatóik.

Az alábbi táblázat az átmenet kezdeti- és végpontját, időtartamát, valamint a népességnövekedés mértékét szemlélteti.

2. táblázat: A demográfiai átmenet különbségei a világ egyes országaiban

Ország	Az átmenet kezdete és vége	Az átmenet időtartama (év)	A népességnövekedés mértéke (%)
Svédország	1810-1960	150	383
Németország	1876-1965	90	211
Olaszország	1876-1965	90	226
Szovjetunió	1896-1965	70	205
Franciaország	1785-1970	185	162
Magyarország	1880-1960	80	200
Kína	1930-2000	70	246
Tajvan	1920-1990	70	435
Mexikó	1920-2000	80	702

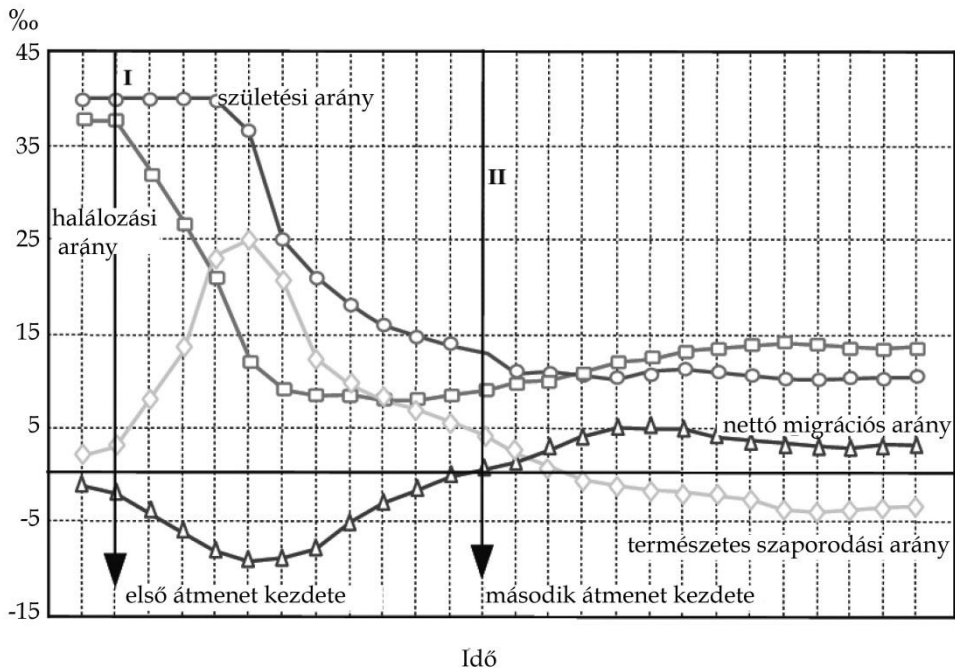
Forrás: Chesnais 1986: 294-301, Őri 2006: 10

Nem általános érvényű tehát az átmenet időtartama, sem a népességnövekedés mértéke, amelyet a kutatók Anglia példáján leírtak. Hasonlóképpen, a fejlődő világban jelenleg zajló népesedési folyamatokról sem mondható el, hogy úgy zajlanának, mint ahogyan a demográfiai átmenet elmélete alapján várható lenne. A fenti táblázatban láthatjuk, hogy Mexikóban, ahol jóval később kezdődött el az átmenet, rövidebb idő alatt többszöröse volt a népességnövekedés mértéke a fejlett nyugat-európai országokénak. A különbségek a fejlődő országok között is szembetűnőek, elég, ha csak Tajvant és Mexikót hasonlítjuk össze. A növekedési arányok közötti

eltéréseket az okozza, hogy a halandóság javulását nem mindenhol követte a születésszám csökkenése, sőt van, ahol még ma sem csökken a születések száma (igaz, ez jóformán csak Fekete-Afrikáról mondható el), illetőleg helyenként óriási az időeltolódás a két fázis között. Ez az oka annak a népeségrobbanásnak, amelyet ma a fejlődő országokban tapasztalunk.

A demográfiai átmenet modelljére úgy kell tekintenünk, mint egy általános értelmezési keretre, mely vitatható pontjai ellenére a népesedési átalakulások fő vonalait és általános jellemzőit jól leírja.

1. ábra: Az első és a második demográfiai átmenet modellje

Forrás: Van de Kaa (1999)

1.2.2.1.1. Az első demográfiai átmenet Erdélyben

Magyarországot és Erdélyt a demográfiai átmenetben is megkésetttség jellemzi Nyugat-Európához képest. Az 1873-as kolerajárványig és azzal egyszerre pusztító éhínség időszakáig még nem mondható el, hogy szisztematikusan csökkent volna a halálozás. Jelentős csökkenés csak a járvány elmúltával veszi kezdetét, a demográfiai felgyorsulás az 1880-as évekre esik. A születési arányszám csak nagyon rövid ideig, 1890-ig marad a ko-

rábbi szinten, azután csökkenésnek indul. A halálozás csökkenése csak bő tíz évvel előzi meg a születésszám csökkenését, ami azt jelenti, hogy Magyarországon a demográfiai olló nem nyílik ki akkorára, mint a jellemző, ötven-száz évet felölelő demográfiai átmenetek esetében (Katus 1980). Éppen ezért a természetes szaporodásban sem észlelhető az az ugrásszerű növekedés, ahogyan az elvárható lenne, az adatok mindössze mérsékelt növekedésről szólnak. A természetes szaporodás arányszámait idősorosan feltüntető táblázat is arról tanúskodik, hogy Erdélyben – Magyarországhoz hasonlóan – tízéves átlagokat tekintve mindössze egyetlen évtizedben (1880 és 1890 között) haladja meg a természetes szaporodás a 10‰-et, noha a demográfiai átmenetnek ebben a szakaszában Európa néhány részén 15‰-re is felugrott.

A mi átmenetünk atipikus, visszafogott, a nyugatitól eltérő lezajlását tehát két okkal magyarázzák:

- a halandóság csökkenésének és a születésszám csökkenésének kezdőpontja között rövid idő telt el,
- bár a nupcialitás (teljes első házasságkötési arányszám) európai viszonylatban magas volt, a házas termékenység már akkor sem volt nagy, amikor a halandóság javulása megindult (Dányi 1991) és a továbbiakban megint csak csökkent.

A házas termékenység a 19. század végén már nem volt akkora, amekora egy nagyobb népességrobbanáshoz vezethetett volna: csökkenése jóval korábban, a halandóság csökkenése előtt elkezdődött. Erre utalnak az egykeutatások eredményei is, amelyek már a 19. század közepén, sőt helyenként annak előtte is kimutatják a termékenység tudatos korlátozását paraszti környezetben, és amelyekről később, a termékenység kapcsán részletesen olvashatunk.

1.2.2.2. A második demográfiai átmenet

A 1980-as évek közepétől-végétől a kutatók már a második demográfiai átmenetről beszélnek. Az elmélet elsősorban a termékenység csökkenését és alacsony szinten való stabilizálódását magyarázza, és ennek okait az értékrend megváltozásában látja (Van de Kaa 1987, Lesthaege 2002).³

---

³ Az elméletet kritika is érte erőteljes kulturális hangsúlyaiért.

Kevésbé „radikális” nézetek szerint a huszadik század végén nem változás történt, mindössze felgyorsult a felvilágosodás óta tartó hosszú távú szekularizációs folyamat. Nem beszélhetünk tehát egy második demográfiai átmenetről, hanem az első átmenet „természetes” folytatásáról. Annyi bizonyos, hogy a házasság és a termékenység vonatkozásában alapvető változások történtek, amelyek az értékrend átalakulásaival összefüggnek, és hogy ezek az átalakulások Európa valamennyi régiójában zajlanak (Jayakody et al. 2007).

Tekintsünk most el attól, hogy a versengő nézet szerint még mindig az első átmenet utolsó szakaszát éljük, és maradjunk a második átmenet gondolatánál. Ennek háttérében a kutatók olyan társadalmi-kulturális jelenségeket azonosítanak, mint a posztmateriális értékek előretörése, a társadalmi kohézió gyengülése, a szexuális forradalom, a nemi szerepek változása, az életút módosulásai és a jövőtervezés nyitottá válása, valamint az életstílusok pluralizálódása (Lesthaege 2002: 4127). Hogy a fejlett világban a termékenység visszaesését jobban megértsük, a legfontosabb értékrendi változásokat, a második demográfiai átmenet társadalmi-kulturális háttérét tekintjük át, elsősorban az individualizálódást és a posztmaterializmust.

Az ipari társadalom után következő társadalmi formáció a szolgáltatói (posztindusztriális) társadalom, amelyben a nemzetgazdasági ágak között a szolgáltatásoké a főszerep. A 20. század hetvenes-nyolcvanas éveire tehető az átalakulás, természetesen kisebb-nagyobb eltolódással a fejlett világ országaiban. Ezt a gazdasági-társadalmi berendezkedést több más névvel is illették, beszélnek tudás alapú társadalomról, információs társadalomról, hálózati társadalomról (Castells 2001) és posztmodern társadalomról (Lyotard 1984) – végső soron mind ugyanazt jelenti. Rendszerszinten a posztindusztriális társadalom az, „amelyben a foglalkoztatottak nagy része nem vesz részt megfogható javak előállításában” (Bell 1976: 127), tehát az emberek többsége már nem az iparban, hanem a szolgáltatásokban dolgozik: kereskedelemben, vendéglátásban, egészségügyben, oktatásban.

Az egyéni élet szintjén erre az időszakra az individualizálódás jellemző, ami a legegyszerűbb megfogalmazásban a hagyományos függőségi kötések alóli felszabadulást jelenti (Beck 2003: 233). Mivel általános jólét körülményei között élünk, mindenki maga választhatja meg életformáját.

A végletekig hajszolva és racionális-gazdasági megfontolásokkal tarkítva, az individualizáció ezt is jelentheti:

„A család, a rokonság, a szomszédság, amelyek még a modernizáció idején is meghatározták az egyéni életteret, kényszerközösségek voltak” (Imhof 1994).

Az általánossá váló anyagi jólét megszünteti a korábbi közösségek, a család, a rokonság gazdasági létalapját. Az egyén saját jól felfogott érdekét követi, amikor nem alakít ki „kényszerkötődéseket”, így például nem alapít családot, hiszen anyagilag nem szorul rá: egyedül is biztosítani tudja megélhetését és nincs szüksége utódokra, mivel az élete során megtakarított pénzből idős korában képes lesz fenntartani magát. A szélsőséges individualista nem ápolja rokonsági kapcsolatait sem, amelyekre egyrészt nincs szüksége, másrészt fenntartásuk nem kecsegtet a befektetett költség megtérülésével.

Az individualizálódási törekvéseket értékrendi változások hívják életre és kísérik, melyek között legfontosabb a posztmateriális értékek előretörése. Az individualizáció és a posztmaterializmus, melyek egymást feltételezik és erősítik, a szolgáltató társadalom velejárói. Mindkettő feltétele a magas életszínvonal és a létbiztonság. Éppen ezért azok az új generációk vallanak posztmateriális értékeket, amelyek már létbiztonságban nőttek fel (Inglehart 1990, 1997). Arra tehát, hogy a prioritások megváltozhassanak, a posztmateriális értékek előretörhessenek az anyagi értékek ellenében, csakis akkor nyílik lehetőség, ha az alapvető egzisztenciális feltételek maradéktalanul adottak (Inglehart 1990). Tulajdonképpen a maslowi szükséglet-hierarchia két legmagasabb szintjén helyet foglaló individuális szükségletekről, az elismerés iránti és az önmegvalósítási szükséglet előretöréséről van szó (Maslow 1943: 382-383).

A „magasabb rendű szükségletek”, vagyis posztmateriális értékek a teljesség igénye nélkül a következők: az önmegvalósítás, a szabadság, a függetlenség, az önkifejezés (munkában, szabadidőben egyaránt), az élményekre törekvés, a demokrácia, a tolerancia.

A jóléti társadalmakban a szabadidő mennyisége megnövekszik. Ahogy az értékrendben a materiális értékek helyére a posztmateriális értékek lépnek, a cselekvések mozgató rugója az élményéhség lesz: az emberek, elsősorban a fiatalok arra törekszenek, hogy szabadidejüket és anyagi jólétüket aktívan kihasználva élményeket gyűjtsenek, „megszépítsék” életüket. A munkatársadalom után az élménytársadalom következik (Schulze 1992).

A posztmaterializmus egyáltalán nem zárja ki a materializmust, minősége olyan célokat jelöl, amelyek elérése anyagi biztonságot feltételez.⁴ A posztmateriális értékeket követők is nagy hangsúlyt helyeznek a gazdasági és fizikai biztonságra, de ennél is nagyobbat az önkifejezésre, az életminőségre és az egyéni szabadságra. Két évtizede a nyugatnémet férfiak 38%, a nők 44%-a vallotta, hogy „élvezni akarja a szabadságot, semmiről sem akar lemondani” (Opaschowski 1994). Látható, hogy egy effajta értékebeállítódás, az egyéni kényelem és életélvezet előtérbe helyezése a családalapítás és gyermekvállalás ellenében hat, hiszen ebbe az életformába fiatal korban nem fér bele a „kötöttség”. Később talán már igen, de ez egyben azt is jelenti, hogy egy-egy családnak már kevesebb gyermeke születhet – ha egyáltalán születik.

A posztmateriális értékek felerősödését a kutatók Kelet-Európára nézve is előrevetítették (Inglehart 1990, 1997). Nemcsak térben, hanem a társadalmi hierarchiába is terjednek ezek az értékek. Így az alacsonyabb anyagi színvonalon élő rétegekben szintén megfigyelhető, bár kisebb mértékben, a posztmateriális értékek előretörése – azok „leszivárognak”, akár a divat egyéb jelenségei (Simmel 1973). Mihelyt az új értékek a legmagasabb társadalmi státusú csoportok értékrendjében megjelennek, a megjelenésükhöz szükséges anyagi feltételek híján is tovább terjedhetnek „lefele”.

Sokan vallanak posztmateriális értékeket a legmagasabb jóléti mutatókkal rendelkező országokban. Hasonlóképpen sok a posztmaterialista nálunk, a volt szocialista országokban is, ahol a nyugatival ellentétben inkább egyfajta „üres individualizációról” beszélhetünk (Hankiss 1989), hiszen hiányzik annak anyagi alapja, az általános jólét. Ilyen körülmények között a posztmateriális értékek széles körű elterjedtsége nálunk a szétforgácsolódott értékstruktúra, a társadalmi értékconszenzus hiányának eredménye (Utasi 2000: 183).

Ma már a nyugati jóléti társadalmak is válságos időszakot élnek, a korábbi egyértelmű anyagi-egzisztenciális jólét megkérdőjeleződik. Megjelent egy új típusú szegénység – ezzel összefüggésben a „kétharmados társadalom” fogalma honosodott meg, melyet nem a társadalomtudósok találtak ki, hanem egy baloldali német politikus használt először az 1980-as évek

⁴ A jólét színvonalának esetleges visszaesése a materiális értékek prioritását erősítené fel újra.

közepén.⁵ A gazdasági növekedés és a matematikai értelemben általános jólét ellenére a tartós munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság mértéke állandó: a népesség egyharmada kívül reked a jólét és az ennek alapját adó kereső munka világán, és a szegénységi küszöb alá süllyed. Ez az új underclass, az ún. prekariátus a társadalmi rétegződés alsó szintjén áll. „A prekariátus a szolgáltatói társadalmakban annak felel meg, aminek az ipari társadalomban a proletariátus” (Foti 2004). A prekariátust nem egy homogén társadalmi csoportnak kell elképzelnünk: nem csak a tartósan munkanélküliek tartoznak ide, hanem egyre inkább a gyenge és/vagy bizonytalan jövedelmű foglalkoztatottak, sőt az önfoglalkoztatók is, a kiszolgáltatott munkaviszonyban dolgozók, az idénymunkások és az időszakosan alkalmazottak, a részmunkaidősök jelentős része, az egyedül nevelő szülők, a krónikus betegek, a bevándorlók: tehát elsősorban azok, akik a munkaerőpiacon (is) kirekesztettek.

Ezzel egyidőben az újabb értékvizsgálatok a nyugat-európaiak értékrendjének ismételt módosulásáról adnak számot (Hradil 2003). A negyven éve vezető posztmaterialis értékek – elsősorban az önmegvalósítás és a személyes függetlenség – nem vesztek fontosságukból, de felzárkóztak melléjük és egyre erősödnek a közvetlen társas és kisközösségi értékek, valamint a biztonság és a családiasság értékei. A demográfusok azonban már nem reménykednek abban, hogy a megindult változások – a népességcsökkenés – belátható időn belül visszafordíthatók.

Összefoglalva, a második demográfiai átmenet fő jelenségei a következők: a házasságkötések száma csökken, az első házasságkötési életkor emelkedik, a házasságon kívüli együttélés előfordulási gyakorisága nő (a házasságkötés előtt, helyett és után), a válások száma nő, egyre korábbi életkorban kerül sor a házasság felbomlására, illetve csökken a válás vagy az özvegyülés utáni újraházasodási kedv (Lesthaege 2002: 4127).

A fentiek együttesen járulnak hozzá a népességcsökkenéshez, ahhoz, hogy a születésszám már nem elegendő a népességszám természetes fenntartásához. Leggyakrabban mégis a termékenység csökkenésének közvetlen okairól beszélünk, a gyermekvállalás késleltetéséről és a gyermekszám

---

⁵ Glotz (1984): 109.

Széles körű elterjedtsége ellenére kritika érte ezt a fogalmat is, a kirekesztettek csoportja állítólag az egyharmadnál kisebb: többen „egyötödös társadalomról” beszélnek, ahol a társadalom négyötöde jólétben, egyötöd pedig a szegénységi küszöb környékén él.

csökkenéséről. Az általános jelenség alól kivételt képez néhány társadalmi csoport, amely vallásos-világnézeti meggyőződése vagy halmozottan hátrányos helyzete okán nem alkalmazza a megelőző fogamzásgátlást. A gyermekvállalás körülményei is jelentős változáson mennek keresztül, elterjed a házasságon kívüli, élettársi kapcsolatban történő gyermekvállalás, illetve a végleges és szándékolt gyermektelenség a párkapcsolatokban (Lesthaege 2002: 4127).

Emlékezzünk vissza: az első demográfiai átmenet egyik kulcsmomentuma szintén a termékenység csökkenése volt, ám ennek akkor más okai voltak, és elsősorban az idősebb korban bekövetkezett terhességek és a törvénytelen születések aránya csökkent (Lesthaege 2002: 4127).

Az első demográfiai átmenet idején a termékenység csökkenése a család és az utódokért való aggodás következménye volt. Pilippe Ariès (1962) szerint ekkor a születésszámok csökkenését a gyermekbe való nagymértékű érzelmi és anyagi befektetés kísérte. Ez volt a „gyermek-király” kora, amikor a szülők a várt gyermekszám beteljesülése után nem vállaltak több gyermeket, tehát a gyermekszám csökkenését a nevelés minőségi javulása (tehát egy altruista motiváció), a felelősségvállalás kísérte. A második átmenetben a születésszám további csökkenése mögött az értékrend változása áll. Az individualizmus és az önmegvalósítás a házasság és szülővé válás ellenében hat. A gyermekvállalás egyre inkább későre halasztott szándékos döntéssé, az önmegvalósítás egyik mozzanatává válik. Ez a „szülő-király” kora.

A radikális érték váltás mögött többek között a szexuális erkölcs változása áll, hiszen ma a szexuális érettség és a családalapítás között hosszabb idő telik el, mely alatt az egyénnek leggyakrabban több partnere van. A társadalmi normák, melyek a szexuális együttlétet a házasság keretében tartották elképzelhetőnek, jelentőségüket veszítették. Továbbá, az orvostudomány fejlődése az orális fogamzásgátlók segítségével lehetővé tette a hatékony, tökéletesen megbízható fogamzásgátlást – teljesen elválasztva egymástól a szexualitást és a reprodukciót.

1.2.2.2.1. Általános érvényű-e a második demográfiai átmenet?

Az elmélet a fejlett világ országainak egymáshoz való közeledését, a konvergencia erősödését vetíti előre a demográfiai jellemzők tekintetében.

A teljes konvergencia korlátai nyilvánvalóak, a fejlett világ országai közötti különbségek a kulturális és a demográfiai hagyományok, valamint népese-
déspolitikai különbségekben keresendők.

A második demográfiai átmenet nem tételez fel egy végső egyensúlyi állapotot az átmenet végén, mint ahogyan az első átmenet végére a nukleá-
ris család vált dominánssá. Sokkal inkább az életformák meg sokasodásáról, illetve a házasság és gyermekvállalás közötti kapcsolat gyengüléséről be-
szél. A végeredmény a multikulturális társadalmak még színesebbé válása lesz, a migráció okán is. A bevándorlás csak a népességszám stabilizálását segíti elő, az általános előregeedésnek nem szab gátat (Lesthaege 2002). A társadalmi problémák közé, amelyeket a második demográfiai átmenet okoz, a multikulturális társadalmak kihívásai, a bevándorlók problémái, illetve a további előregeedés tartoznak. Újszerű probléma a háztartások sta-
bilitásának hiánya, valamint az egyszemélyes háztartások, elsősorban az egyedül nevelő szülők elszegényedése és társadalmi kirekesztése (Lesthaege 2002: 4123).

E jelenségek iránya a fejlett világban azonos. A népesedési mutatók közötti eltérések mindössze annyit jelentenek, hogy az egyes országok az átmenet különböző fázisaiban vannak, ám végeredményként mindenhol ugyanaz válik jellemzővé: házasság helyett együttélés, gyermekközpontúság helyett párközpontúság, megelőző fogamzásgátlás helyett önmegvalósító fogamzásgátlás, összességében pedig a családi együttélési formák sokfélesége (Van de Kaa 1987).

Végezetül tekintsük át vázlatosan az első és a második demográfiai átmenet fő népesedési jellemzőit.

3. táblázat: A két demográfiai átmenet fő népesedési és társadalmi jelenségei.

Összegzés

<i>Első demográfiai átmenet</i>	<i>Második demográfiai átmenet</i>
<i>Házasságkötés</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • A házasságkötések arányának emelkedése, csökkenő első házasodási életkor • Ritka házasságon kívüli együttélés • Alacsony válási arányok • Magas újránházasodási arányok 	<ul style="list-style-type: none"> • A házasságkötések arányának csökkenése, növekvő házasodási életkor • Gyakori házasságon kívüli együttélés • Magas válási arányok, korai válások • Alacsony újránházasodási arányok

<i>A termékenység időzítése</i>	
<ul style="list-style-type: none"> • A házas termékenység csökkenése az idősebb kori születések csökkentésével, • a házas termékenység megkezdése fiatalabb életkorban • Hiányos fogamzásgátlás • Csökken a törvénytelen születések aránya • Alacsony a gyermektelen házasságok aránya 	<ul style="list-style-type: none"> • A termékenység további csökkenése a gyermekvállalás késleltetésével, • első gyermekvállalás későbbi életkorban, • a termékenység nem elegendő a népességszám fenntartásához • Hatékony fogamzásgátlás (kivéve néhány társadalmi csoportot) • Nő a házasságon kívüli, élettársi kapcsolatban történő szülések aránya nő • Nő a gyermektelen házasságok aránya

Forrás: Lesthaege 2002: 4127

2. A KORFA. A NÉPESSÉG KOR ÉS NEM SZERINTI ÖSSZETÉTELE

A népesség kor és nem szerinti megoszlásának egyidejű ábrázolására használjuk a korfát. A vízszintes tengely a nemek százalékos arányát vagy abszolút számát mutatja, mégpedig úgy, hogy bal oldalt a férfiak, jobb oldalt a nők jelennek meg. A függőleges tengely a korcsoportokat ábrázolja, rendszerint ötéves felbontásban (0-4 év, 5-9 év stb.). A korfa szabályos formája piramishoz hasonló, alul a gyermekek sokan, felfelé haladva a felnőttek és idősek egyre kevesebben vannak. A korfa a tetején elkeskenyedik, szinte teljesen összezár, több okból kifolyólag: 1. a 80-85 éve születettek közül sokan csecsemő-és kisgyermek korukban elhaláloztak, tehát nem élhették meg a feljebb jutást a következő életkori csoportba, 2. idősebb korban nagyobb a halálozási arány.

A korfa a népességváltozási folyamatokat szemlélteti, alakja alapján demográfiai típusok különböztethetők meg. Ebben a fejezetben a korfák alaptípusaival ismerkedünk meg. Minden korfa megfeleltethető a demográfiai átmenet valamely szakaszának.

2.1. A KORFÁK TÍPUSA

2.1.1. Fiatal korszerkezet

A fiatal korösszetételű népesség korfája szinte szabályos piramis alakú, széles alapú, felfelé gyorsan keskenyedik. Ez a típusú kormegoszlás a legszegényebb, mezőgazdasági jellegű országokra jellemző, amelyek az első demográfiai átmenet második szakaszában vannak. A halandóság már javulásnak indult, de továbbra is magas a születések száma, tehát sok a gyermek.

A várható élettartam nagyon alacsony, kevesen érik meg az időskort. Fiatal korösszetételéből adódóan nagyon gyorsan növekszik a népességszám, hiszen egyrészt sokan vannak termékeny életkorban, másrészt maguk is sok gyermeket hoznak világra.

Korcsoportok aránya:

0-29 évesek: $\geq 67\%$,

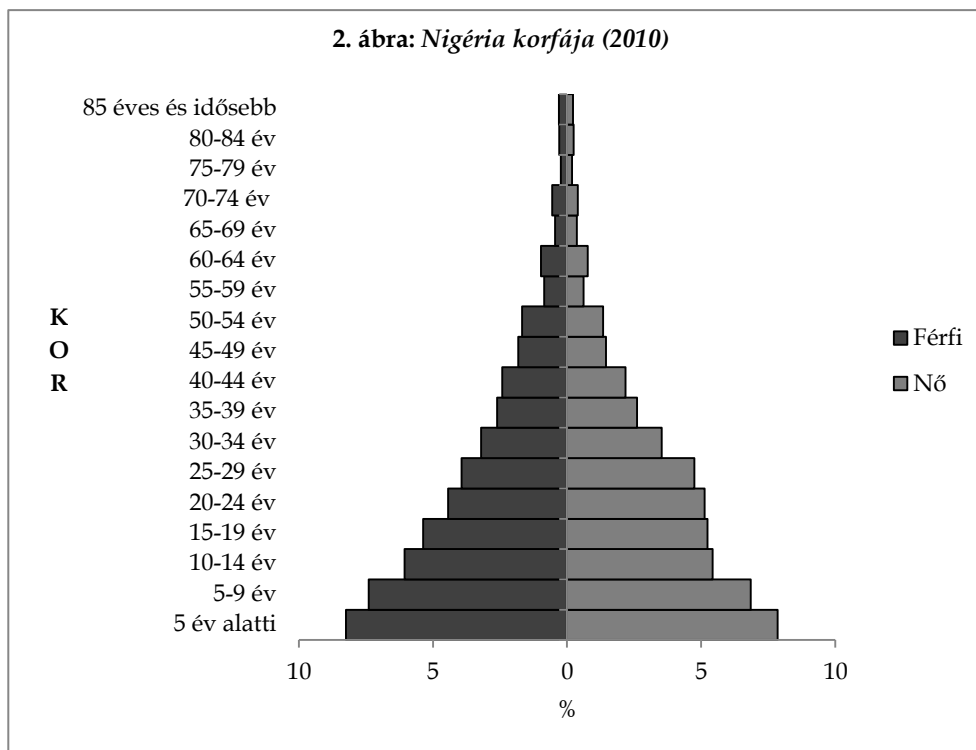
30-59 évesek: 18-27%,

60+: 3-6%

Előfordulása: Fekete-Afrika (Szubszaharai Afrika) térsége

A népességszám megkétszereződése: kb. 30-35 év alatt.

Példaként lássuk Nigériát, a világ egyik legfiatalosabb országát: átlagéletkora mindössze 19 év. Egy újszülött várható élettartama 52 év (férfiaké 51, nőké 52), szemben a legfejlettebb országokéval, ahol ma már 80 év körül van. Az alacsony várható élettartam azonban nemcsak a korai elhalálozást jelzi, hiszen az alábbi korfán láthatjuk: Nigériában is élnek idős, sőt nagyon

Forrás: www.populationpyramid.net, saját szerkesztés

idős emberek is. Nagyon magas azonban, akárcsak a legtöbb fekete-afrikai országban, a csecsemő- és gyermekkori elhalálozások aránya, ami jelentősen csökkenti a várható élettartam átlagát.

A korfa alapzata nagyon széles, a legtöbben a legfiatalabb korosztályban vannak. Ez az ország magas termékenységet tükrözi: egy nigériai nő élete során hozzávetőlegesen öt gyermeket szül (PRB 2021: 5).

2.1.2. Fiatalos korszerkezet

A fiatalos körösszetételű népességek korfája piramis alakú, de a kisgyermek és a fiatalok aránya kiegyenlítettebb, mint az előző példában. A keskenyedés tehát nem kezdődik meg már a legalsó foknál.

Ez a korszerkezet a demográfiai átmenet második és harmadik szakaszának határán jellemző: már nemcsak a halandóság javult, hanem a születések száma is csökkent. A várható élettartam magasabb, mint a legfiatalabb körösszetétel esetében, de még jóval alatta marad a gazdaságilag fejlett, érett korszerkezetű országokénak. A fiatalok nagy aránya miatt továbbra is gyorsan növekszik a népesség száma.

Korcsoporthoz aránya:

0-29 évesek: 60-67%

30-59 évesek: 27-32%,

60+: 6-8%

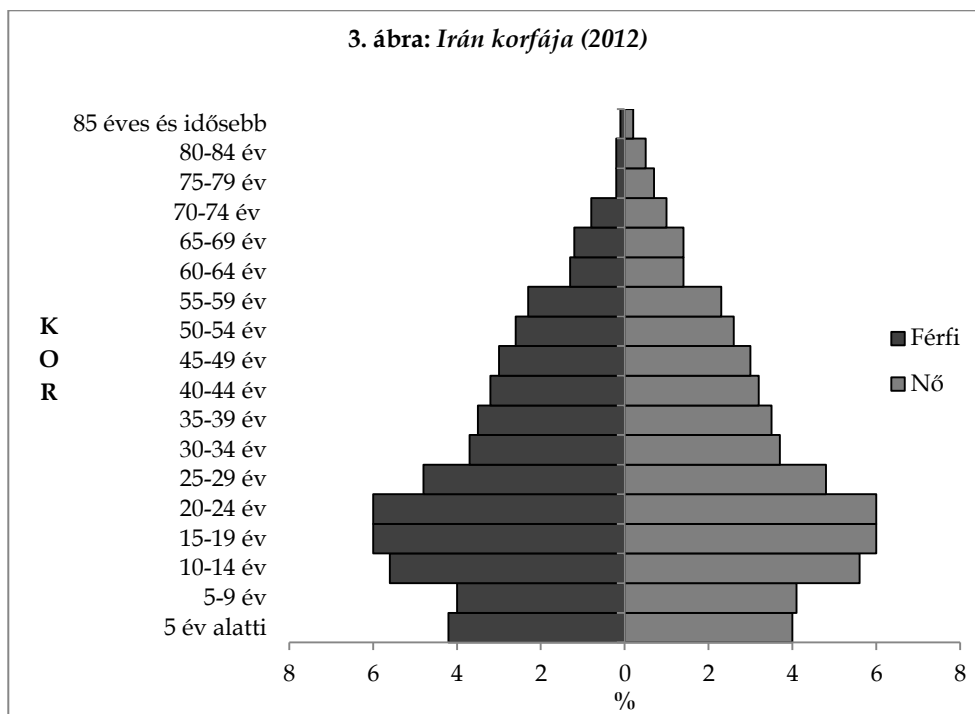
Előfordulása: Közép-Ázsia, Észak-Afrika, a Közel-Kelet egyes országai

A népességszám megkétszereződése: kb. 35-50 év alatt.

Példának Iránt vesszük, amely mindössze 20 év alatt jutott túl a demográfiai átmenet első két szakaszán. A politikai vezetés által az 1990-es évek elején gyakorlatba ültetett családtervezési program eredményeként lecsökkent a termékenység: elterjedtek és ingyenesen rendelkezésre állnak a modern fogamzásgátlók, a házasulandó fiataloknak kötelezően részt kell venniük egy családtervezési tanfolyamon ahhoz, hogy engedélyt kapjanak a házasságkötésre. A kormányzat a kisebb családok alapítását szorgalmazza, melynek eszközei a későbbi házasságkötés, valamint hosszabb szünet beiktatása a gyermekszülések között.

A fentiek eredményeként azt látjuk, hogy Iránban a kisgyermek már kevesebben vannak, mint a 10-14 évesek és annál idősebbek, tehát ma ke-

vesebb gyermek születik. Egy nőre átlagosan 1.9 gyermek jut (PRB 2021: 15), tehát a termékenység az utóbbi évtizedekben annyira lecsökkent, hogy ugyan még elegendő a népesség reprodukciójához, mert sokan vannak a reprodukciós korban levő fiatalok, de néhány évtized múlva ilyen alacsony termékenység mellett a népességszám stabilizálódni fog. Iránban a várható élettartam 73 év (72 a férfiaké, 75 a nőké).

Forrás: www.populationpyramid.net, saját szerkesztés

2.1.3. Átmeneti korszerkezet

Ez a méhkas vagy harang alakzat a demográfiai átmenet harmadik szakaszának elején járó népességek jellemző kormegoszlása. A születésszám fokozatosan lecsökkent, részben népesedés- és szociálpolitikai intézkedések nyomán, részben a gazdasági fejlődéssel, a képzettségi szint emelkedésével, az életmód változásával összefüggésben. A korfa piramis alapja fokozatosan elkeskenyedik, de a fiatalok népességnek még mindig jelentős a súlya.

A halandóság is viszonylag alacsony, sokan megérik az időskort, a várható élettartam jelentősen megnövekedett. A népességszám jellemzően stagnál, tehát a növekedés befejeződött.

Korcsoportok aránya:

0-29 évesek: 45-60%,

30-59 évesek: 27-40%,

60+: 8-15%

Előfordulása: Latin-Amerika, Karib-térség, Dél-Ázsia, Kína, a Közel-Kelet részei

A népességszám megkétszereződése: kb. 50-125 év alatt.

Mexikó példáján vizsgáljuk meg ezt a korszerkezetet. Ott a demográfiai átmenet nagyon gyorsan és intenzíven zajlott. Az ország lakossága 1990-ben még nagyon fiatal volt, huszonöt év alatt jutott el a fiatalos korszerkezeten is áthaladva az átmenetihez. A várható élettartam magas, 77 év (75 férfiaké, 79 nőké), tehát egy mexikói újszülött már majdnem olyan hosszú életre számíthat, mint a fejlett országokban.

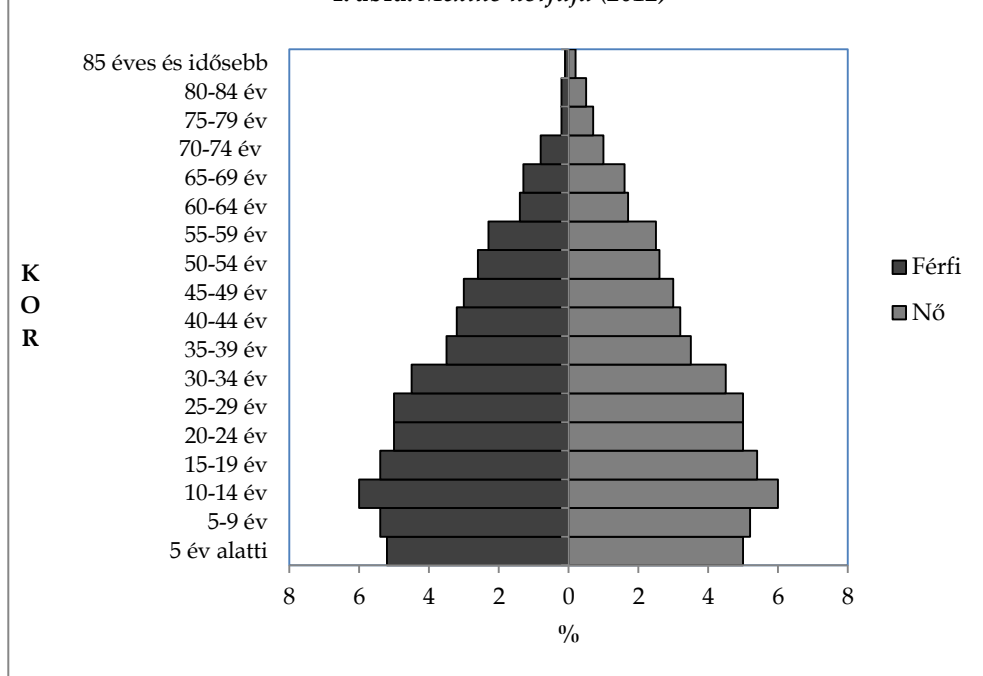
A nők átlagosan 2,1 gyermeknek adnak életet (PRB 2021: 10). Ez ugyan még fölülte van az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintnek, de azt is látjuk, hogy szülőképes korú fiatalok már nincsenek annyian, mint az előző iráni példában. Amott még az alacsonyabb termékenység mellett is több gyermek fog születni a következő években, hiszen kiugróan sokan vannak a termékeny korban levő vagy éppen abba lépő korosztályok (ld. Irán korfáját).

Mexikó korfája egy, a népességszám tekintetében a stagnálás szakaszába jutott korszerkezetet tükröz. Ha a termékenység nem csökkenne tovább, és a családokban megmaradna a valamivel kettő fölötti gyermekszám, a népességszám hosszú távon nagyjából állandó maradna. Amennyiben azonban a kisebb létszámú felnövekvő korosztályok lecsökkentik termékenységüket, úgy a mostani stagnálás fogyásba csap át. Elemzők szerint ez kb. 40 év múlva következik be (Leahy et al. 2007).

Nagyvonalú bevándorlás-politikájának köszönhetően az Amerikai Egyesült Államok népességének korszerkezete viszonylag fiatalos maradt a fejlett európai országokéhoz viszonyítva, annak ellenére, hogy az ország már régen túljutott az első demográfiai átmeneten. A teljes termékenységi arányszám is magasabb (1,9), következésképpen a népesség korszerkezete inkább átmenetinek, mintsem érettnek tekinthető.

4. ábra: Mexikó korfája (2012)

Forrás: www.populationpyramid.net, saját szerkesztés

2.1.4. Érett korszerkezet

A fejlett európai és kelet-ázsiai társadalmak kormegoszlása grafikus ábrázolásban hagymakupola vagy urna alakú. Ezek a nemzetek az első demográfiai átmeneten már teljes egészében túljutottak, a második átmenet időszakát élik. Korfájuk alapja keskeny, felfelé kissé szélesedik, ami azt mutatja, hogy nagyon kevés gyermek születik, ugyanakkor a korábbi nemzedékekből sokan megérik az időskort. A várható élettartam magas, a népességszám stagnálás után csökkenni kezd.

Korcsoportok aránya:

0-29 évesek: 30-45%,

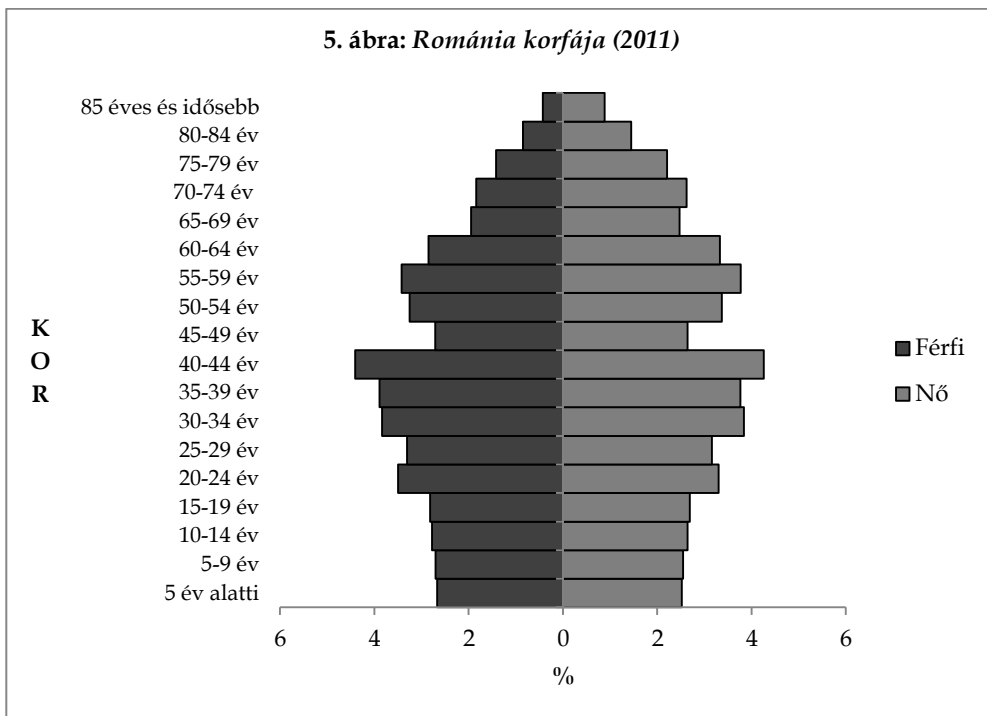
30-59 évesek: 40-55%,

60+: 15-26%

Előfordulása: Európa, volt szovjet tagköztársaságok, Kelet-Ázsia

A népességszám megkétszereződése: kb. 125-2400 év alatt.

Példaként Románia népességének korszerkezetét vizsgáljuk meg. Bár gazdasági fejlettség tekintetében Európa sereghajtói között vagyunk, demográfiai mutatóink érett korszerkezetre utalnak, melynek jellemzői: alacsony születésszám – Romániában ez 1,3 (PRB 2021:20), –, középkorúak és az idősek nagy aránya, csökkenő népességszám. Egyetlen tekintetben, a születéskor várható élettartamot illetően nem felelünk meg az „érett” jelzőnek, hiszen ez nálunk 78,2 év (72,5 év a férfiak, 79,6 év a nők esetében – INS 2021), ami rendkívül alacsonynak mondható a fejlett országok viszonylatában. A nyugat-európai várható élettartam átlagosan 81 év (78 a férfiaké, 84 a nőké). Mifelénk a várható élettartam alig hosszabb, mint a fejlődő országok közé sorolt Iránban és egyenesen alacsonyabb, mint Mexikóban, amelynek népessége hozzánk képest fiatal! Romániában tehát a nagyon alacsony termékenység viszonylag rövid várható élettartammal társul, ami a rossz halandósági viszonyokat jelzi.

Forrás: INS 2013c, saját szerkesztés

Ha előbb az első két korfára, majd a másik kettőre tekintünk, óriási el-lentétet látunk. A kezdeti széles talapzat eltűnik, és valószínűleg sosem találkozunk vele újra. A fejlett világban a nők átlagosan 1.6 gyermeket hoz-nak világra, a termékenység 1975 óta a népesség egyszerű újratermelődé-séhez sem elegendő. Ez elég hosszú idő volt ahhoz, hogy karcsúvá váljon a korfa talapzata. Rövid idő alatt termékenység tekintetében a kelet-európai országok is felzárkóztak a nyugatiak mellé.

A népesség korszerkezetének grafikus leírására a magyar nyelv eleve a „fa” kifejezést használja. Angolul és több más nyelven az eredeti megneve-zés a piramis („population pyramid”, „piramida vârstelor”, „Bevölke-rungspyramide” stb.). Számunkra ezért nem okoz fejtörést, hogyan is ne-vezzük ezt az új alakzatot, amely már semmiképpen sem az eredeti piramisforma – az alulról felfelé keskenyítő, széles talapzatú háromszög, mely a legszabályosabban Nigéria fenti példáján látható. A szakma nem-zetközi képviselői azonban komoly gondban vannak: a piramis helyett a fejlett világ viszonylatában sokkal inkább oszlopról kellene beszelnünk, hogy fogalmunk megfeleljen az új demográfiai valóságnak.

A korfa alakja tehát megváltozott – és ennek változásának sokkal na-gyobb a jelentősége, mint a forma egyszerű átalakulásának. Egy új társa-dalmi valóságot tükröz, amely világszerte elterjed. A jelenség okát tekintve fellelhető ugyan némi változatosság az országok között, de összességében az vezetett ide, hogy a fiatalabb korosztályok másként tekintenek az élet korábban természetesnek tartott fordulópontjaira, mint elődeik.

Ez demográfiai szempontból a gyermekvállalás területén mutatkozik meg a legélesebben: a fogamzásgátlás elterjedt, sikeressé és széles körben elfogadottá vált, a gyermek születése a szexuális együttlétnek ma már nem szükségszerű következménye. Továbbá, a fiatalok mérlegelik a gyermek-vállalás költségét, az érte hozott áldozatok és a belőle származó haszon különbségét. Erről a megváltozott hozzáállásról szó esett már a második demográfiai átmenet kapcsán. Fontos azonban leszögezni, hogy a megvál-tozott értékrend mellé az életkörülmények bizonytalansága is társul: a ke-reső munkavállalás nehezebbé és bizonytalanabbá, az önálló háztartás megalapítása költségesebbé és kockázatosabbá vált, ezzel párhuzamosan megnövekedtek a gyermeknevelés pénzben kifejezhető költségei. A termé-kenység csökkenése mögött nemcsak az értékrendi, hanem a strukturális (objektív, külső) tényezőket is ismernünk kell.

Európa és Kelet-Ázsia sok országában már néhány évtizede nagyon alacsony termékenységgel számolunk. Sőt, a tartósan alacsony termékenység már több fejlődő országban is valóság. Néhány dél-amerikai országban (Brazília, Chile, Costa Rica, Kuba), valamint Iránban, Tájféldön és Törökországban a nők átlagosan két vagy annál kevesebb gyermeknek adnak életet (PRB 2021). Minden jel arra mutat, hogy a fiatalos és átmeneti korszerkezettű népesség hamarosan éretté válik, és ezekben a társadalmakban is a fejlett országok demográfiai mutatói válnak jellemzővé.

2.2. A KORFÁK A TÖRTÉNELEM TANÚI

A korfák történelmi események lenyomatai is. Hogy csak a legismertebbrekről szóljunk: háború idején a férfiak harcolnak, kevés házasság kötődik, nagyon kevés gyermek születik. Ezek a kisszámú korosztályok életük során egy bemélyedést „okoznak” a korfában. Ha a háború nagy vérvesztéssel járt, akkor a korfák bal (a férfiakat mutató) felén a hadköteles korosztályok sorai megrövidülnek, és ez az aránytalanság évtizedekig megmarad, egészen addig, amíg három-négy generációval kiküszöbölődik az elvesztett katonák okozta létszámlhiány.

A háború után az élet visszarendeződik a régi kerékvágásba, az elmaradt házasságokat megkötik, a kiesett születéseket bepótolják: hirtelen nagyon sok gyermek születik. A második világháború után valóságos baby-boomnak (gyermek-hullámhegység) voltak tanúi a háború sújtotta országok, aminek nyoma a korfákon ma is meglátszik: a nyugat-európai győztes hatalmak és az Egyesült Államok korfáján az 1946-1950 között születettek korosztálya népesebb, mint az előtte és utána születettek. A vesztes országokban néhány évvel később, az ötvenes évek elején zajlik a baby-boom. Felnőttként, amikor ezek a népes korosztályok családot alapítanak, a gyermekeik is többen lesznek az őket közvetlenül megelőző vagy követő nemzedékekhez képest – még akkor is, ha e népes korosztály tagjai egyenként már kevesebb gyermeket vállalnak, mint hajdan szüleik, nagyszüleik tettek. Láthatjuk, hogy egy-egy történelmi esemény nyomot hagy a népesség korszerkezetén, és ez a nyom nem egyszeri, hanem ciklikusan a későbbiekben is kifejti hatását.

Románia lakosságának korfájára pillantva a mai 50-54 évesek nagy aránya szembetűnő, akik a legutóbbi, 2011-es népszámláláskor 40-44 éve-

sek voltak. A látványos kitüremkedés az abortusztilalom hatását mutatja: 1967-ben fogadták el a 770-es Dekrétumot, amely megtiltotta, pontosabban nagyon kevés esetben tette lehetővé a művi abortuszt, és büntetést helyezett kilátásba a törvényszegők számára. Az intézkedés következtében a következő néhány évben megugrott a születések száma. A korfán e népesedéspolitikai intézkedés nyomát is látjuk.

2.3. A NEMEK NÉPESSÉGBELI ARÁNYA

A nemek aránya gyermekkorban nagyjából kiegyenlített. Ugyan valamivel több kisfiú születik, mint kislány, a csecsemő- és gyermekkori halálozásnak több a fiú áldozata, ezért a kezdeti különbség a későbbiekben kiegyenlítődik.

Attól függően, hogy milyen korszerkezetű egy ország lakossága, a középkorúaktól kezdődően eltérően alakul a nemek aránya. Az első példában szereplő Nigériában csak a 20-29 éves korosztályban van enyhe nőtöbbség: később ismét csökken a nők száma. Amott a felnőtt nők vannak hátrányban a betegségi és halálozási kockázat terén, így több férfi éli meg az időskort.⁶ Első ránézésre ez ellentmondásnak tűnhet, de a fekete-afrikai országok helyzetét ismerve nem az: gyermekkorban és fiatalkorban nagyon sokan meghalnak (köztük több a fiú), aki viszont túlélte a kritikus életkorokat, az viszonylag nagy eséllyel éri meg az időskort. A férfiak várható élettartama nem magasabb, mint a nőké, mert a várható élettartam egy átlagot kifejező szám, amelyet lefele húznak a nagyon korai elhalálozás magas arányai. Ezzel szemben a nők közül sokan érett életkorban, mindenekelőtt a gyermekszüléssel kapcsolatos okok miatt halnak meg. Minden tizenharmadik nő belehal a szülésbe vagy az abból származó komplikációkba, amit elsősorban az okoz, hogy csak a szülések egyharmadánál van jelen képzett egészségügyi szakember (Bintu Husaini 2006: 1). Továbbá, a HIV-fertőzött nők aránya is nagyon magas, országos átlagban 4% körüli (Idoko et al 2012: 19). Összességében tehát a nők halandósága felnőtt korban rosszabb, mint a férfiaké, és kevesebben érik meg közülük az időskort.

---

⁶ Nigéria korfáján ez a nagy különbség nem tűnik fel, sőt szabad szemmel nem is látható, hiszen eleve nagyon kevesen vannak az idősek, az össznépesség nagyon kis arányát teszik ki.

Az érett korszerkezetű, előregedett társadalmakban éppen fordítva alakul a nemek aránya felnőttkorban. A kezdeti férfitöbbség kb. 30 éves korra kiegyenlítődik és ettől kezdve a korfán felfelé haladva egyre növekszik a nőtöbbség. Időskorban sokkal több a nő, mint a férfi, ami a férfiak rosszabb halálozási mutatóiból következik. A születéskor várható élettartam különbsége a két nem között Romániában 7, a volt szovjet tagállamokban (Oroszországban és a Balti államokban) akár 10 év is. Nyugat-európában a különbség átlagosan 6 év a nők javára. A legfejlettebb országokban valamivel kisebb a férfiak hátránya (Hollandiában, Norvégiában, Angliában 4 év, Izlandon 3 év), de mindenhol megmarad. Ez okozza a három utóbbi korszerkezet nemi aránytalanságát, a nők szemmel láthatóan nagyobb arányát a korfák közepétől a teteje felé haladva.

2.4. A KORSZERKEZET REGIONÁLIS ÉS ETNIKAI KÜLÖNBSÉGEI

A korszerkezetben regionális különbségek is megmutatkozhatnak. A fenti példák egyikében, Mexikóban a gazdaságilag fejlettebb tartományok népessége már inkább érett korszerkezetű, a várható élettartam is alig marad alatta a fejlett országokénak. Ezzel szemben a gazdaságilag elmaradott, polgárháború és belső harcok sújtotta Chiapas tartomány sokkal inkább egy afrikai ország helyzetére emlékeztet: a népességet betegség és alultápláltság tizedeli, sok gyermek születik, a várható élettartam alacsonyabb, a korszerkezet fiatal vagy fiatalos (Leahy et al. 2007: 45).

A falvak és a városok népességének is eltérő a korszerkezete, főleg a legutóbbi idők nagy társadalmi változásainak okán. Ma is tapasztaljuk, hogy az emberek inkább faluról városba irányulnak – ez az oka a falvak előregedésének és lassú elnéptelenedésének. Kelet-Európában az államszocializmus időszakában, az extenzív iparosítás idején fiatalok tömegei költöztek be és vállaltak munkát városban, aminek következtében a városoknak nemcsak népességszáma duzzadt fel, hanem korszerkezete is fiatalosabbá vált, hiszen zömében pályakezdők érkeztek, akik már ott alapítottak családot. Távozásukat igencsak megérezte a falvak korszerkezete. Mivel főként az idősebbek maradtak helyben, drasztikusan lecsökkentek a születésszámok.

Hasonlóképpen, a népesség egyes csoportjainak, így az etnikumoknak is eltérő lehet a korszerkezete. Jellemző példa a roma lakosság esete: közöttük jóval magasabb a gyermek- és fiatalkorúak aránya, hiszen egy roma

családba több gyermek születik, továbbá rosszabb életkörülményeikből kifolyólag várható élettartamuk alacsonyabb és kevesebb az idős ember, mint a többségi lakosságban. A romák korszerkezete tehát jóval fiatalosabb, mint a román vagy a magyar nemzetiségűeké.

2.5. A KORSTRUKTÚRA GLOBÁLIS VÁLTOZÁSAI

Az elmúlt negyven évben eltérő ütemben változott a népesség korszerkezete az egyes földrészekén. 1970-ben a világ népességének szinte fele (48%-a) 20 éven aluli gyermek és fiatal volt. Ugyanennyien tartoztak a 20-64 éves korosztályba, és a népességnek mindössze 5%-a volt 65 évnél idősebb.

Mára a csökkenő termékenységi arányszám és a növekvő várható élettartam következtében a 20 éven aluliak aránya világszinten 35%-ra csökkent, a 20-64 éveseké 58%-ra emelkedett, illetőleg az időskorúak a népesség 7%-át teszi ki. Ehhez a világátlaghoz közeli Ázsia, Dél-Amerika és Óceánia népességének korszerkezete. Európa és Észak-Amerika korszerkezete már 1970-ben inkább a mai világátlaghoz hasonlított, lassúbb növekedési ütemük mára egy túlérlett, a világátlagnál jóval idősebb népességszerkezetet eredményezett. A másik végponton Afrika áll, összességében fiatalos korszerkezete inkább az 1970-es világátlaghoz hasonlítható.

3. A NÉPESSÉGI ADATOK FORRÁSAI

3.1. A NÉPMOZGALOM ÖSSZETEVŐI

A népességszám alakulása az adott évi születések és halálozások számától, valamint a vándorlás mértékétől függ.

$$\text{ényleges szaporodás/fogyás} = \text{születés} - \text{halálozás} \pm \text{vándorlási különbözet}$$

A demográfiai mutatókat egyrészt a népszámlálások, másrészt a népmozgalom alapján számítjuk ki. A természetes népmozgalom vizsgálatakor az anyakönyvi eseményeket elemzik. Ezek kétfélék:

- közvetlen események: születés, halálozás (mindenkit érintenek)
- közvetett események: házasságkötés, válás – ezek nem érintenek mindenkit, de hatásuk van a természetes népmozgalomra.

A mechanikus népmozgalomról, mint amilyen a lakóhely-változtatás, a lakossági nyilvántartókból szerezhetünk tudomást.

A népességszám vizsgálatának adatbázisai:

- az álló sokaságot népszámlálások alkalmával írják össze,
- a mozgó sokaság számbavételére a népmozgalmi statisztika alkalmas.

3.2 A NÉPESSÉG NYILVÁNTARTÁSÁNAK ESZKÖZEI

3.2.1. Az anyakönyvezés

A modern államok létrejötte előtt keresztény Európában az emberek elsősorban az egyházhoz kapcsolódtak, az anyakönyvezést is az egyházak végezték. Az újszülöttnak tulajdonképpen a keresztelését regisztrálták,

halálozásnál pedig az egyházi temetkezéseket. Hasonlóképpen, az egyházak az előttük megkötött házasságokat jegyezték be.

Európában az egyházi anyakönyvezés a Tridenti Zsinattal (1563) vette kezdetét. Erdélyben 1600 körül kezdik az anyakönyvezést az evangélikusok, élen járnak a szász városok. 1700 körül indulnak a református és katolikus városi anyakönyvek, néhány évtizeden belül a falvakban is elterjednek.⁷

1848-ban a magyar állam próbálkozik az általános hadkötelezettség bevezetésével, a korábbi zsoldos katonaság helyett besorozást terveznek. Ehhez össze akarják írni a hadköteles korosztályt, előveszik az egyházi anyakönyvet és azonosítják a 18 évvel korábban születetteket. (A román falvakban a hadkötelezettség miatti félelmükben eldugdossák az anyakönyveket. 1848 után ilyen indokból a magyar fiúkat sokszor nőnek írják be az anyakönyvekbe. A két világháború között is előfordulnak javítások az anyakönyvekben.)

1868-tól lehetővé válik a polgári házasságkötés, 1895-ben a magyar állam bevezeti a polgári anyakönyvet. Ekkortól a természetes népmozgalmi eseményeket bevezetik polgári anyakönyvbe is, kötelező azokat a polgármesteri hivatalnál is beírni.

Az anyakönyv előtti időkre visszamenni csak a nemesi családoknál van esély, illetve a polgári peres anyagok jelenthetnek kiinduló alapot, amelyekben nemesi családfákat kellett bizonyítani: így kb. 2-300 évet lehet még visszamenni a születések, házasságkötések és halálozások vizsgálatában.

Romániában 1947-ben a kommunista állam átveszi a személyi adatokat, az egyházaktól elveszik az anyakönyveket és beviszik azokat a helyi néptanácsokba.

1990 után az egyházak is kezdenek létrehozni gyűjtő levéltárakat. Marosvásárhelyen működtetnek ilyent a reformátusok és a katolikusok, az unitáriusok Kolozsvárra gyűjtik.

---

⁷ A zsidóság nem anyakönyvezte magát, amíg nem kötelezte őket II. József. Ekkor kezdtek el németes hangzású neveket választani, hiszen nehéz volt a juddis-héber nevek regisztrálása.

3.2.2. A népszámlálás

A népszámlálás több ezer éves múltra tekint vissza, a történelem során ugyanis szinte valamennyi fejlett állam igyekezett információt gyűjteni erejéről, teherviselő képességéről. Régen azonban főként arra volt kíváncsi az állam, hogy például mennyi a hadba hívható férfiak száma, vagy hány adófizetőre számíthat. Az első népszámlálás-jellegű felmérést Krisztus előtti III. évezredből (Kr.e. 2238-ban) Kínából van tudomásunk. A leghíresebb népszámlálás a Jézus születése körüli napokban zajlott, amikor Augustus császár népszámlálást hirdetett a Római Birodalom teljes területén.

Ebből is látjuk, hogy amikor már kialakult államterületről beszélünk, akkortól kezdve fontos a hatalom számára azt tudni, hogy hány ember áll az uralma alatt, milyen a férfiak és nők megoszlása, azok hány évesek. Mindez az adószedés és a hadseregszervezés miatt lényeges.

A modern, tudományos alapú népszámlálás célja is hatalom- és gazdaságpolitikai indíttatású volt. Nem véletlen, hogy Európában az első ilyen népszámlálást a svéd uralom alatt álló Finnországban végezték 1749-ben.

3.2.2.1. Erdélyre vonatkozó népszámlálások

Az első, a magyarságot is érintő népszámlálásra II. József idején kerül sor, ez azonban csak részlegesen valósul meg. Az esemény érdekessége, hogy ekkor került sor a házak megszámozására, amely a mai házszámok alapjául is szolgál. A tényleges cél a hadköteles férfiak nyilvántartásba vétele volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a 40 éven felüli vagy túl kicsi férfiak más oszlopba kerültek, mint ifjabb, magasabb társaik (KSH 1960).

1848-ban a magyar kormány célja a népességszám felmérése (sorkatonaság miatt is), de a terv megbukik. 1850-ban és 1857-ben az osztrák népszámlálások zajlanak, melyek Magyarországra is kiterjednek. 1867-ban a Kiegyezés nyomán létrejön a Központi Statisztikai Hivatal, mely immár csak Magyarországé, ekkortól kezdődnek a rendszeres, tudományos megalapozottságú adatgyűjtések. Az 1870-es népszámlálás alkalmával és azt követően tízévenként a Magyar Királyság már saját céljaira gyűjti az adatokat.

1920-ban csak a trianoni Magyarországra terjed ki a népszámlálás, az 1940-re esedékes alkalmat pedig egy évvel később tartják, és ekkor veszik számba a visszacsatolt észak-erdélyi terület népességét is.

Romániában a felsorolt években végeztek Erdély területére is vonatkozó népszámlálásokat: 1919, 1920, 1930, 1948, 1956, 1966, 1977, 1992, 2002 és 2011.

Az Európai Unió tagállamai mindig a 01-es években tartják a népszámlálást.

3.2.2.2.A népszámlálások nemzetközi szabványai

A modern népszámlálás kritériumait az Egyesült Nemzetek Szervezete határozta meg (UN 2008):

- egy adott eszmei időpontra vonatkozzon
- egyidejűség feltétele: rövid ideig tartson
- teljes körű legyen, az adott ország egész területére terjedjen ki
- rendszeres legyen, azonos időtartamonként (10 évente) végezzék

A népszámlálás az állam feladata, költségeit az állam viseli, az állampolgárok számára az adatszolgáltatás kötelező (UN 2008).

A népszámlálásoknak vannak „kötelező” témakörei: ilyenek az alapvető demográfiai, családi, gazdasági aktivitási, foglalkozási, iskolázottsági ismérvek, valamint a lakások fizikai és minőségi jellemzőit feltáró legfontosabb ismérvek.

A kérdőívek néhány, ma már „érzékeny” kérdéseknek (sensitive questions) tekintett témákra is irányulnak: ilyenek a nemzetiségi és vallási hovatartozás, illetve az egészségi állapot, a fogyatéék.

Rendszeres időközönként végeznek mezőgazdasági összeírásokat is.

2011-es népszámlálás alkalmával különböző kérdőívet vettek fel a háztartásokban:

P (persoane) – személyek adatait tartalmazó kérdőív, a háztartás minden tagjára vonatkozóan külön-külön

G (gospodarie) – háztartás általános jellemzői, háztartásban lakó emberek száma és egymáshoz fűződő viszonya, egyetlen kérdőív az összes tagra vonatkozóan

L (locuinta, cladire) – lakás, épület jellemzői

M (persone plecate in strainatate) – külföldre távozott személyek
 TP (persoane temporar prezente) – ideiglenesen jelen lévő személyek
 PPI (persoane plecate pentru o perioada indelungata) – huzamosabb ideig külföldre távozott személyek
 SC (spatiul colectiv de locuit, de tip camin si de tip hotel) – közösségi lakóhelyek, otthonok és egyéb állami gondozó intézmények, szállodák

3.2.2.3. Románia lakosságszámának alakulása. A 2011-es romániai népszámlálás néhány adata

Románia népességszáma 1948-ban 15,8 milliőről indult, a csúcst 1990-ben éri el (23 millió fölött), majd folyamatosan csökkenni kezd. Az ország hivatalos népességszáma 2011-ben 20.121.641 fő, ebből 1.227.600 fő vallotta magát magyarnak, ami az ország lakosságának 6,5%-át jelenti.

A felekezeti hovatartozás szerinti megoszlás a következő:

- Ortodox: 87,5%
- Római katolikus: 4,9%
- Református: 3,3%
- Görög katolikus: 0,7%
- Pünkösdisták: 2,5%

3.2.2.4. Magyarország népességszáma

A mai Magyarország területén a 18. század közepén kb. 150.000 ember élt. Azóta a népességszám töretlenül növekedett, majd az 1956-os forradalom miatt egy hirtelen csökkenés következett be, az akkori nagyarányú kivándorlás hatásaként. A csúcst Magyarország népességszáma is az 1990-es évek fordulóján érte el, azóta csökkenés tapasztalható. 2010 nyarán Magyarország népességszáma a tízmilliós lélektani határ alá csökkent.

3.2.3. A mikrocenzus

Két népszámlálás közötti mintavételes „kis népszámlálás”, célja az adatok gyakoribb frissítése a gyors társadalmi és gazdasági változások miatt. Úgy tűnik, ez lesz a jövő népszámlálása, mivel gyorsabb, rugalmasabb és költséghatékonyabb a hagyományosnál.

Magyarországon 1963 óta végzik a háztartások 2%-án. 2016-ban a mikrocenzust ennél nagyobb, 10%-os mintán végezték el, melybe 441.000 háztartás került (KSH 2016). Németországban a háztartások 1%-át vonják be a felmérésbe: ez 370.000 háztartást és 810.000 személyt jelent (Statistisches Bundesamt 2021).

A mikrocenzusok alkalmával az adatszolgáltatás a népszámláláshoz hasonlóan kötelező. Romániában még nem honosodott meg a mikrocenzus intézménye.

4. ROMÁNIA NEMZETISÉGEI

A nemzettel kapcsolatos fogalmak meghatározását a magyar szociológia klasszikusától, Andorka Rudolftól vesszük át (Andorka 2003).

A **nemzet** azokból áll, akik egy nemzet tagjának tartják magukat s akiknek közös a nemzeti identitásuk. A nemzeti identitás ideáltípusa magában foglalja a közös nyelvet vagy nyelvjárást, a közös kultúrát, a szokásokat, a közös történelemre vonatkozó emlékeket (amelyek nem szükségképpen felelnek meg a tényeknek), továbbá a közös lakóterületet. A nemzet fogalmához általában hozzátartozik, hogy létezik egy állam, amely ennek a nemzetnek az állama (Andorka 2003).

Nemzeti kisebbség: a társadalom azon tagjainak csoportja, akik nem a többségi nemzettel azonosulnak, hanem egy olyan más nemzettel, amelynek van állama, vagy amely saját állam létrehozására törekszik. Magyarországon törvénykezése a nemzetiséget úgy határozza meg, mint minden olyan – Magyarország területén legalább egy évszázada honos – népcsoportot, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, a lakosság többi részétől saját nyelve, kultúrája és hagyományai különböztetik meg.

Etnikai csoportnak nevezzük az adott társadalmon belül azoknak a csoportját, akik olyan közös kulturális identitás tudatával rendelkeznek, amely elkülöníti őket a többségtől vagy a többi etnikai csoporttól. Kelet-Európában közös kultúrájú és hagyományú (múltú) népközösséget értünk az etnikai csoport alatt, amelynek tagjait összeköti az azonos eredettudat, a kultúrát, a történeti, ill. a mindennapi tapasztalatokat a csoporthoz tartozók közösen birtokolják, és ezeknek az alapján közös, meghatározott identitással, összetartozás-tudattal rendelkeznek (Heckmann 1992, Kósa-Filep 1978). Etnikai csoportnak tekintjük pl. a székelyeket.

A nemzeti kisebbség és az etnikai kisebbség közötti különbséget nehéz értelmezni. A nemzeti kisebbség fogalma inkább a nemzetállamokhoz köt-

hető, az etnikum ettől függetlenül is értelmezhető. A XVIII.–XIX. században az európai nemzetállamok kialakulásának időszakában az államalkotó (többségi) népek nemzetekké váltak, és hozzájuk képest definiáljuk nemzeti kisebbségként (nemzetiségként) azokat az őshonos népcsoportokat, amelyek a többségi nemzethez képest más nyelven beszélnek. A nemzetiség és etnikum megkülönböztetésére egy nagyon leegyszerűsítő megközelítés, hogy a nemzeti kisebbség egy, vele azonos nyelvet beszélő nemzettel azonosul, amelynek máshol van saját nemzetállama, míg az etnikai kisebbségnek nincsen óhazája vagy államalapítási törekvése.

Mindegyik romániai népszámlálás tartalmazott a nemzetiségre vonatkozó kérdést. Kivételt képez az 1948-as népszámlálás, mely az anyanyelvet kérdezte, és ebből következtetünk a nemzetiségre.

4. táblázat: Románia nemzetiségei az 1930-as és az 1948-as népszámlálás idején

1930			1948		
Nemzetiség	Lélekszám	Százalékos arány	Nemzetiség	Lélekszám	Százalékos arány
Román	12.981.324	71,9	Román	13.597.613	85,7
Magyar	1.425.507	7,9	Magyar	1.499.851	9,4
Német	745.421	4,1	Német	343.913	2,2
Zsidó	728.115	4,0	Jiddis	138.795	0,9
Rutén és ukrán	582.115	3,2	Ukrán	37.582	0,2
Orosz	409.150	2,3	Orosz	39.332	0,2
Bolgár	366.387	2,0	Bolgár	13.408	0,1
Cigány	262.501	1,5	Cigány	53.425	0,3
Gagauz	105.750	0,6	Gagauz	-	-
Török és tatár	176.913	1	Török és tatár	28.782	0,2
Összesen	18.057.028	100	Összesen	15.872.624	100

Kik és milyen okból tűnnek el a két időpont (1930 és 1948) között?

Rutének/ruszinok, ukránok és gagauzok

1944-ben Oroszország visszafoglalta Besszarábiát, ez magyarázza a rutének vagy ruszinok és ukránok, valamint a gagauzok számának óriási csökkenését az 1930-as és az 1948-as népszámlálás között. A mai Moldova

Köztársaság területén élnek, ahol valószínűleg oroszként vagy ukránként kerülnek be a nyilvántartásokba.

A gagauzok ortodox keresztény törökök és bolgárok, az Dnyeszter-Menti Köztársaság (Transznisztria) déli részén, szakadárak között élnek. A térség az 1990-es évek elejétől viszonylagos autonómiát élvez. A terület ma szintén Moldova Köztársasághoz tartozik, de Chişinău nem gyakorol fölötté tényleges hatalmat.

Zsidók

A második világháború során 420.000 romániai zsidót deportáltak. A 150.000 koncentrációs táborba zárt zsidó közül kb. 50.000-en éltek túl. A jászvásári pogromban 13.000-en haltak meg. A német és az ukrán hatóságokkal együtt dolgozva inkább Besszarábiából és Bukovinából, illetve Észak-Erdélyből vitték el őket. A cigányság számának drasztikus csökkenése a tárgyalt időszakban hasonló ugyanennek az oknak tudható be.

Németek (szászok, svábok)

A második világháború után jelentős részük Ausztriába és Németországba szökött, és a Romániában maradtak közül sokukat szovjet munkatáborokba deportáltak. A németországi családtagokkal való családgyesítések, valamint a Ceauşescu-rendszer kisebbségpolitikája miatt a szászok és a svábok fokozatos elhagyták az országot. A rendszerváltáskor, 1989-ben már csak 95.000 szász élt Erdélyben, ami az 1910-es népességnek alig 40%-a. A legutóbbi népszámláláskor mindössze 36.000 német nemzetiségű személyt írtak össze.

Tatárok

Dobrudzsa, Constanta és Tulcea megyékben élnek (jelentős központjuk Medgidia), a tatárjárás óta maradtak ott.

Oroszok

A két népszámlálás közötti határmódosítás vezetett e népcsoport lélekszámának drasztikus csökkenéséhez is. Orosz lipovánok ma is élnek Tulcea megyében.

5. táblázat: Románia nemzetiségei a két legutóbbi népszámlálás idején

2002			2011		
Nemzetiség	Lélekszám	Százalékos arány	Nemzetiség	Lélekszám	Százalékos arány
Román	19.409.400	89,5	Román	16.896.816	88,6
Magyar	1.434.377	6,6	Magyar	1.499.851	6,5
Cigány	535.250	2,5	Cigány	619.007	3,2
Német	60.088	4,1	Német	36.884	0,2
Török és tatár	56.773	0,3	Török és tatár	28.782	0,2
Lipován	36.397	0,2	Lipován	23.864	0,1
Zsidó	5.870	0,02	Zsidó	3.153	0,02
Összesen	21.698.181	100	Összesen	19.042.936	100

4.1. ERDÉLY NÉPESSÉGE

2002-ben 7,22 millióan, majd 2011-ben 6,64 millióan éltek Erdély területén. A két népszámlálási időpont között a népesség számának 8,1%-os csökkenése tapasztalható. Mivel a csökkenés országos mértéke 9,6%, az erdélyi népesség országon belüli részaránya enyhén megnövekedett.

A legkisebb mértékű csökkenést Temes (3%) és Kolozs megyében (4%) regisztrálták. Maros megye népességének csökkenése 6,9%, tehát még mindig az országos átlag alatti. A legnagyobb mértékű csökkenést Hunyad megyében (15,8%), valamint Arad, Fehér, Szeben és Krassó-Szörény megyékben mérték (Kiss–Barna 2012).

4.1.1. Az erdélyi magyarok aránya

6. táblázat: Erdély népességének etnikai viszonyai a 15. század végétől napjainkig⁸

Időszak	Az összes népesség szám szerint, ezer főben	Magyar (székely)	Német (szász)	Román	Egyéb
		%			
A történeti Erdély területére vonatkozó adatok (a Partiummal együtt)					
15. sz. vége	425	60,0	16,0	24,0	-
1786	1.578	32,1	12,9	49,9	4,0
1850	2.062	26,0	9,3	59,5	3,8
1857	2.174	27,8	9,0	58,5	3,8

⁸ 1869–1910 között anyanyelv, 1920-ban nemzetiség szerint (Varga 1998: 142).

<i>A jelenkori Erdély területére vonatkozó adatok</i>					
1830	3.327	23,3	11,3	62,3	3,1
1869	4.224	25,0	11,9	59,0	4,1
1880	4.033	25,9	12,5	57,0	4,6
1890	4.430	27,1	12,5	56,0	2,1
1900	4.875	29,5	12,0	55,0	3,5
1910	5.262	31,6	10,7	53,8	3,9
1920	5.135	25,7	10,8	56,9	6,6 ⁹
1930	5.537	24,4	9,8	57,8	8
1941	5.912	29,5	9,1	55,9	5,5
1948	5.761	25,7	5,8	65,1	3,4
1956	6.232	25,0	5,9	65,0	4,1
1966	6.720	23,8	5,5	67,9	2,8
1977	7.500	22,0	4,3	70,9	2,8
1992	7.711	20,8	1,5	73,6	4,1
2002	7.223	19,6	0,8	74,7	4,9
2011	6.481	18,9	0,6	74,4	6,1

Forrás: Nyárády 2003: 274–275, 386, Varga 1998: 140 (saját számítás), Nyárády 2003: 515, Kiss–Barna 2012: 11 alapján saját számítás, Kiss–Barna 2012: 21

4.1.2. Magyarok Erdélyben. Történeti visszatekintés

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a kutatók utólagosan 425 ezer főre becsülték a népesség számát a 15. század végén (Mályusz 1939). Az ekkoriban még többségében magyarok lakta Erdélybe az 1700-as években jelentős számú román lakosság érkezett. Csupán 1720 és 1786 között hozzávetőlegesen 400.000 román vándorolt be Magyarországra és Erdélybe (Dávid 1957: 168–169), aminek következtében megváltozott a térség etnikai összetétele: a 18. század végén a magyarság a teljes népességnek már csak egyharmadát tette ki.

Megbízható adataink a népesség számának alakulásáról 1869 óta vannak, amióta a Központi Statisztikai Hivatal létezik.¹⁰ A korábbi időszakokra nézve a kutatók felekezeti statisztikák alapján számítják az adatokat. Ezt a szűkebb, ún. történeti Erdély területére nézve nagy bizonyossággal lehet megtenni, ugyanis a felekezetek erőteljesen nemzetiségekhez kötöttek: a

⁹ Itt az egyéb kategória tartalmazza a zsidókat, akik korábban főleg a németek, kisebb részben a magyarok részarányát növelték.

¹⁰ Erdély az 1867-es kiegyezéssel megszűnik önálló fejedelemségnek lenni, és ekkortól Magyarország részét képezi.

római katolikus, református és unitárius hívek szinte kizárólag magyar anyanyelvűek, a lutheránusok nagyrészt németek, a görög katolikusok és görögkeletiek (ortodoxok) általában románok, a zsidó hitközséghez tartozók pedig kizárólag zsidó nemzetiségűek. A történeti Erdély peremvidékén (Partium, Bánság) a felekezet és nemzetiség már korántsem esik egybe ekkora mértékben. A románok mellett a szerbek is görög keleti (ortodox) vallásúak, a görög katolikus egyházhoz a románok mellett rutének és magyarok tartoznak, illetve nemcsak a magyarok voltak római katolikusok, hanem a németek jelentős része, a horvátok és a szlovákok is. A cigány népesség java része a görögkeleti és görög katolikus felekezet híve volt. Itt tehát a felekezeti adatok alapján csak gondos elemzéssel lehet következtéseket levonni a nemzetiségi népmozgalomra.

A Központi Statisztikai Hivatal létrejötte után hamarosan (1870-ben) sor került az első magyar népszámlálásra. Politikai óvatosságból még ez sem kérdezett rá a nemzetiségre, csak a vallási hovatartozásra (Varga 1998), a kutatók ennek alapján tettek becsléseket Erdély nemzetiségeinek létszámára. 1880-tól az anyanyelvre való rákérdezés szolgálta a nemzetiségi azonosítást, később – 1919-től kezdődően – a nemzetiséget kérdezték.

A fenti táblázat részletes adatokat tartalmaz a nemzetiségek arányáról a jelenkori Erdély területén. A 19. század közepén a románság Erdély népességének több, mint felét teszi ki, a magyarok aránya 25% körül mozog, továbbá a német anyanyelvűeké (beleszámítva a jiddis nyelvjárást beszélő zsidókat is) 11-12%-os.

A 19. század során a magyarság részaránya növekedett, a századfordulóra megközelítette a 30%-ot, miközben a románságé valamelyest csökkent (Varga 1998: 145–147). A magyarok részarányának növekedése részben átlagon felüli természetes szaporodásukból, részben a románság és a szászok nagyobb arányú kivándorlásából, harmadrészt a más nemzetiségűek (románok, zsidók, szatmári svábok és bánsági németek) magyarként való asszimilációjából adódik (Varga 1998: 160). Ezekről a tényezőkről a népmozgalomról szóló fejezetben lesz szó bővebben.

A jiddis anyanyelvű zsidókat sokáig egy nemzetiségi rovatba sorolták be a németekkel, hiszen nyelvük a német nyelv egyik dialektusa. Továbbá sok zsidó magyarként asszimilálódott, anyanyelve alapján tehát a magyar rovatba került. 1919-től kezdődően külön kategóriaként vették számba a zsidókat – ez is csökkenti a németek és magyarok részarányát.

Az első világháborút követően két összeírás is zajlott Romániában: 1919-ben és 1920-ban. Ekkor Erdély már Romániához tartozott. A román népszámlálások módszertana eltért a korábbi magyar összeírásokétól, első sorban abban, hogy a nemzetiséget nem anyanyelvre, hanem a „népi eredetre” visszavezetve tudakolták meg. Ehhez a hatóságok visszaélései is hozzáadódnak, melyek a magyarság részarányát csökkentették. Így a szatmári svábok száma hirtelen megemelkedett, hiszen ez a népcsoport most a magyarságtól elkülönülve jelent meg a statisztikában. Továbbá a Székelyföldön sokakat úgy mond „visszarománosítottak”, olyan személyeket, akikről azt tartották, hogy korábban románok voltak, ám az erőszakos magyarosítás következtében asszimilálódtak. Az összeírás módszertani különlegessége miatt immár a zsidók is önálló nemzetiségként kerültek nyilvántartásba. A hivatalos statisztika kimutatásait árnyalja, ha ugyanennek a népszámlálásnak a felekezeti adatait is figyelembe vesszük, amely viszonylag pontosan mutatja a nemzetiségi hovatartozást.

Az első világháború után ismét megindult a magyarság térvészése Erdélyben. Ezt részben az összeírások jellege okozza. Továbbá, az első világháború lezárása után ugyan megnövekedett a születések száma, ami kedvezett volna a további népességnövekedésnek, ám ekkortól a magyarok termékenysége csökkenni kezdett, számunkra kedvezőtlenül alakult, azóta is mindvégig az országos átlag alatt maradt. A népességszám csökkenésében nagy súllyal esik latba a háborút követő átrendeződések miatti menekülthullám is: az elcsatolt területekről az első években százezrek vándoroltak ki az anyaországba. Mindez a mai migrációhoz hasonlóan leginkább a fiatal, szülőképes korosztályokat érintette, ami a későbbi nemzedékek termékenységet is csökkentette.

Az 1941-es népszámlálás újra magasabbnak mutatja a magyarok arányát. Ekkor ismét a magyar állam végzi a népszámlálást és 90.000 románnak „változott” magyarra az anyanyelve. Közöttük vannak azok a magyarok, akik az előző román népszámláláskor románnak vallották magukat és most ismét vállalták magyarságukat, de olyan románok és zsidók is, akik egyáltalán nem beszéltek a magyar nyelvet. A magyarok létszámát növeli ekkor az is, hogy ismét magyarként regisztrálták azoknak a zsidóknak a jelentős részét, akiket az előző alkalmakkor felekezeti hovatartozásuk alapján jiddis anyanyelvüként írtak össze (Varga 1998: 173).

A második világháború emberveszteségei és az azt követő menekült-hullám nyomán homogénebbé vált Románia népessége, megerősödött a román többség: a legjelentősebb kisebbségek számaránya visszaesett. A magyarok aránycsökkenése visszafogott a németekéhez képest, akik részaránya a deportálások és tömeges kivándorlások miatt mindössze néhány év alatt a felére csökkent.

A szocializmus évtizedeiben a Kárpátokon túli területekről történt román bevándorlás tovább növelte a románság arányát és csökkentette a nemzeti kisebbségeket, melyek ma a roma népességet kivéve egyre csak fogynak. A Kárpát-medence korábbi nemzeti-kulturális sokszínűsége a homogén nemzetállamok megerősödésével mára elveszni látszik.

2002-ben 7,22 millióan, 2011-ben már csak 6,64 millióan éltek Erdély területén. Ebből 1.227.600 fő, a lakosság 18,91%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ami kb. kétszázezres csökkenést jelent a két legutóbbi népszámlálás között. Egy erdélyi magyarra ma 3,9 román „jut”. Három megyében (Hargita, Kovászna, Szilágy) a magyarság aránya nőtt a román népességéhez képest, két megyében (Bihar, Szatmár) megmaradtak a tíz évvel korábbi arányok. Az elmúlt években főleg Brassó és Maros megyében csökkent a magyarok aránya (Kiss–Barna 2012).

Tekintettel arra, hogy Romániában nem végeznek mikrocenzust, és a világjárvány miatt a népszámlálás 2021 őszére tervezett időpontját elhalasztották, legkorábban 2022 végén lesznek pontos és naprakész adataink az erdélyi magyarság számáról és arányáról.

5. A TERMÉSZETES NÉPMOZGALOM. NUPCIALITÁS, SZÜLETÉS, TERMÉKENYSÉG

A természetes népmozgalom két kötelező összetevője a termékenység és a halálozás.

Az egy évben született személyeket születési kohorsznak nevezzük. Leggyakrabban ebben az értelemben használjuk a kohorsz fogalmát (születési évjárat), de pl. az azonos évben házasságot kötött párokat is nevezhetjük egy házassági kohorsznak.

A születés a gyermek oldaláról, a szülés az anya oldaláról közelíti meg ugyanazt az eseményt. A szülés és a születés 98%-ban megegyezik, a különbséget az ikerszülések okozzák.

A népességtudományban gyakran használjuk az élveszületés szót, mivel csak az élve születetteket anyakönyvezik. A magzati halálozások csak az orvosi statisztikákban szerepelnek, a demográfiában nem.

Hagyományos társadalmakban a termékenység jellemzően házas termékenység volt, így erőteljesen összefüggött a nupcialitással. A teljes első házasságkötési arány (nupcialitás): a szülőképes (15-49) házas nők aránya. A mutatóval más néven is találkozhatunk: pl. házasulandóság, házasságkötési hajlandóság, házasodási kedv. A nupcialitás értéke a házasságkötési kortól és a házasságkötések arányától függ.

5.1. A HAJNAL-VONAL

John Hajnal magyar származású demográfus nagy hatású, 1965-ben kelt tanulmányában elsőként számol be egy, Európa keleti és nyugati részét egymástól elválasztó népesedés- és társadalomtörténeti választóvonalról. Ettől az ún. Hajnal-vonaltól, azaz a Szentpétervár–Trieszt választóvonaltól nyugatra már a 18. század közepétől kimutatható egy jellegzetes, a világ-

ban egyedülálló házassági minta, melynek fő jellemzői a magas házasságkötési életkor és a házasságra soha nem lépett nőtlenek és hajadonok nagy aránya volt (Hajnal 1965: 101). A nők itt már akkoriban 23 évesen, a férfiak 26 évesen kötötték meg első házasságukat. A fiatalok 10-20%-a soha nem házasodott, tehát már ekkoriban alacsonyabb volt a nupcialitás.

Példaként álljon itt a Canterbury-i anyakönyvek tanúsága az 1619 és 1660 közötti időszakból: ekkor 1000 házassági anyakönyv között a legtöbb menyasszony 22 éves és a legtöbb vőlegény 24 éves volt, az első házasságkötés átlagéletkora pedig 24 és 28 év volt. Legkorábban a nemesek házasodtak.

Hajnal a 17. század közepére teszi a nyugati házassági minta megjelenésének idejét, és az 1940-as évekig látja jellemzőnek. Megjelenésének okairól keveset tudunk – ebben a vonatkozásban elsősorban azt az örökösödési mintát tárgyalja, amelyben egy fiú örökölte a teljes vagyont, és ennek időpontját „ki kellett várnia”, csak ezután köthetett házasságot.

Kelet-Európában ezzel szemben a fiatalok a leggyakrabban kiterjesztett háztartásokban alapítottak családot, a férj a szülőkhez „hozta” a feleséget (Hajnal 1965). A saját család eltartása itt is anyagi feltételekhez kötött, ám nem feltétele az önálló háztartás. Az első házasságot fiatal életkorban kötik meg, alacsony azok aránya, akik soha nem léptek házasságra. Míg a 15-50 éves korúak közül csak Nyugaton 50% volt házas, a többi özvegy vagy hajadon, addig Keleten csak 30% volt özvegy vagy hajadon, tehát magas nupcialitásról beszélhetünk.

Természetesen a Hajnal-vonaltól Nyugatra is volt néhány kivételes terület, amely magas nupcialitással és termékenységgel büszkélkedhetett, pl. Írország, Olaszország déli része, Spanyolország déli része.

A házassági mozgalomban az utóbbi évtizedekben újabb változások történtek, a közép-kelet-európai országok demográfiai magatartásukban „felzárkóztak” a nyugati mintához, így a Hajnal-vonal keletebbre tolódott, Dubrovnik és Szentpétervár közé (Philipov 2001), illetőleg radikálisabb nézetek szerint teljesen elmosódott

Jellemzővé váltak a második demográfiai átmenet jelenségei, melyeket Van de Kaa a következőkben foglal össze:

- 1) A teljes termékenységi arányszám magasabb életkorokban lecsökken.
- 2) A házasság előtti terhesség és az „erőltetett házasság” visszaszorul.
- 3) Az első házasságkötők átlagos életkora átmenetileg akár csökkenhet.

- 4) Miközben a házasságon belül halasztják a gyermekvállalást, a termékeny életszakasz első felében történő termékenység-kiesés a teljes termékenységi arányszám periodikus visszaesését eredményezi.
- 5) Megnő a válási arányszám.
- 6) A házasságkötés kitolódik, házasság előtti együttélés gyakorivá válik.
- 7) Terjed az élettársi viszony.
- 8) Az abortusszal szemben megengedő a törvénykezés és közvélekedés.
- 9) Az élettársi viszony elterjed az elváltak és özvegyek körében.
- 10) Az együttélést egyre inkább a házasság alternatív intézményének látják, a házasságon kívüli gyermekvállalás aránya növekszik.
- 11) A teljes termékenységi arányszám a reprodukciós szint alatt stabilizálódik.
- 12) Az elhalasztott születések bekövetkeztekor a teljes termékenységi arányszám periodikusan növekedhet,
- 13) de nem minden elhalasztott gyermekvállalás következik be a lerövidült termékenységi periódusban.
- 14) A gyermeket nem vállalók aránya végső soron növekszik.
- 15) A kohorsz-termékenységi mutatók pedig a reprodukciós érték alatt maradnak.

(Van de Kaa 2002: 10)

5.2. A TERMÉKENYSÉG MÉRŐSZÁMAI

Nyers élveszületési arányszám: ezer lakosra jutó élveszületések száma egy év alatt.

$$\text{nyers élveszületési arányszám} = \frac{\text{élveszületettek száma}}{\text{teljes népesség száma}} \times 1000$$

A mutató értéke a legmagasabb Fekete-Afrikában, a legalacsonyabb a fejlett európai országokban és Dél-Kelet-Ázsiában. Valóban nagyon „nyers” mutatóról van szó, hiszen a teljes népességre nézve számítják, nem csak a nőkre és nem csak a termékeny korosztályokra. Első közelítésben azonban

jó mutatója a születések számának alakulását, általában ehhez hasonlóan alakulnak a specifikus arányszámok is.

Általános termékenységi arányszám: az adott év élveszületéseinek számát osztjuk a szülőképes korú (15-49 éves) nők számával, ezer főre számítva.

$$\text{általános termékenységi arányszám} = \frac{\text{élveszületések száma}}{15 - 49 \text{ éves nők száma}} \times 1000$$

Korspecifikus termékenységi arányszámok: adott korcsoportba tartozó nők által szült gyermekek számát osztjuk a korcsoportba tartozó nők számával, ezer főre számítva.

Általában ötéves korcsoportonként számítjuk.

$$\begin{aligned} \text{pl. 25 - 29 éves nők korszpecifikus termékenységi arányszáma} &= \\ &= \frac{25 - 29 \text{ éves korosztályból szült nők száma}}{25 - 29 \text{ éves nők száma}} \times 1000 \end{aligned}$$

Figyelem: ezrelékben megadott értékekről van szó!

Teljes termékenységi arányszám (TTA, angol rövidítése TFR)

Az adott év termékenységi rátáit állandónak feltételezve vetíti előre, hogy egy nő élete folyamán hány gyermeket vállalna, ha az évre jellemző gyermekvállalási hajlandóság alapján szülne.

A mutató gyakorlatilag a korszpecifikus termékenységi arányszámok összege, ezért érzékeny a termékenység időzítésének változásaira, így a gyermekvállalásnak a napjainkban jellemző késleltetésére, az egyre későbbi életkorra halasztására. Időszakos ingadozásai ellenére a teljes termékenységi arányszám a leggyakrabban használt termékenységi mutatószám.

A TFR ezrelékben is kifejezhető, de leggyakrabban egyszámjegyű számként használjuk, egy-két tizedes pontossággal. Az alábbi táblázatok az

egyres földrészek teljes termékenységi arányszámát, majd a világ legmagasabb és legalacsonyabb termékenységi mutatóival rendelkező országainak adatait tartalmazták.

7. táblázat: Teljes termékenységi aránya az egyes földrészekben

Földrész	Teljes termékenységi arányszám (TFR)
Világ – átlag	2,3
Afrika	4,3
Észak-Amerika	1,6
Közép- és Dél-Amerika	2,0
Ázsia	1,9
Európa	1,5
Óceánia	2,2

Forrás: PRB 2021

8. táblázat: A legmagasabb és a legalacsonyabb teljes termékenységi arányszámmal rendelkező országok

Legmagasabb értékek		Legalacsonyabb értékek	
Ország	TFR	Ország	TFR
Szomália	6,9	Taiwan	1,0
Csád	6,4	Hong Kong	0,9
Kongói Demokratikus Köztársaság	6,2	Dél-Korea	0,8

Forrás: PRB 2021

A teljes termékenységi arányszám (TFR) fejlett európai országok közül egyetlen országban sem éri el a 2-es értéket: a legmagasabb, 1,8-as értéket napjainkban Franciaországban mérnek.

A népesség reprodukciós erejének mérésére a reprodukciós együtthatókat használjuk, mely csak a lány születéseket veszi figyelembe, hiszen később csak nők fognak gyermeket szülni. Ezek kiszámítása nehezebb, így a népesedéstudományban a leggyakrabban a teljes termékenységi arányszámot használjuk.

Bruttó vagy nyers reprodukciós együttható

Bruttó reprodukciós együttható =
teljes termékenységi arányszám × lány-élveszületések hányada

Ám nem minden lány él termékeny életszakasza végéig, ezért a nettó reprodukciós együttható mindig kisebb a bruttónál: számításánál figyelembe vesszük a lányok és nők halálozási kockázatát is, akik már nem lesznek képesek a következő nemzedéket megszülni.

$$\text{Nettó reprodukciós együttható} = \text{bruttó reprodukciós együttható} - [(0-14 \text{ éves lánygyermek-halandóság}) + (15-49 \text{ éves korú női halandóság})]$$

Ha a nettó reprodukciós együttható értéke nagyobb, mint 1, akkor növekvő népességről, ha kisebb, mint 1, akkor csökkenő népességről beszélünk.

Ezeknél pontosabb számítás végezhető az egy kohorszra jellemző termékenységi és reprodukciós együtthatók ismeretében, erre azonban csak visszamenőlegesen, kb. 30 év elteltével nyílik technikai lehetőség, hiszen egy kohorsz befejezett termékenységet kell ismernünk hozzá.

5.3. A SERDÜLŐKORI TERMÉKENYSÉG

Külön is szokták számítani az 1000 15-19 éves lányra jutó születések számát, a serdülőkori termékenység szintjét. A serdülőkori gyermekszülésnek egészségügyi kockázatai vannak, elsősorban a koraszülés és az anya gyakoribb elhalálása tartozik ide. Az utóbbi évtizedekben globális csökkenésnek indult, de sok helyen még mindig magas, elsősorban a szubszaharai afrikai térségben (100%). A gazdasági fejlődés szintjével csökken a serdülőkori termékenység értéke, a legfejlettebb országokban a legalacsonyabb (UN 2019).

A csökkenés legfőbb okai a nők iskolai részvételének növekedése, ezáltal a házasságkötés késleltetése. A serdülőkori termékenység tekintetében Európán belül Románia helyzete igencsak kedvezőtlen.

5.4. A MUZULMÁN ORSZÁGOK TERMÉKENYSÉGE

Napjainkban a világ népességének 1/5-e muzulmán, ez mintegy 1,6 milliárd embert jelent. A muzulmán országokban a politikai berendezkedés sokfélesége tapasztalható: szigorú iszlám törvénykezés van Szaud-Arábiá-

ban és Iránban, világi kormányzás például Tunéziában és Bangladesben. A legnagyobb muzulmán populáció Indiában él (184 millió), mégis itt a népességnek egy kisebbségét, 15%-át teszi ki. A muzulmánok legnagyobb koncentrációja Közel-Keleten és Észak-Afrikában figyelhető meg.

1980-ban a muzulmán népesség növekedésének üteme 3%-os volt, ami a modern kori népesedéstörténet legnagyobb növekedése.

Európában a muzulmán népességnek a nagy mértékű növekedése átrendezi az etnikai viszonyokat. Őshonos muzulmánok élnek Koszovóban és Albániában, ahol arányuk 90% körüli, Izraelben pedig a palesztinok a népesség 18%-át teszik ki.

Bevándorló vagy akár többedik generációs muzulmánok nagy arányban élnek Franciaországban (8%) és az Egyesült Királyságban (5%), de arányuk az elmúlt évtizedekben minden nyugat-európai és észak-amerikai országban nőtt. Fiatalos korösszetételű népességről van szó, így 2050-re megduplázódik, illetve helyenként megháromszorozódik a száma. Hasonló a folyamat az afrikai országokban: például Nigériában ma még a lakosság felénél kevesebb a muzulmán, de várhatóan néhány év múlva többségbe fognak kerülni.

5.5. TÁRSADALOMTÖRTÉNETI KITEKINTÉS: AZ EGYKE

A természetes termékenység körülményei között egy nőre átlagosan hat gyermek jut. A természetes termékenység függ a szoptatási időszak hosszától is, így ez a szám csak hozzávetőleges.

A születések számában kb. 200 éve, az iparosodás és az első demográfiai átmenet idején indult meg a visszaesés, és azóta csökken a születési arányszám. Ma jelentős a különbség a „fejlett” és a „fejletlen” világ között, előbbiben átlagosan 1,4 gyermek, utóbbiban 3 gyermek jut egy nőre. Tehát a szegényebb, gazdaságilag fejletlenebb országokban több gyermek születik, amott ritka a tudatos családtervezés és a fogalmazgatlás.

Az alábbiakban egy rövid társadalomtörténeti kitérő következik az alacsony termékenység magyarázatára. Ebből is látszik, hogy noha napjainkra jelentősen csökkent a születésszám, és a domináns családtípus az egygyermekes család, az egyke jelensége még a mi társadalmunkban sem mai eredetű, hanem sokkal régebbi gyökerei vannak.

Andorka Rudolf családrekonstrukciós vizsgálatai (Andorka 1975, 2001) már a 18-19. század fordulóján kimutatják két baranyai református faluban, Besencén és Vajszlón a születésszámok korlátozását. A híres ormánsági egyke már jóval az ipari forradalom és az első demográfiai átmenet termékenységcsökkenése előtt jelentkezik, teljesen hagyományos mezőgazdasági társadalomban, a jobbágyság fennállása idején. Az Andorka által vizsgált egy évszázad alatt (1790-től kezdődően) a halálozási viszonyok nem javultak számottevően, tehát a térség népesedési viszonyaira nem alkalmazható az első demográfiai átmenet, melyben először a halandóság javul, majd a termékenység csökkenése következik.

Andorka vizsgálatai a 18. század közepéig nyúlnak vissza, fennmaradt egyházi anyakönyvek alapján vizsgálta a térség házasságkötéseit és születéseit. A két településen a házasságkötési életkor az országos átlag körül alakult, jóval fiatalabban kötöttek házasságot, mint a nyugati országokban. Tehát nem mondható el, hogy nyugati házassági minta létezett volna kivételesen Magyarország területén, amely késői házasságkötéssel és alacsonyabb termékenységgel járt volna.

Bár annak okát nem tudják magyarázni, miért éppen az Ormánságban jelentkezett Magyarországon elsőként az egyke, annyi bizonyos, hogy „amit Észak-Nyugat-Európában a késői házassodással értek el, azt az Ormánság parasztsága a házasságon belüli születéskorlátozás útján valósította meg” (Andorka 1975, 2001: 95).

A korai házasságkötés ellenére az élveszületési arányszámok meglepően alacsonyak. Olyannyira, hogy 1845-ben Baranya vármegye főorvosa, Hölbling Miksa a térség magyar lakosságának elfogyását vetíti előre a több gyermeket vállaló németek javára:

„Méltán félhetni.... a magyarra is elkövetkezik a sor, és 50-100 év múlva a cifra magyar gatyá helyett csak szűk sváb nadrág lesz található” (Hölbling 1845, idézi Andorka 1975, 2001).

A két faluban már 1790 körül megindult a házasság termékenység csökkenése, ami Európa-szerte az egyik legalacsonyabb értéknek számít. Annál is alacsonyabb ez az érték, mint a nyugat-európai születéskorlátozást alkalmazó falvakban, vagy pl. a francia falvakban, melyek országos szinten ez idő tájt kezdték a születéskorlátozást alkalmazni. Legnagyobb mérték-

ben az idősebb, 40-44 éves korcsoportban csökkent a házasság termékenység, ami arra enged következtetni, hogy az ormánsági családok a kívánt gyermekszám elérése után teljes „leállással” korlátozták gyermekszámukat. Sokatmondó a 30 és 50 év közötti nők rosszabb halálozási mutatója a hasonló korú férfi lakossághoz képest, amihez elképzelhető, hogy a születéskorlátozás eszközeként végrehajtott abortuszoknak is köze van (Andorka 1975, 2001).

Hagyományos születéskorlátozásnak a terhességek közötti időszak meghosszabbítása számít, például elhúzódó szoptatással, míg a leállás, a termékenység tudatos lezárása a kívánt gyermekszám elérésével a modern születéskorlátozás jellemzője (Van de Valle–Knodel 1980). Az ormánsági nők is a leállás modern gyakorlatával éltek, azonban sokkal fiatalabb életkorban fejezték be termékenységüket, mint máshol. Az egyes vizsgált generációk a 18. század végétől kezdődően egyre korábban álltak le a további gyermekvállalással, ami a születéskorlátozás fokozatos terjedésére utal. Az átlagos gyermekszám, ami a teljes termékenységet mutatja, a vizsgált időszak alatt folyamatosan csökkent. A 19. század végén a családok egyötöde egy gyermeket nevelt, és igen kevés volt a nagycsalád. Ugyanakkor a magas csecsemőhalálozási arány miatt a két- vagy többgyermekes családok esetében is sokszor csak egy gyermek érte meg a felnőttkort.

Korábbi magyarázatok az értékrendben vélték megtalálni a jelenség okát, a lakosság erkölcsi romlottsága vagy a református vallás számlájára írták az egykezést. Mivel a térségben a katolikus településeken (a Mecsekalján) is előfordult a születéskorlátozás, illetőleg más református falvakban csak sokkal később indult meg a gyermekszám tudatos csökkentése, cáfolható az a magyarázat, amely kizárólag a szabadabb valláserkölcsei normákra vezeti vissza az ormánsági egykecultúra kialakulását.

A 18. század közepéig visszanyúló családrekonstrukciós vizsgálatok cáfolják azt a korábbi nézetet is, mely szerint az egykezés a jobbágyszabadítás következménye lett volna. Ekkor ugyanis a volt jobbágyparasztokat kirekesztették a földesúri erőforrások (vizek, legelők, erdők) használatából, és racionális válaszreakciónak tűnhetett részükről a születéskorlátozás, az eltartandó „éhes szájak” számának csökkentése. Ám mivel a tudatos születésszabályozás jelei sokkal korábban kimutathatóak, a jelenség okát korábbi eseményekben véli megtalálni Andorka Rudolf: a 18. század végére kimerült egy korábbi növekedési hullám, elfogytak a megművelhető földek, a

nagybirtokok ellehetetlenítették a paraszti kisgazdálkodást, továbbá a helyi földesurak korlátozták a jobbágyok föld- és erdőhasználatát. A közelben nem voltak olyan városok, amelyek egyéb megélhetési lehetőséget kínáltak volna az ormánságiak számára. Hogy ne kelljen a környező településekre költözve nagybirtoki zsellérsorsba süllyedniük, a népességnövekedés mértékét lecsökkentve kívánták megőrizni a korábban elért életszínvonalukat. A születéskorlátozás normává, íratlan szabállyá vált és a családok jelentős része követte (Andorka 1975, 2001).

Erdélyben az egykezés szokását elsősorban a szintén protestáns Kalotaszegről írták le (Makófalva, Bogártelke, Nádasdaróc, Kispetri). Ugyanakkor olyan helyeken is megfigyelték, ahol nem volt többségben a magyarság, így Hunyad és Krassó-Szörény vármegyében.

5.6. ROMÁNIA TERMÉKENYSÉGI JELLEMZŐI

Kelet-Európa, így Románia társadalmában az elmúlt hetvenöt-nyolcvan évben radikális átalakulások zajlottak. A szocialista átalakulás alapvető folyamatai a következők voltak: a paraszti munkaszervezet és ezzel a hagyományos család megbomlott, tömeges volt a városiasodás, a nők kereső munkát vállaltak. Mindezekkel párhuzamosan az ötvenes évek második felétől a népesedés alapvető jellemvonása a termékenység gyors csökkenése volt.

1961-ben a modernkori Románia történetében először fordult elő, hogy a termékenység békeidőben az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alá csökkent. A teljes termékenységi arányszám értéke 1965-66-ban mindössze 1,9 volt. Ezekkel az értékekkel Románia – Magyarországgal együtt – a hatvanas évek közepén Európa legalacsonyabb termékenységű országai közé tartozott. Nyugat-Európában a termékenység ekkor a háború utáni „baby-boom” utóhatásaként még jóval az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint fölött volt.

A hatvanas évek elejére Kelet-Európában a születéskorlátozás legfontosabb eszköze az abortusz vált, a lakosság a fogamzásgátlás helyett gyakorlatilag teljesen az abortuszra hagyatkozott. Ennek egyik magyarázata a szexuális felvilágosítás elégtelensége, a modern fogamzásgátlási technikákkal szembeni bizalmatlanság lehet. Romániára ez fokozottan érvényes.

Kelet-Európában hosszú ideig itt volt a legmagasabb az egy élveszületésre jutó abortuszok száma. 1964-ben a mutató értéke eléri a 4-et, ami számszerűen azt jelenti, hogy 278 ezer élveszületés mellett 1 millió 112 ezer művi abortuszt hajtottak végre. Magyarul: csak minden ötödik gyermek született meg a megfogant magzatokból.

Magyarországon 1952-ben Ratkó Anna népjóléti miniszter vezette be az abortusz-tilalmat, melyet hamar, már 1956-ban feloldottak. Ezt a viszonylag rövid időszakot hívjuk Ratkó-korszaknak, melynek ismertté vált egyik jelszava ez volt: „Gyermekeket szülni lánynak dicsőség, asszonynak kötelesség!”

Romániában később lépett érvénybe az abortusztilalom. Az 1966/770-es Abortuszrendelet (Dekrétum) a lakosság számára törvényen kívül helyezte a művi terhességmegszakítást, noha az a születéskorlátozás legfontosabb eszköze volt. A rendelet értelmében legálisan abban az esetben lehetett magzatelhajtást végeztetni, ha a terhesség vagy a szülés az anya életét veszélyeztette, a szülők közül valamelyik súlyos öröklődő rendellenességben szenvedett, a terhesség nemi erőszak következménye volt, illetve ha az anya elmúlt 45 éves, vagy már legkevesebb négy gyermeket nevelt. Ugyanabban az évben vezették be a gyermektelenségi adót, aminek az összege időközben növekedett. Hasonlóképpen ekkor szigorították meg a válási procedúrát. Fogamzásgátló szerekhez hozzájutni gyakorlatilag lehetetlen volt. Összességében tehát a csökkenő termékenységre való reakcióként egy erőszakos pronatalista, a születéseket ösztönző népesedéspolitikáról beszélhetünk.

Az intézkedések következtében a teljes termékenységi arányszám (TFR) hirtelen 1,9-ről 3,7-re emelkedett. A következő két évben több mint ötszázezer csecsemő született évente. Ezek voltak Romániában minden idők legnépesebb generációi, őket hívják „dekrétosoknak” (talán nem születtek volna meg, ha nem lett volna „muszáj”). 1969-től a termékenység csökkenni kezdett, 1973-ra pedig, bár még mindig az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint fölött volt, az 1967-es szinthez képest 1/3-dal esett vissza. A lakosság más születéskorlátozó technikákat kezdett alkalmazni, illetve kialakultak az illegális abortuszcsatornák is. 1984-re a termékenység ismét a reprodukciós szint alá csökkent, ezért egy év múlva az abortusztilalmat megszigorították: a legális abortusz korhatárát, amit 1972-ben leszáll-

lítottak 40 évre, ismét 45 évre emelték, illetve az eredeti négy helyett ezután csak öt gyermekem felül engedélyezték.

Az Abortuszrendeletet csak 1990-ben helyezték hatályon kívül, noha kétségtelen, hogy az első néhány évben volt igazán jelentős népességnövelő hatása.

5.6.1. Az erdélyi magyarok termékenysége

A romániai magyar nők teljes termékenységi arányszáma 1964-ben és 1965-ben 1,7, 1966-ban pedig 1,8 volt, ami valamivel alatta maradt az országos átlagnak. A múlt rendszerben, illetve a kilencvenes években a magyar nők termékenysége alacsonyabb volt az országos átlagnál, 2005–2007 között viszont meghaladta az országos átlagot, és az utóbbi két népszámlálás közötti időszakban a magyar és az országos arányszám lényegében megegyező.

Ezt mutatja az alábbi táblázat.

**9. táblázat: A teljes termékenységi arányszám:
romániai átlag és erdélyi magyar nők**

<i>Időszak</i>	<i>Románia</i>	<i>Erdélyi magyarok</i>
1992-2001	1,45	1,31
2002-2011	1,37	1,37
Változás	-5,4%	4,2%

Forrás: Kiss–Barna 2012

A termékenységi arányszám kiszámításakor azt is figyelembe kell vennünk, hogy különbség van a magyarként regisztrált és a magyar nők által szült csecsemők száma között. Az intergenerációs asszimilációs veszteség kb. 5,5 százalék, tehát a vegyes házasságokból született újszülöttek ekkora hányada nem magyarként kerül be az anyakönyvekbe (Kiss–Barna 2012).

5.7. REGIONÁLIS ÉS ETNIKAI KÜLÖNBSÉGEK A TERMÉKENYSÉGBEN

Erdélyen belül egy Észak/Észak-Kelet-Dél/Dél-Nyugat törésvonal figyelhető meg a termékenységekben. Ugyanakkor a reprodukciós jellemzők tekintetében kistérségi szinten, akár szomszédos falvak között is óriási különbségek lehettek. Az egyik nagyon szemléletes példa az egymással szomszédos katolikus lakosságú Lövéte és az unitárius Homoródalmás esete. Lövétén az 1960-as években a sokgyermekes családmódel meg szokott és elfogadott volt, Homoródalmáson ezzel szemben ritka kivételnek és bizonyos tekintetben deviánsnak számított (Pakot 2003).

A teljes termékenységi arányszám a városokban mindenhol alacsonyabb, mint a falvakban. Tehát faluhelyen általában több gyermek születik, mint a városokban.

A termékenység mai szintje Romániában jelentős részben a cigány népesség átlagot meghaladó termékenységi arányszámából adódik. A roma lakosság az országos átlagú 1,3-1,4-es teljes termékenységi arányhoz képest 3-as mutatóval jellemezhető, tehát kétszer annyi roma gyermek születik, mint magyar vagy román.

6. A TERMÉSZETES NÉPMOZGALOM. VÁLTOZÓ GYERMEKVÁLLALÁSI SZOKÁSOK: A TERMÉKENYSÉG SZERKEZETI VÁLTOZÁSAI

A legutóbbi években szembetűnő változás az anya életkorának emelkedése: ma jóval később kezdik a gyermekvállalást, a szülés életkora kitolódik. Többek között ezért is születik kevesebb gyermek. Ma később kötnek házasságot, mint pár évtizeddel korábban, és a leglátványosabb eltolódás az egyetemest végzettek körében jelentkezik. A magas végzettség a házasságkötés időbeni késleltetését valószínűsíti. A diplomás nők az alacsonyabb végzettségűekhez képest nagyobb eséllyel élnek egyedül, a férfiak körében ez a különbség még csak enyhe mértékben mutatható ki.

Az 1970-es években a nem házasságból születettek aránya Európában még igen alacsony volt, 4-5% körül mozgott. Ez mára helyenként az 50%-ot is eléri. A termékenység tehát ma már kevésbé kötődik a nupcialitáshoz. Az élettársi kapcsolatok terjedésében, a házasság népszerűségvesztésében szerepet játszik az értékrend liberalizálódása, továbbá az is, hogy kitolódik az iskolai életszakasz, megjelenik és meghosszabbodik a posztadoleszcencia, illetve bizonytalanná válik a munkavállalás, a szakmai életút. Az élettársi kapcsolatban élők aránya az iskolai végzettségi hierarchia két szélén a legnagyobb: egyrészt a továbbtanuló, módosabb fiatalok átmeneti életszakaszban választják az iskolapadból a stabil karrierig („próbaházasság”), másrészt a társadalmi hierarchia alsó részén kényszerből (nincs miből házasodni, nem biztos a megélhetés).

A házasságok ugyanakkor törékenyebbé is váltak. Míg Európában 1960-ban a teljes válási arány 25% volt, addig ma 40%, tehát a ma kötött házasságok 40%-a várhatóan válással ér véget. A magas iskolai végzettség magasabb válási kockázattal jár. Továbbá, a családi minta is öröklődik: az elvált szülők gyermekeinek válási kockázata nagyobb, mint azoké, akik

teljes családban nőttek fel. Akinek szülei elváltak vagy élettársi viszonyban éltek, maga is nagyobb valószínűséggel választja a házasság helyett az együttélést. A szülők válása erősebben hat a lányokra.

A termékenységben csökkenése mellett annak szerkezeti változásáról is beszélhetünk. Ezek körül a két legjelentősebb a házasságon kívüli születések arányának ugrásszerű növekedése és a gyermekvállalási életkor további emelkedése.

A gazdaságilag fejlett országokban a házasságon kívüli születések számában és arányában nagyarányú növekedés következett be az utóbbi évtizedekben. Izlandon az összes születés 65%-a nem a hagyományos házasság keretei között történik, továbbá magas az arány a skandináv országokban is. Az Európai Unióban az összes születésnek átlagosan 40%-a hagyományos házasságon kívüli születés, és népszerűsége a társadalmi és vallási normák ellenére a katolikus országokban is terjed. Biztató, hogy legtöbbször együtt élő párok vállalnak gyermeket, tehát a hagyományos családokhoz hasonló együttélési formáról van szó.

Ha nem lennének házasságon kívüli születések, akkor Európa termékenysége még a mostani katasztrofálisan alacsony szintűnél is kisebb lenne. Például Dél-Koreában ritka a házasságon kívüli születés, a teljes termékenységi arányszám mégis világszinten a legalacsonyabb. Elemzők ezért azt állítják, hogy a házasságon kívüli születések arányának növekedése inkább jót tesz a termékenységnek.

Kelet-Európában az 1990-es évek elejéig magas arányú, fiatal korban történő házassodás volt jellemző. A rendszerváltás óta megfigyelhető a házasságkötések csökkenése, egy általánosan alacsony szintű házassági mozgalmról (nupcialitásról) beszélünk. Nyugaton kisebb a csökkenés, hiszen eleve kisebb volt a házasságkötések aránya, tehát közeledés figyelhető meg az országok között.

Az utóbbi években nálunk is növekedett a nők első házasságkötés kora és nő a nem házas együttélés mint első párkapcsolat (próbaházasság) előfordulási gyakorisága. Nyugat-Európában a fiatalok 30%-a végleges kapcsolati formának tekinti az együttélést, ugyanakkor Dél-Európában és többi katolikus országban az élettársi kapcsolat nem vált a házasság alternatívájává.

A tényleges demográfiai magatartással párhuzamosan változik a közvélekedés is. A társadalom továbbra is házasság-párti, de kezd elfogadóbbá

válni az élettársi kapcsolattal, a próbaházassággal szemben is (aminek az aránya amúgy is növekszik).

Korábban nem várt gyermekáldás esetén a fiatalok hamar házasságot kötöttek. Ez egyrészt a „férjezett anya” státus, másrészt a születendő gyermek helyzetének rendezése miatt volt fontos. Mára rövid idő alatt csökkent az állapotosan megkötött házasságok aránya, azaz elhalványult annak fontossága, hogy gyermekvállalás esetén a párkapcsolatot törvényesítsék, és hagyományos családba várják a gyermeket (Kapitány 2021).

A vélemények liberalizálódását mutatja az is, hogy rövid idő alatt kiegyenlítődött azok aránya, akik úgy vélik: a párkapcsolatot gyermekvállalás esetén nem szükséges legalizálni, és azoké, akik hasonló helyzetben a házasság mellett döntenének. Az emberek alig néhány évvel ezelőtt még elsősorban a gyermek megszületése előtt tartották tanácsosnak a házasságkötést, mára ez a nézet kezdi elveszíteni kizárólagosságát (S. Molnár 2011).

Az erdélyi és magyarországi magyarok termékenysége néhány tekintetben különbözik. A házasságban élők között Erdélyben nagyobb az egygyermekesek aránya, Magyarországon a három- és többgyermekesek aránya. Erdélyben az élettársi kapcsolatban élők nagyobb része három- vagy többgyermekes (sokan romák), mint Magyarországon. Különbségek vannak a két népességben a képzettség szintje szerint is: Magyarországon a legalacsonyabb és legmagasabb végzettségűek között több a sokgyermekes, Erdélyben a felső végzettségi kategóriákban több az egygyermekes. Ez inkább a románság termékenységi magatartásához hasonlít: a román nők iskolai végzettségi szintjük emelkedésével egyre kevesebb gyermeket vállalnak (Pongrácz 2009).

6.1. A KÖZVÉLEMÉNY GYERMEKSZÁM-PREFERENCIÁI:

A KÍVÁNT GYERMEKSZÁM

A szocializmus a kétgyermekes családmoddelt szorgalmazta. Ma az egy gyermeket ideálisnak tartók aránya meghaladja a három gyermeket preferálók arányát! (Az előzőekben olvashattuk: az egyke jelensége távolról sem új keletű.)

A vélemények és a demográfiai magatartás hasonlóan alakulnak. Az ideálisnak tartott gyermekszám átlaga követi a tényleges termékenység

csökkenését: ma kevesebb gyermeket tartanak ideálisnak, mint korábban. Ennél talán még fontosabb, hogy az emberek rendre több gyermeket tartanak ideálisnak, mint ahány ténylegesen megszületik: legtöbben azt mondják, a két gyermek az ideális, de a teljes termékenységi arányszám csak 1,4 és 1,6 között mozog – nagyjából ez a mai magyar teljes termékenységi arányszám.

A házasság kívánt gyermekszáma Magyarországon enyhén nagyobb, mint Erdélyben. Erdélyben meglepő a hatvanas évek végén született nők alacsony kívánt gyermekszáma. Ennek oka az lehet, hogy az abortusztilalom miatt megszületett egy nagy létszámú népesség, akik húsz évvel később gyermekvállalási korba érkeztek. Ám mivel a nők általában néhány évvel idősebb partnert választanak, ezért feleannyi volt a számukra partnerként számításba jöhető férfi, hiszen az abortusztilalom előtt született férfiak számbelileg sokkal kevesebben voltak, mint ők. Szó szerint kevés volt a pár évvel idősebb férfi az 1967-68-ban született nők számára. A párkapcsolati piacnak ez az időszakos furcsasága is magyarázhatja, hogy ezek a nők gyermekvállalási vágyaikat párkapcsolati lehetőségeikhez igazították: kívánt gyermekszámuk az átlagos 2 alatt van (Spéder–Veress 2009).

A legfiatalabb női kohorsznál az alacsonyabb kívánt gyermekszám már újfajta okokra vezethető vissza, elsősorban a gazdasági és társadalmi fejlődéssel együtt járó posztmaterális értékek térhódítására.

Természetesen a kívánt gyermekszámban a párkapcsolati státusz meghatározó: az egyedül élők mindenhol kevesebb gyermeket terveznek. Ez a szám idővel, a párkapcsolat kialakításával emelkedhet.

6.2. MIÉRT ALACSONYABB A TÉNYLEGES GYERMEKSZÁM A KÍVÁNT GYERMEKSZÁMNÁL?

A népességtudományi vizsgálatok fontos területe annak vizsgálata, miért marad alatta a termékenység az ideálisnak tartott és vágyott gyermekszámnál. Kutatók a gyermekvállalási tervek megghiúsulásának okait is vizsgálják. A gyermekvállalási tervek szerinti csoportok alakulása érthető módon összefüggést mutat a családi állapottal: a még gyermeket tervezők között sokan vannak a nőtlenek/hajadonok, az egykor több gyermeket

tervezők között az elváltak, míg a terveiket megvalósítók között dominánsan házasságban élők vannak.

Azok a magyarok, akik úgy vélekednek, hogy sikerült korábbi gyermekvállalási terveiket megvalósítaniuk, átlagosan 2,2 gyermeket vállaltak. Igen alacsony körükben a gyermektelenek aránya, ami arra utal, hogy térségünkben meglehetősen ritka jelenség a tudatos gyermektelenség.

Ha azokat vizsgáljuk, akik egykor több gyermeket terveztek, tehát valamilyen okból meghiúsultak a terveik, ők túlnyomó többségben egy vagy két gyermeket nevelnek. Az egygyermekesek 44%-a egykor több gyermeket tervezett. Tehát az igazi probléma az első gyermekről a másodikra való továbblépés esetén jelentkezik.

Hogyan emlékeznek vissza az érintettek, miért is módosultak gyermekvállalási terveik?

A legtöbben családi okot, egészségügyi okot és anyagi okot jelöltek meg. Az egészségügyi okról az mondható el, hogy sok esetben túl idős korban próbálták megvalósítani gyermekvállalási terveiket, és emiatt biológiai értelemben „kifutottak az időből”.

Anyagi okból átlag feletti arányban mondtak le a szülők a többedik, elsősorban a harmadik és még további gyermekről. Noha a munkahelyi karrierrel kapcsolatos okot igen kevesen választották, talán nem véletlen, hogy ennek a kis csoportnak a többsége kétgyermekes nő volt, aki a harmadik gyermekről mondott le „munkahelyi karrierrel kapcsolatos” okok miatt (Kapitány 2012).

A szándékolt gyermektelenség jelensége világszerte marginális, kivéve Németországot és Svájcot (Miettinen–Szalma 2012). A szándékolt gyermektelenség legnagyobb aránya a legfiatalabb kohorszok és legmagasabb végzettségűek körében mutatható ki, mindenekelött azok között, akik egyedül élnek, illetve a nagyon magasan iskolázott nők körében. Ez arra utal, hogy a gyermekvállalás kevésbé egyeztethető össze az ő életcéljaikkal.

6.3. A HÁZASSÁG ÉS A CSALÁDI ÉLET MEGÍTÉLÉSE AZ ERDÉLYI MAGYAROK KÖRÉBEN

Az erdélyi magyarok körében a termékenység és az ideális családnagyságra vonatkozó elvek/elképzelések tekintetében nagy változások

zajlottak az utóbbi évtizedekben. Már egyetlen nemzedék alatt is számottevő a változás: a fiatalabb generációk által ideálisnak tartott gyermekszám átlaga alacsonyabb, mint szüleik generációjának tényleges termékenysége.

A párkapcsolatok terén megkezdődött a közeledés a tényleges demográfia magatartás és az értékrend között. A házasságkötések száma csökken, az élettársi kapcsolatoké nő, és ezzel az átalakulással – megkésve ugyan, de – felveszi a lépést a társadalom értékrendje is, a liberalizálódás, nagyobb tolerancia felé mozdulva.

Az erdélyi magyarok párkapcsolati magatartása és értékrendje a magyarországinál hagyományosabb. Minden korosztályban magasabbak a házasságkötési mutatók, és alacsonyabb a házasságkötés nélkül együtt élők aránya. A házasságban élő erdélyi magyarok jóval házasságcentrikusabb beállítottságúak, mint a magyarországiak. Ugyanakkor a tényleges termékenység Erdélyben alacsonyabb, több az egygyermekes család és kevesebb a nagycsalád, mint Magyarországon.

A leglényegesebb különbség az erdélyi és az anyaországi magyarok között az egyes párkapcsolati formák megítélésében mutatkozik. Az erdélyi magyarok nagyobb arányban tartják ideális életformának a házasságot. Ennek hátterében nagy valószínűséggel az eltérő vallásosság húzódik meg. Az erdélyi magyarok háromszor-négyszer nagyobb arányban vallják magukat igen vallásosnak, az egyház tanítása szerint élőknek, mint a magyarországiak. Az élet kiemelkedő fontosságú eseményeinek – mint a születés, házasság, halál – egyházi megerősítése a többség számára fontos kérdés. Az erdélyi magyarok körében a 90%-ot is meghaladja az egyházi szertartások elengedhetetlenségét vallók aránya.

Erdélyben és Magyarországon is házasságcentrikus a népesség nagy többségének beállítottsága, 80% fölötti a házasságot preferálók aránya. Ugyanakkor Magyarországon viszonylag elfogadottabb a próbaházasság. A házasságkötés nélküli végleges együttélés mindkét helyen kevesen részesítik előnyben. Jelentős eltérés mutatkozik ugyanakkor az élettársi kapcsolatban megfogant gyermek további sorsát, családi státusát illetően. Az erdélyi magyarok többsége úgy a házasok, mint az élettársak körében azt tartja helyesnek, ha a gyermek már házasságban születik, míg Magyarországon jóval kevesebben tartják fontosnak a szülők együttélésének legalizálását, valamint a gyermek jogi státusának rendezését.

6.4. VÁLTOZÓ ÉLETFORMÁK: A SZINGLIK

A Hajnal-vonal tárgyalásakor láttuk, hogy a nyugat-európai házassodási mintával az egyedül élők viszonylag nagy száma járt együtt, míg a kelet-európai házassodási mintára a magas nupcialitás és az egyedül élők alacsony száma jellemző. Az egyedülállók száma és társadalmi-demográfiai környezete Európa két felében eltérő volt. Azonban életformájukat tekintve sem Nyugaton, sem Keleten nem volt sok közülük a mai szinglikhez.

Az alábbiakban az egyedülállók életformájának társadalomtörténetét vizsgáljuk. Látni fogjuk, az „egyedül élő” és „egyedülálló” fogalmak megkülönböztetése hosszú ideig nem okozott gondot, hiszen alig volt olyan ember, aki ténylegesen egyedül élt. Az iparosodás előtti társadalmakban túlnyomórészt kényszerhelyzetben váltak egyedülállóvá az emberek. A mai értelemben nem voltak egyedül élők, hiszen háztartásukat nem egyedül vezették. Szolgáló személyzetként vagy rokonként egy-egy családhoz tartoztak, beépülve annak háztartási munkamegosztásába.¹¹ A háztartás/család, amely mellé szegődtek, egyben védelmi és gondoskodó funkciót is betöltött. A háztartásfőt az uralma alatt állókkal kölcsönviszony fűzte össze, az egyedülállók tehát gazdasági-személyi függőségben éltek. A városi kézművesek körében is hasonló minta érvényesült. A tágabb közösség a megfelelő intézmények híján hosszú ideig nem vállalta át ezt védelmi funkciót: nem létezett biztosítás, kórház és idősek otthona.¹² A biztosítási elv meghonosodásának egyrészt technikai és gazdasági akadályai voltak, másrészt az agrártársadalomban a hathatós segítséget a családok, háztartások és a faluközösség tudta nyújtani, nem pedig a pénzbeli támogatás. Ezen túlmenően a háztartási munkamegosztás – figyelembe véve a háztartás és család termelési funkcióját – valamennyi tag számára az életben maradás, az ellátottság feltétele volt. A sokféle veszély, amely elődeink életét fenyegette, közösségbe kényszerítette őket, legyen az céh, kolostor vagy magánháztartás. Ha a 19. század előtt egy fiatal egyedül élt egy háztartásban, az rendszerint háborút, éhínséget vagy járványt élt túl. Hasonlóképpen a

¹¹ Az egyedül élők legnagyobb foglalkozási csoportját Angliában a házicselédek tették ki. Legtöbbször fiatalon szegődtek el, de valamennyi korcsoportban megtalálhatók voltak (Laslett 1977: 34-35).

¹² A nagyobb városokban található néhány olyan menedéket, amely szegényeket vagy rokkantakat fogadott be, elsősorban a legszegényebbek vették igénybe.

kényszer jellemezte az idősebb egyedülállók élethelyzetét is. Számukra az egyedüllét átmeneti időszakot jelentett és az újrահázasodásig vagy gyermekeik háztartásába való beilleszkedésig tartott. Az idős szegények a szegényházban találtak védelmet. Az egyedül élők a kora újkorban nem a szoros értelmében vett egyszemélyes háztartásban éltek, hanem valójában időszakosan megtizedelt többszemélyes háztartásokban (Borschied 1994: 24).

A tartósan egyedül élők száma az özvegyek újrահázasodásának köszönhetően elenyésző volt. Elsősorban az özvegy- és árvasegélyező rendszerek kialakulásának tudható be, hogy a 18. század végétől Nyugat-Európában egyre csökkent az újrահázasodások száma, hiszen a hivatalnokok és tisztek özvegyei anyagilag már nem kényszerültek rá egy újabb házasság megkötésére. Ezt a tendenciát csak erősítette az elsősorban a romantika által éteri magasságokba emelt szerelmi házasság eszménye, amellyel összeférhetetlen volt – hiszen az elhunyt emlékéhez való hűtlenséget jelentett – az újrահázasodás. A gazdasági és mentalitásbeli változások ellenére csak kis mértékben nőtt az egyszemélyes háztartások száma, az is elsősorban a városokban (Borschied 1994). A városok azóta is az egyszemélyes háztartások terjedésének éllovasai.

Számunkra jelen összefüggésben a társadalmi attitűd megvilágítása a fontos, de nem feledkezhetünk meg az anyagi tényező fontosságáról sem a házasságkötésben. A mentalitásbeli akadályok mellett egyszemélyes háztartást vezetni sokáig az anyagi és lakhatási viszonyok miatt is elképzelhetetlen lett volna. Csak az anyagilag teljesen független, nem munkajövedelemből élő kevesek számára lehetett volna járható út. A házasság mint Isten által megáldott kötés presztízsét a protestantizmus csak növelte, hiszen a reformált egyházak felszámolták a katolicizmusban valamennyi életformánál magasabbrendű cölibátus (papi nőtlenség) intézményét. A felvilágosodás számára a házasság az emberi tökéletesedés kerete:

„A házasság minden kultúra kezdete és tetőpontja. Ez szelídíti meg a durvát, és a legműveltebb embernek sincs ennél jobb alkalmja arra, hogy szelídségét bebizonyítsa. Megdönthetetlennek kell lennie, mert annyi boldogsággal jár, hogy semmiféle egyéb boldogtalanság nem homályosíthatja el.” (Goethe: Vonzások és választások, 1809, ford. Vas István)

A „tökéletesedés” azonban feltételhez kötött, mégpedig a szükséges anyagi javak birtoklásához, hogy a kapcsolat ne váljék terhevé. A házasság tehát bizonyos fokig kiváltság, mely gazdasági függetlenséget feltételez. Tudjuk, hogy Európa nyugati felében a vagyon nélküliek ritkán kötöttek házasságot: a házasság és a vagyon összetartoztak (Borschied 1994). A Hajnal-vonaltól keletre ez a feltétel kevésbé érvényesült, ami, mint láttuk, a kelet-európai korai házassági mintához, magasabb termékenységi arányszámokhoz, illetve az egyedülállók sokkal kisebb arányához vezetett (Hajnal 1965). A romantika szerelmiházasság-eszménye a profán, dologi jellegű kényszerektől mentes, tiszta együttlétet istenítette. A házasság presztízse tovább nőtt. Ezt azonban csak programnak szabad tekintenünk, hiszen a valóság ettől messze elmaradt, főként vidéken, a mezei munka világában. Mégis, az irodalom és a filozófia felmutat egy olyan eszményt, amely a törekvések irányát meghatározza.

Nyilvánvaló tehát az egyedülállók tehetetlensége, amikor – az iparosodás idején – fenntarthatatlanná vált a paraszti termelés és a sokszemélyes háztartás azon modellje, amelyet szülői családjukban megismertek. Az ipari társadalomban kibontakozó polgári intimitás, a kiscsalád eszménye új helyzet elé állítja az egyedülállókat. A kézművesek és kereskedők világos választóvonalat húznak önmaguk és segédszemélyzetük között, a termelés tere elválik a család terétől. Egyidejűleg, a személyes szabadság eszményét megismerve, a tanoncok maguk is igyekeznek menekülni a személyes függőség korábban megismert formája elől (Borschied 1994). A céhek megszűnésével a ház ura többé nem köteles ellátni alkalmazottait.¹³ Sokan albérlővé vagy ágybérlővé válnak.

A házasság kultusza az ipari társadalmak kibontakozása idején is töretlen volt. Ezt mi sem példázza jobban, mint az 1871-es franciaországi hecckampány a család ellenségeinek tekintett nőtlenek és hajadonok ellen, akiket haszontalan, perverz, beteg embereknek titulálták (Borschied 1994).

Az öreglányok és agglegények hosszú ideig gúny tárgyát képezték, mondván, hogy önhibájukból, valamilyen fogyatékoság okán nem sikerült

¹³ Sok esetben a 20. század elejéig fennmaradt a mesterek azon kötelezettsége, hogy lakhatást biztosítsanak inasaik számára (Borschied 1994). Ezen kívül sokféle átmeneti megoldás születik, melyek városok és szakmák szerint is különbözőek: az inasok a mesternél laknak, de önmaguk ellátásáról gondoskodnak, vagy a mesternél étkeznek, de máshol alszanak (Borschied 1994).

házasságra lépniük. A család eszményének ilyen magasztalása közepette az egyedülállók életformája nem számíthatott társadalmi elismerésre. A szépirodalom tükrében a nőtlenség megítélése bizonyos tekintetben pozitív felhangokkal bővül. A 19. század óta a regények fiatal nőtlen hősei gyakran művészek, kreatív emberek, akik bizonyos mértékig a társadalmon kívül állnak. Életük a művészet, általában a magasabb rendű célok, és a polgári életeszemély összeegyeztethetlenségét példázza. A „pártában maradt” nő ezzel szemben öreglánynak minősül, aki önhibájából maradt egyedül, mert „senkinek sem kellett”.

A mai nyugati szinglik önként vállalt, színes életmódja megváltozott társadalmi attitűdökről tanúskodik. A közvélemény szemében a független, jól kereső fiatalok – nők és férfiak egyaránt – saját sorsuk kovácsai, akik tudatosan mondanak le a párkapcsolatról szakmai karrierjük vagy egyszerűen csak személyes függetlenségük érdekében.

A társadalmi keretek tehát megváltoztak.¹⁴ Az egyéni életút szabadon alakítható, sőt alakítandó ki. Ennek legfontosabb feltétele, ha nem is közvetlen oka, az életszínvonal emelkedése, a jólét többé-kevésbé általánossá válása. Olyan értékek kerültek előkelő helyre az értékhierarchiában, amelyek a fogyasztást, a szabadságot, a flexibilitást, a kényelmes életet tartják megvalósítandónak. A romantika szerelem-eszménye helyett pedig a partnerség elve lép elő a párkapcsolatok szabályozójává (Giddens 1992). Az elsősorban a hivatás érdekében történő gyakori lakóhelyváltással hétvégi házasságok vagy távházasságok sora jön létre, melyben a személyes önmegvalósítás legalább annyira fontos, mint a közös célok, sőt, a tartós párkapcsolat helyett egyre többen választják az egyedül élő – a szoros értelemben vett szingli – életformát.

Még a huszadik század nagyobb részében is szorosan a házastárs elvesztéséhez kötődött az egyedül élés; alapjában véve az idősebb emberek önállóvá válását jelentette. A hatvanas évek második felének szociokulturális és demográfiai változásai nyomán Nyugaton már egyre több fiatal és középkorú élt egyedül.¹⁵ A házasságkötések száma csökkent; fél évszázad

---

¹⁴ A szabad diákélet mellett volt még egy tényező, amely javított az egyedülállók és általában véve az egyszemélyes háztartások negatív megítélésén: ez a nyugdíjas kor mint önálló életszakasz és a vele járó életforma intézményesülése és elterjedése (Borschied 1994: 45).

¹⁵ Az egyes országok között jelentős különbségek észlelhetők. A listavezetők a skandináv országok, Németország és az Egyesült Államok. Az erősen katolikus országok szingli-

óta tartó tendencia a családalapítás időbeni kitolása, illetve a válások számának növekedése. Korábban az egyedül élők túlnyomórészt nők voltak, akik férjüket eltemették vagy a háborúban elvesztették.¹⁶ A fiatalok körében harmincöt-negyven éve megjelent autonóm életforma mára mindkét nem számára a házasság és a tartós párkapcsolat alternatívájává vált, mi több, a mérleg a férfiak „javára” billent: ma már több egyedül élő kerül ki közülük, mint a nők közül.

A szingli jellemzően nagyvárosi lény. Munkalehetőséghez elsősorban a szolgáltatói szférában jut, változatos kulturális és szabadidős tevékenysége is a nagyvároshoz köti. A nyugati nagyvárosok némelyikében a háztartásoknak több mint a fele egyszemélyes, ezeknek ismét csak mintegy felében fiatal egyedülálló él. Nyugat-Berlinben például a harmincasok 27%-a egyszemélyes háztartást vezet.¹⁷ Európa-szerte a húszas-harmincas éveikben járó egyedülállók csoportja nő a leglátványosabban. Egyre többen vannak köztük azok, akiknél már nem átmeneti időszakról van szó, hanem véglegesnek szánják életformájukat

Egyedül élni a családos élet időszakában, a posztadoleszcens életkor után – ezt a lehetőséget a fiatalok gazdasági helyzetének javulása, közvetett módon a képzési expanzió teremtette meg az utóbbi egy-két generációban végbement változások következményeként. Ezen életforma megjelenésének feltétele a nagyvárosok kialakulása és az azokban lehetővé vált anonimitás, a társadalmi szabályozás csökkenése, nem utolsósorban pedig a szabad diákélet lehetősége. A lakásínség azonban sokáig útját állta a szingli-jelenség tömegessé válásának. A szingli tehát társadalomtörténetileg új jelenség. Az egyszemélyes háztartás mint demográfiai kategória jóval régebbi keletű: az imént láttuk, hogy a megözvegyült nők a részükre kidolgozott segélyezési rendszer bevezetésétől kezdve egyre gyakrabban éltek egyedül. Kelet-Európában, így nálunk is, a legtöbb egyszemélyes háztartásban ma is idős személy, főként asszony él, amiért a magas gazdasági fejlettségű országok előregedett korstruktúrája és a nemspecifikus halálozási ráta a felelős. Ám

---

arányszámai jóval alacsonyabbak. Nem csupán az általános életszínvonal, hanem az értékrend különbségei (elsősorban a vallásosság mértéke és a felekezeti hovatartozás) is szerepet játszanak a számok alakulásában.

¹⁶ A megözvegyült férfiak rendszerint újrահázasodtak.

¹⁷ A ténylegesen egyedülállók arányát ennél kb. 10%-kal kevesebbre becsülik (Peuckert 2002: 57), hiszen egyszemélyes háztartásként jelennek meg azok is, akik távkapcsolatban élnek vagy párkapcsolatot tartanak fenn külön háztartásban élve.

ugyanítt az egyszemélyes háztartások jelentős és egyre növekvő részét teszi ki a fiatal és középkorú egyedülállók háztartásai. Nyugat-Németországban pedig már több az olyan egyszemélyes háztartás, amelyben fiatal nőtlen férfi él, mint amelyben idős özvegyasszony. A szingli-jelenségnek tehát nincs előképe, ebben a formában soha nem létezett. Ez jelenti a jelenség újszerűségét, amely kiemelten fontos a társadalom általános előregedésének körülményei között. Mindez az egyének szinte elkerülhetetlen jövőbeli „sorsaként”, az életút bizonyos szakaszában a gondozotti létet vetíti előre, és ezt egyre jelentősebb egyéni, kisközösségi, társadalmi, gazdasági és társadalompolitikai kihívássá, egyben feladattá teszi.

A termékenységről szóló két fejezetben részletesen megismertük a népesedési folyamatokat alakító tényezők egyikét. Összefoglalva kijelenthető, hogy ma a világ gazdaságilag fejletlen térségeiben tovább tart a népesség növekedése, melynek legfontosabb oka a továbbra is magas termékenység, és ez még úgy is igaz, hogy az utóbbi években jelentős csökkenés zajlott. Ezzel szemben a fejlett országokban csökken a népesség száma és előregedés jellemző, és e romló demográfiai helyzet fő oka a jóval a reprodukciós szint alá lecsökkent termékenység. Az okok összetettek, és elsősorban az értékrend és az életmód megváltozásában keresendők. Egyre kevesebben kötnek házasságot, és egyre idősebben házasodnak az emberek, ami a nupcialitás értékét csökkenti. A válások száma is emelkedett. Az a tény, hogy gyakorivá vált a házasságon kívüli születés, a nupcialitás és a termékenység egymástól való részleges függetlenedésére utal. A felsorolt okok miatt a termékenység a fejlett országokban sehol sem éri el a népesség fenntartásához szükséges szintet.

7. A TERMÉSZETES NÉPMOZGALOM. A HALANDÓSÁG

A természetes népmozgalom másik kötelező összetevője a halandóság (mortalitás).

A modern korban a világ népességének robbanásszerű növekedése példa nélküli. Korábban a magas termékenységhez hasonlóan magas halandóság társult, ami a népesség számának csak kis mértékű növekedését tette lehetővé. A demográfiai átmenetben a népességnövekedés első mozzanata a halálozások számának jelentős lecsökkenése volt. Mára Európában és a fejlett világ többi részén előregedő társadalmakat látunk, nagyon kedvező halandósági mutatókkal és magas születéskor várható élettartammal. Ebben a fejezetben a halandóság fő mutatószámait és az azokat alakító tényezőket tekintjük át.

7.1 A HALANDÓSÁG MUTATÓI

Nyers halálozási (halandósági) arányszám: a halálozások ezer lakosra jutó száma az évközepi népességre számítva.

$$\text{nyers halálozási arányszám} = \frac{\text{meghaltak száma}}{\text{teljes népesség száma}} \times 1000$$

A nyers halálozási arányszám Romániában ma 11,7‰ (ezrelék).¹⁸

A nyers születési arányszámhoz hasonlóan ez a mutató is csak nagyon általános jelzőszáma a halandóságnak. A halálozások száma ugyanis erősen függ a népesség korösszetételétől, tehát egy olyan népességben, ahol

---

¹⁸ INSP/CNEPSS 2021

magasabb az idősök aránya, természetesen magasabb a nyers halálozási arányszám. Ám ez nem jelzi jól az életesélyeket az illető országban!

A **korspecifikus halálozási arányszám** a korcsoportok szerinti halálozások ezer megfelelő korú népességre jutó száma, évközepi népességre számítva.

A mutató kiszűri a korösszetétel hatását, így pontosabb összehasonlításra nyújt lehetőséget, mint a nyers halálozási arányszám. Általában öt vagy tizenöt éves korcsoportokra számítják.

pl. 45 – 49 éves férfiak korspecifikus halálozási arányszáma =

$$= \frac{45 - 59 \text{ éves korosztályból meghalt férfiak száma}}{45 - 59 \text{ éves férfiak száma}} \times 1000$$

A fenti példában szereplő mutató értéke Romániában 12.23.¹⁹

Mivel a férfiak halandósága lényegesen rosszabb a nőkéénél, a két nemre vonatkozóan külön szoktak korspecifikus halálozási arányszámokat számítani. Ha ugyanezt a mutatót a megfelelő korú női népességre számolnánk ki, akkor jóval alacsonyabb, 7.25-ös értéket kapnánk.

Halálozási arányszámokat számítanak **halálokok** szerint is, egy nemzetközileg egyeztetett haláloki névjegyzék alapján. Az ok-specifikus halandóság ismeretében a mortalitás halálokok szerint térben és időben összehasonlíthatóvá válik.

Külön kategóriaként kezeljük a csecsemőhalálozást.

A **csecsemőhalandósági arányszám** az 1000 élveszületésre jutó, egy év alatti korban meghalt csecsemők száma adott évben.

$$\text{csecsemőhalandósági arányszám} = \frac{\text{egy éves kor előtt meghaltak száma}}{\text{élveszületések száma}} \times 1000$$

Romániában a csecsemőhalandósági arányszám 6,1%,²⁰ ami az európai átlagnál magasabb, de enyhe javulást mutat még a legutóbbi években is.

¹⁹ Matei-Perțache 2012: 29

²⁰ Forrás: INSP/CNEPSS 2019

A csecsemőhalandóság csökkenése a népességrobbanás egyik kulcstényezője. A legkevesbé fejlett országokban folyamatos a csökkenés, a legmagasabb a közép-afrikai térségben (Csádban 79‰) és csak valamivel alacsonyabb a térség többi országában (PRB 2021). A csecsemőhalandóság legfontosabb kockázati tényezői a koraszülés és a kis születési súly: a koraszülött, illetve kis súllyal született csecsemők életben maradási esélyei kisebbek.

A legalacsonyabb csecsemőhalandósági arányt napjainkban Észtországban mérik (ezer csecsemőre 1,4 elhalálozás), és ezt az értéket megközelítik a nyugat-európai és a fejlett kelet-ázsiai országok is (PRB 2021).

7.2. A HALANDÓSÁG IDŐBELI ALAKULÁSA

A földművelésre való áttérés, az ún. mezőgazdasági forradalom előtt a halandósági viszonyok nagyon rosszak voltak, a vadászó és gyűjtögető népcsoportok közül több ki is halt. A születések száma sokszor alatta maradt a halálozások számának. A fő halálok ekkoriban az élelemhiány volt. A nyers halandósági arányszám 50‰ körüli, a születéskor várható élettartam 20 év körüli volt.

A földművelésre való áttérés és letelepedés után elkezdődött a népesség növekedése, hiszen ugyanakkora terület több embert tudott élelmiszerrel ellátni. A születéskor várható átlagos élettartam mégis alig nőtt (20-30 év körül lehetett), hiszen az újszülötteknek több mint egynegyede meghalt, további egynegyedük húsz éves kora előtt elhalálozott. Tehát egy nemzedéknek alig fele érte el a felnőttkort. Ugyanennek a nemzedéknek egyötöde érte meg 60. életévét, míg ma már négyötöde megünnepelheti 60. születésnapját.

A földművelő társadalmakban a halandóságot a sűrűbb népességben könnyebben terjedő járványos betegségek okozták, időnként hatalmas járványkatasztrófák jelentek meg. A nyers halálozási arányszám járvány nélküli években 35-50‰ között mozgott, tehát nem volt jelentősen alacsonyabb, mint a vadászó és gyűjtögető népeknél, ám járványos években elérte a 200, sőt a 300‰-et is. A legismertebb járvány az 1347 és 1352 között tartó európai pestisjárvány, a „fekete halál”, melyben az akkori Európa népességének egyharmada is elpusztulhatott. Pusztító erejű volt a kolera-, majd a 18. és a 19. században a feketehimlő-járvány is.

Nyugat-Európában az ipari forradalom időszakában, a 18. században indult meg a halandóság lassú, folyamatos javulása, amikor visszaszorultak a járványos betegségek és a nem járványos fertőző betegségek (pl. tuberkulózis). Erdélyben, éppen az utolsó nagy kolera-járvány miatt a halandóság csökkenése az európai átlagnál későbbre, csak a 19. század utolsó évtizedére tehető (Kiss 2008: 25), ezért ekkortól számítjuk a demográfiai átmenet kezdőpontját is – emlékezzünk, ennek első lépése mindenütt a halandóság tartós csökkenése. Nálunk az 1880-as években kezdett lassan csökkenni a halandósági arányszám, az ezredfordulóra pedig tartósan 30‰ alá süllyedt, régiónkénti és évenkénti enyhe ingadozásokkal. A második világháborút közvetlenül megelőző években már tartósan 20‰ alá esik nemcsak a városi, hanem a falusi népesség nyers elhalálozási aránya is (Nyárády 2003: 98). Ezzel egyidejűleg a születési arányszám is jelentősen csökken.

Erdélyben a halandóság javulásában főszerep jutott az 1876. évi közegészségügyi törvénynek. A magyar törvény újszerű, időben sok más államot megelőz, mindenekelőtt higiénias és járványügyi rendelkezései jelentősek: kötelezővé tette a himlő elleni védőoltást, a járványos betegek bejelentését és elkülönítését, továbbá elrendelte a hét éven aluli gyerekek kötelező gyógykezelését, bevezette az iskolák egészségügyi felügyeletét. Fontos újítás, hogy a közegészségügyi törvény szakmai képesítéshez kötötte a szülésznői gyakorlatot, valamint előírta a községek számára azt, hogy saját orvost és szülésznőt tartsanak.

A közegészségügyi helyzet javulása mellett lassan javult a lakosság táplálkozása és emelkedett a műveltség szintje, ami szintén hozzájárul a halandóság csökkenéséhez (Nyárády 2003: 99). A csökkenés a legerőteljesebb gyermekkorban volt, elsősorban a fertőző gyermekbetegségek fejlettebb megelőzési és gyógyítási lehetőségeinek köszönhetően. Ennél valamivel lassabban javult a csecsemőhalandóság, az életkor emelkedésével pedig egyre mérsékeltabb a halandósági arány csökkenése.

Összegzőképpen, az európai halandóság javulásában több tényező játszott szerepet:

- A táplálkozás javulása
- Egészségesebb lakásviszonyok
- Gyakoribb tisztálkodás
- Egészséges ivóvízellátás
- Szennyvízelvezetés

- Közegészségügyi intézkedések – pl. járványos betegek elkülönítése, egészségügyi nevelés
- Az orvostudomány fejlődése: kórokozókat azonosítanak, antibiotikumokat és védőoltásokat fejlesztenek ki (ez már nagyrészt a 20. században történik).

A fejlett világban már lezajlott az ún. *epidemiológiai átmenet*: a fő halállokokat ma nem fertőző, hanem az életmóddal nagymértékben összefüggő krónikus betegségek jelentik. Tíz elhalálozásból hét krónikus betegség következménye (WHO 2021).

Az epidemiológiai átmenet okai sokrétűek:

1. Az átlagos életkor növekedése

A fejlett országokban egyre többen érik meg az időskort, a népesség előregedéséről beszélhetünk. A krónikus betegségek jelentős része elsősorban az időskorú népességet érinti.

2. Megváltozott étrend

A természetes, nagyrészt az otthoni gazdaságban megtermelt táplálékot felváltja az iparilag előállított olcsó tömegáru, mely színezéket, adalékanyagokat és tartósítószeret tartalmaz, és amelyhez az emberi szervezet ez idáig nem szokott hozzá.

3. Az urbanizációs folyamat káros hatásai

Hogy csak a legismertebbről, a környezeti ártalmakról szóljunk: a levegőszennyezés 30%-kal csökkenti a napfény mennyiségét, ez pedig a krónikus hörghurut terjedését vonja maga után. A fejlődő világ néhány nagyvárosában (pl. Peking, Delhi) naponta ezrek hálnak meg a levegőszennyezésből adódó légúti megbetegedések következtében.

4. A heveny betegségek kezelésében elért haladás

A fertőző és krónikus betegségekből származó halálozás arányváltozása nem utolsó sorban annak tudható be, hogy a legtöbb fertőző betegség ma védőoltással megelőzhető illetve fejlett orvosi eljárásokkal kezelhető vagy szinten tartható. A világjárválynak számító HIV-fertőzéssel élők számára antiretrovirális kezeléssel ma már jó életminőséget sikerül biztosítani.

5. Az orvosi technológiák tökéletesedése

Az elmúlt időkben gyakran fordult elő, hogy a halál okát nem sikerült megállapítani vagy az azt megelőző betegséget nem diagnosz-

tizálták. Az orvostudomány fejlődésének köszönhetően ma a legtöbb betegség kimutatható még akkor is, ha nem gyógyítható - az ezzel kapcsolatos tudás szintje is megemelkedett, ami bizonyos mértékben szintén hozzájárul ahhoz, hogy ma a krónikus betegségek megnövekedett (mert több ilyen betegségről van tudásunk).

A világ kevésbé fejlett térségeiben a halandóság javulása Európához képest sokkal gyorsabb ritmusban zajlott le: a 20. század közepétől gyors csökkenésnek indult a halandóság. Ez vezetett a demográfiai robbanáshoz is, a népességszám megkétszereződéséhez 40 év alatt. Ezekben az országokban az utóbbi évtizedekben a fertőző betegségek jelentette halálokok visszaszorulása játszotta a főszerepet a halandóság javulásában. Az élet-színvonal alig emelkedett, azonban jelentős volt a fejlett országokban kipróbált, viszonylag olcsó közegészségügyi intézkedések átvétele, mint a maláriát okozó szúnyog irtása repülőről szórt DDT-porral, valamint a HIV-fertőzöttek számára az antiretrovirális kezelés hozzáférhetővé tétele. Jelentős volt továbbá az ivóvíz tisztításának és a csatornázásnak a hatása.

7.2.1. A halandóság alakulása a jelenkori Romániában

A 20. század második felében a szocialista országokban – így Romániában is – a halandóság nagymértékű javulása következett be. Hogy a változás mértékét érzékeljük: 1947-ben a gyermekhalandóság megközelítette a 200‰-et, 1965-re ez 44,1‰-re csökkent (Kiss 2008: 12). Megszaporodtak az orvosi rendelők, alkalmazni kezdték az orvostudomány fejlesztéseit – ebben a tekintetben korábban a falvak nagy hátrányban voltak a városokhoz képest, ám ebben az időszakban lemaradásuk mérséklődött. Védőoltások bevezetésére és széles körű alkalmazására került sor, illetve erre az időszakra esik az antibiotikumok tömeges alkalmazásának kezdete, ami első-sorban a kisgyermekkorú fertőző és légúti megbetegedések okozta halandóságot mérsékelte.

Ekkor zajlott nálunk az ún. epidemiológiai átmenet, a fertőző betegségek visszaszorulásának és az életmód változásainak következtében megemelkedett a mai vezető halálokok aránya. A halandóság legalacsonyabb értékeit nálunk az 1960-as évek közepén mérték. Ekkortól kezdve minden fejlett országban lelassult a javulás üteme, hiszen megváltozott a halálóki

struktúra, visszaszorult a fertőzés mint elsődleges halálok, és így már lassabban mehetett végbe a további javulás.

A halálozás 1960-ig viszonylag kiegyenlített volt Európa-szerte, azután egy differenciálódási folyamat vette kezdetét. Itt nem arról van szó, hogy lassabban javulnak az életkörülmények, hanem itt a hetvenes évektől újra romlani kezdett a halandóság. Ennek okait Meslé a következőkben látja:

- a krónikus (új típusú) betegségek kezelésére sokkal bonyolultabb, fejlettebb és drágább eljárásokra van szükség, mint a viszonylag egyszerűen kezelhető fertőző betegségek esetén,
- a megelőzésre és szűrésre nem volt elegendő pénz és tudás,
- a hagyományos étkezési szokások fennmaradtak olyan körülmények között, amikor a munkavégzés jellege megváltozott és nem indokolta a régi táplálkozási szokásokat (a mezei munka helyett a lakosság nagy része könnyebb fizikai munkát vagy rutin szellemi munkát végzett, ami nem járt akkora testi igénybevétellel),
- széles körben elterjedt a cigarettafogyasztás (ez ekkoriban a fejlettebb országokban is így volt, néhány évtizedig a tüdőrák nagy gyakorisága miatt ott sem javult sokat a halandóság)
- az egészségtudatosság hiánya a lakosságban,
- az iparosodás rossz hatásai, rossz munkakörülmények és erőteljes környezetszennyezés (Meslé 2001: 170-171).

Ezekhez a Kelet-Európára nézve általános jellemzőkhöz Romániában hozzáadódik az abortusztilalom hatása, amely a csecsemőhalandóság időszakos emelkedését okozta. A Dekrétumot követő néhány évben a csecsemőhalandósági arány új csúcsot ért el.

Az 1960-as években tetőzött javulás és közeledés után tehát ismét távolodni kezdtek egymástól a nyugat- és kelet-európai országok halálozási viszonyai. A nyugati fejlődésben minden bizonnyal úttörő szerepet játszott az új gyógyító eljárások kifejlesztése, az alkoholfogyasztás csökkentése, a közlekedésbiztonság javítása és a megelőzés (prevenció), de a lakosság nagyobb felelőssége is életmódja iránt.

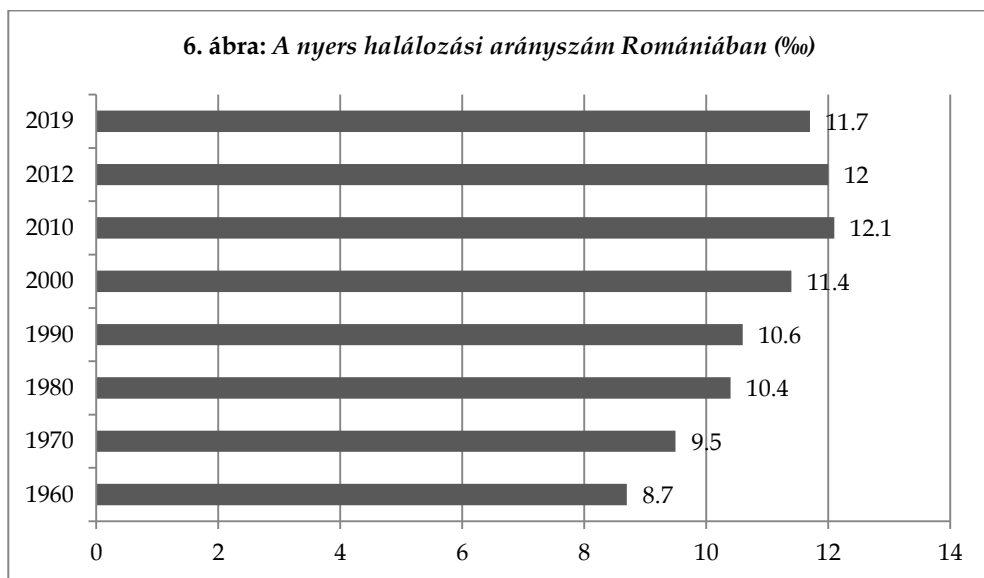
A rendszerváltást követően a halandóság időszakosan romlott. Elsősorban a férfiak, azon belül a 45-50 évesek körében volt a legnagyobb a romlás, miközben az időskori halálozás stagnált és a fiataloknál csökkent (Mureşan 2000). Tudnunk kell, hogy a halandóság nemek szerint különbözik, mindenhol férfi halandósági többletről beszélhetünk. A rosszabb gaz-

dasági és társadalmi körülmények hatására Kelet-Európában nőtt a különbség a nemek halandóságában, a férfiak rovására. Ez mutatkozik meg a születéskor várható átlagos élettartam értékeiben, a férfiak várható élettartama ugyanis rendre jóval alacsonyabb a nőkéénél.

Romániában az aktív munkaképes korú férfilakosság körében bekövetkezett erőteljes romlás összetett társadalmi tényezők következménye, melyek közül a legfontosabbak:

- Nem megfelelő táplálkozás
- Munkahelyi egészségi ártalmak
- Lakókörnyezeti ártalmak
- Hajszolt munkavégzés
- Kevés szabadidő
- Üdülés, pihenés hiánya
- Feszültségek, lelki gondok (a megnövekedett munkanélküliség és a munkaerő-piacról való kiszorulás fenyegetése)
- Az egészségügyi ellátórendszer elégtelen működése, finanszírozási gondok

Az alábbi grafikon a nyers halandósági arány értékeit szemlélteti 1960 óta.

Forrás: INS 2013b: 4, INSP/CNSISP 2021: 4

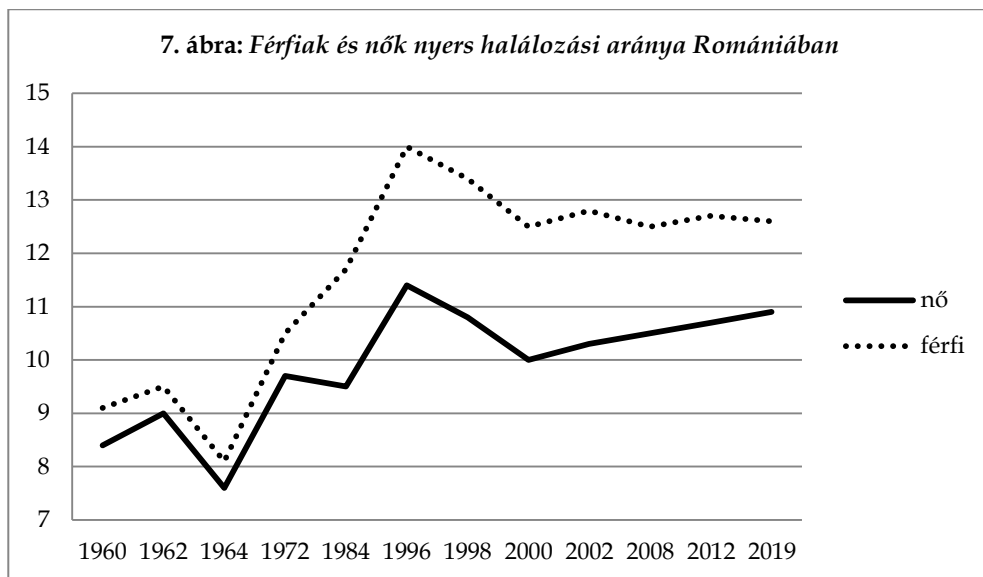
Az 1990-es évek közepének halandósági mélypontja után fokozatos javulás következett be a halandósági viszonyokban – ezeket a korszpecifikus halandósági arányok mutatják, amelyek korcsoportonként mérik az ezer főre jutó elhalálozások számát. Ha az ezer főre jutó (nyers) halandósági arányt nézzük (ld. a fenti ábrát), a változás nem javulásnak, hanem éppen-séggel romlásnak tűnik, hiszen a mutató az utóbbi évtizedekben folyamatosan nőtt. Ez azonban már nem a rossz halandósági viszonyokkal áll összefüggésben, hanem azzal, hogy mára Románia népességének korszerkezete is érettnak mondható, általános előregedés jellemző, és az ilyen népességben a halálozás aránya is magasabb, mint egy fiatalos korösszetételűben.²¹ A nyers halálozási arány magas értéke valamennyi érett korszerkezetű népességre jellemző, ám a valós életviszonyok, az egészségi állapot megítélésakor a korcsoportokra lebontott halandóságot kell figyelembe vennünk. Márpedig ezek a hazai népesség halandósági viszonyainak javulását mutatják az utóbbi két évtizedben.

7.3. TÁRSADALMI KÜLÖNBSÉGEK A HALÁLOZÁSI ARÁNYOKBAN

A 19. sz. végéig a nemek halálozásáról az mondható el, ami a mai legkevésbé fejlett országokban: a női halandósági arányok voltak magasabbak, elsősorban a szülésből adódó halálozás nagy aránya miatt. Csak a 19. és 20. század fordulóján kezd csökkenni a női halandóság és megfordulni a korábbi arány. Lassanként hátrányba kerülnek a férfiak. A szakemberek nagyjából a 20. század közepétől már nagyon fejlett statisztikai módszerekkel tudják számolni, a múltra nézve is rekonstruálják a demográfiai mutatókat, többek között nemek és egyéb társadalmi kategóriák szerinti bontásban is. A modern számítások kezdetekor, az ötvenes években már a férfiak halandósága volt magasabb, de még csak nagyon kevéssel, mint a nőké. Azóta viszont a különbség egyre nőtt, és csak a legutóbbi években tapasztalható enyhe közeledés. A férfiak rosszabb halandósága általában jellemző a fejlett világra, a nálunk tapasztalható jelentős eltérés kifejezetten kelet-európai jelenség.

²¹ Éppen a kevésbé fejlett országokban a *legalacsonyabb* a nyers halálozási arány, mert a népesség korszerkezete fiatalos, kevesebb az idős, és már visszaszorult a csecsemőhalandóság is.

Forrás: INS 2013a: 4, INSP/CNSISP 2019: 4

A fenti ábra a nők és férfiak nyers halálozási arányszámának időbeli alakulását mutatja Romániában. A grafikon csak a lényegi változások tömör érzékeltetésére vállalkozik, a lényeges mélypontokat és csúcsokat tartalmazza. Éves bontásban kisebb ingadozások jellemzőek, a növekedés nem lineáris. Összességében elmondható, hogy az 1996-os év jelentette a halandósági arány csúcspontját és nagyjából ekkorra éri el a legnagyobb különbséget a nők és férfiak halandósága is (11.4 illetve 14‰-kel).²²

A falusi és városi népesség eltérő társadalmi rétegződése (alacsonyabb iskolai végzettség), korösszetétele (idősebb népesség), életmódja (nehéz fizikai munka), valamint az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférése (kórházak nagy távolsága) okán a két településtípus között is különbség mutatkozik a halandóság arányában: a falvakban mindenkor magasabb volt, ám értéke a 20. század közepén még viszonylag közel állt a városihoz. Ezután eltérő mértékben emelkedett a halálozási arány. A falu és város különbsége a nyolcvanas évek közepén volt a legnagyobb, amikor a vidéki népesség halandósága kétszerese volt a városiának. A falusi lakosság hátránya ma is jelentős.

²² A legfontosabb halálokok a férfiak esetében az infarktus, az agyvérzés, a májsugorodás, a tüdőrák, az öngyilkosság és a balesetek. A nők halálkozásában szintén vezető szerepet játszik az infarktus, melyet az emlő- és vastagbélrák, a májsugorodás és az öngyilkosság követ.

Az országon belül regionális különbségek mutatkoznak: a legmagasabb halandóságot ma is a déli országrészben mérik. Erdélyben ennél alacsonyabb, az országos átlag alatti értékeket találunk (kivételt képez a Szilágyság és Arad megye, ahol magasabb). A halandóság regionális különbségei nem új keletűek. Történetileg is számottevő különbségek léteztek, amelyek nagyrészt egybeestek a termékenységekben mutatkozó különbségekkel (Gyurgyík-Kiss 2010: 58). A magas halandóságú térségekben jellemzően magas volt a termékenység is. Fontos, hogy ebben a vonatkozásban ne a mai megyék szerint gondolkodjunk, hiszen a természetesen kialakult kistérségek ritkán esnek egybe a mai megyehatárokkal. Ilyen magas halandóságú és magas termékenységsű terület volt a magyarok lakta Kézdiszék, Csíkszék, a Gyergyói-medence, Udvarhelyszék észak-keleti része. Hasonlóképpen, magas halandóság jellemezte a többségben románok lakta Arad-Bihar-Hunyad-Kolozs-Fehér megye vonalán elterjedő területsávot.

Ahol a halandóság átlagon aluli volt, ott ugyanez mondható el a termékenységről is: a mai Temes, Hunyad, Krassó-Szörény megye és Arad megye déli része, valamint Erdővidék, Sepsiszék, Orbaiszék, Udvarhely déli része, Kalotaszeg és a Gyimesek.

A halandóság csökkenése az elmúlt évszázad során tehát nem azonos szintről indult, nem volt egyenletes és a különbségek egy része máig fennmaradt.

Összességében a halandóság és a kulturális fejlettség szintje fordított kapcsolatban áll egymással: a magas halandóságú vidékek kulturálisan a legelmaradottabbak (Nyárády 2003: 99). Az Erdélyen belül kimutatott különbségekkel együtt nálunk még a második világháború előtt is jobbak a halandóság mutatói, mint az Ókirályságban (Regátban). Száz évvel ezelőtt a többnemzetiségű Erdélyben a magyar népesség halandósága kedvezőbb volt a románénál (mindkettőnél sokkal jobb volt a németek halandósága).²³

Ma a nyers halandósági arányszám vonatkozásában jelentős eltérés tapasztalható, ezúttal a magyarok rovására: a román népességben ezer főre 14,5, a magyarban 16,7 halálozás jut (Ghețău 1996: 88). A mutató értékének különbségei abból adódnak, hogy az erdélyi magyarok korstruktúrája kedvezőtlenebb, előregedettebb az országos átlagnál: a fiatalok aránya alacsonyabb, az időseké magasabb, mint a többségi nemzetben.

²³ A megfelelő értékek: németek: 21,9‰, magyar népesség: 25,1‰, román népesség: 27,8‰.

8. A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÁTLAGOS ÉLETTARTAM

A **születéskor várható átlagos élettartam** azoknak az éveknek a száma, amit egy átlagember várhatóan megél születése pillanatától.

Ma egy romániai újszülött kisfiú 72,5, egy kislány 79,6 életévre számíthat.²⁴

A születéskor várható élettartam nagyon tömören jellemzi egy ország halálozási viszonyait. A mutató kiszámítása az ún. halandósági táblán alapul.

8.1. A HALANDÓSÁGI TÁBLA²⁵

A halandósági tábla elkészítésekor a demográfusok az adott évi halandósági adatokból indulnak ki. Ezeket azonban nem a megfelelő korú népességhez viszonyítják, mint a legtöbb népesedési mutató esetében, hanem azt határozzák meg, hogy az adott életkort megélő személy milyen valószínűséggel hal meg a következő születésnapja előtt. *Ez a halálozási valószínűség.*

q_x – halálozási valószínűség

Ezek alapján meghatározzák, hogy egy hipotetikus 100.000 személyből álló nemzedékből hányan lesznek még életben 1, 20, 40 stb. éves korukban. *Ez a továbbélési rend.*

l_x – továbbélési rend

---

²⁴ INSP/CNEPSS 2019: 23

²⁵ A halandósági tábla elkészítésének bemutatása Andorka Rudolf munkájára épül (Andorka 2003: 270).

Végül minden életkorban az azt követő továbbélési rend alapján kiszámítják, hogy az ilyen életkort megélt személy átlagosan hány évig fog még várhatóan élni. *Ez a várható élettartam.*

e_x – várható élettartam az adott korban.

A várható élettartam (e_x) mutatók közül leggyakrabban a születéskor (tehát 0 éves korban) várható élettartamot szoktuk használni, mert a halandósági viszonyok összességét jellemzi úgy, hogy kiszűri a korösszetétel torzító hatását.

Az alábbiakban a halandósági táblára látunk egy példát.

10. táblázat: Egy férfigalandsági tábla részei. Magyarország, 1994

Életkor (kiválasztott korévek)	Halálozási valószínűség egy éven belül q_x	Továbbélési rend (százezer újszülött közül eléri a jelzett kort) l_x	Várható átlagos élettartam az adott korban e_x
0	0,01278	100.000	64,86
1	0,00078	98.722	64,67
20	0,00112	97.904	46,12
40	0,00749	92.376	28,08
60	0,03030	65.938	14,66
80	0,11396	19.310	5,48

Forrás: Andorka 2003: 271

Ezeket a mutatókat az éves (éppen aktuális) statisztikai adatokból számolják, tehát mindig az illető naptári évre vonatkoznak. Nem egy tényleges nemzedék halálozási viszonyait mutatják, hanem egy hipotetikus nemzedékét, mely az adott naptári év halálozási viszonyai szerint halna ki.

Éppen ezért ez a mutató csak átlagszámként kezelendő! Ha magas a csecsemőhalandóság, azaz a fenti példánkban a hipotetikus nemzedékből sokan meghalnak kisgyermekkorukban, akkor csökken a tényleges átlagélettartam. És fordítva: a csecsemőhalandóság csökkenésének legfontosabb demográfiai következménye éppen a születéskor várható átlagos élettartam növekedése.

Erőteljes egészségügyi fejlődés esetén a fenti példánkban szereplő hipotetikus nemzedéknek az élete valószínűleg meghosszabbodik, nem áll meg annál az élettartamnál, ami születésekor jellemző. Ám még ha nem is történik jelentős javulás és a halandóság szintje időben azonos marad, akkor is igaz az, hogy (amint a fenti halandósági táblán látjuk) későbbi élet-

korokban egyre hosszabb életre számíthat az ember az újszülött korában várthoz képest – hiszen „túléli” az egyes életkorokra jellemző halálozási valószínűséget.

Lássunk egy példát: 1900-ban Nagy Britanniában 40 év volt a születéskor várható átlagos élettartam. Az első életévüket megélt kisgyermekek várható élettartama már 58 év volt. Tehát aki a csecsemőkori halálozás kockázatát túlélte és megérte egyéves születésnapját, már jóval hosszabb életre számíthatott, mint születésekor.

A nemenként eltérő halálozási arányok okozzák a születéskor várható átlagos élettartam különbségeit férfiak és nők között: minden fejlett országban a nők számolhatnak hosszabb élettel. A halandósági táblát külön szokás kiszámítani a két nemre, így külön kapjuk meg a férfiak és a nők születéskor várható élettartamát. Mivel a kettő rendszerint eltér egymástól, a gyakorlatban ritkábban használjuk a két nemre együttesen vonatkozó várható élettartamot.²⁶

A várható élettartam nem egyenlő az *élethosszal*. Az élethossz az a maximális időtartam, amit egy faj tagja megélhet. A várható élettartam a világ legtöbb országában nőtt, átlagértéke világszinten 75 év a nők és 71 év a férfiak esetében (PRB 2021: 3).

A legfejlettebb országokban egy újszülött ma 83 életévre számíthat. E jelentős változás ellenére a maximális élethossz nagyjából változatlan maradt.

8.2. A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAM IDŐBELI ALAKULÁSA

A halandósági viszonyok javulásával, elsősorban a gyermek- és csecsemőhalandóság csökkenésével a születéskor várható élettartam globális emelkedésnek indult. A javulás kiinduló értéke és időbeli kezdőpontja országonként eltér – a svédek és az angolok életesélyei a 18. század közepén számottevően jobbak voltak, mint a franciáké –, és nagyjából egybeesik a demográfiai átmenet kezdetével. A javulás mértékében is eltérések adódnak az országok között, de végső soron a fejlett világ országaiban a népesség születéskor várható élettartama az emberi élet hosszának maximumához közelít.

²⁶ A tényleges születési évjáratok halálozási viszonyait bonyolult kiszámítani, ezt csak egy kohorsz teljes kihalása után lehet megtenni.

Egy országon belül különböző időszakokban más és más a növekedés mértéke – ezeket a különbségeket is szemléletesen mutatja az alábbi táblázat. 1900-ban Románia és Magyarország (beleértve Erdélyt is) népességének várható élettartama még közel azonos, mindkettő jelentős lemaradásban állt a nyugat-európai népességeké mögött. 1930-ban már nyolc évnyi az eltérés Magyarország javára, és a különbség később tovább nő, még úgy is, hogy Észak-Erdély, amely az Ókirálysághoz (Regáthoz) képest gazdaságilag fejlett és halandósági viszonyai is kedvezőek, ekkor már Románia statisztikáját javítja.

11. táblázat: A születéskor várható élettartam változása 1750 óta néhány kiválasztott országban

	1750- 1759	1800- 1809	1850- 1859	1880	1900	1930	1950	1987	2010- 2015	2020
Anglia	36,9	37,3	40,0	43,3	48,2	60,8	69,2	74,5	80,9	81,2
Franciaország	27,9	33,9	39,8	42,1	47,4	56,7	66,5	76,1	81,9	82,5
Svédország	37,3	36,5	43,3	48,5	54,0	63,3	71,3	77,2	81,9	82,6
Németország	-	-	-	37,9	44,4	61,3	66,6	74,8	80,5	81,1
Magyarország	-	-	-	-	37	50	65 ²⁷	69,4 ²⁸	75,3	76,6
Románia	-	-	-	-	36,4	42	63,2 ²⁹	69,8 ³⁰	74,9	75,8
Japán	-	-	-	35,1	37,7	45,9	59,1	78,5	83,3	84,4

Forrás: Livi-Bacci 1999: 138, Kiss 2008: 10, Eurostat, INS 2013b, UN/DESA 2019, PRB 2021

Amit a fejlett világ minden országára nézve leszögezhetünk: a növekedés mértéke a huszadik században, annak is általában az első felében a legnagyobb. Japán ma világszerte a várható élettartam tekintetében, egyben a legelőregedetebb korszerkezetű népesség.

A legutóbbi években nemcsak a születéskor várható élettartam, hanem az **egyes életkorokban várható élettartam** is jelentősen növekedett. Az általános előregedési folyamattal összefüggésben a demográfusok és népesedéspolitikusok leggyakrabban azt számolják, hány életévre számíthat még egy 65 éves, vagy akár 80 éves személy.

Fiúk és lányok születéskor várható élettartama között Romániában 7 évnyi különbséggel számolunk. Ugyanakkor fontos tudni, hogy a további

²⁷ Klinger 1993: 32

²⁸ 1990-re vonatkozó adat (Eurostat).

²⁹ 1956-ra vonatkozó érték (INS 2013b: 37).

³⁰ 1989-1991-re vonatkozó érték (INS 2013b: 37).

várható élettartam különbsége férfiak és nők között idősebb életkorokban csökken. A kisfiúk születéskor várható élettartama 72,5 év, ugyanakkor a 65 éves kort megért férfiak még további 15,7 életévre számíthatnak. Egy 65 éves hölgy várhatóan további 17,7 évet fog élni, a különbség tehát ebben az életkorban már csak 2,2 év a születéskor várható 7 évhez képest (INSP/CNEPSS 2021, Eurostat).

Az életminőség-kutatásokban és az egészségtudományokban egyre nagyobb hangsúlyt kap az **egészségesen várható élettartam**, ami ma Romániában 68,5 év a fiúk és 73,5 év a nőknél (INSP/CNEPSS 2019: 30).

Az alábbi táblázat a halálozások alapvető mutatóinak jelenlegi értékét mutatja be a világban és Romániában.

12. táblázat: Alapvető halálozási mutatók 2021-ben a világban és Romániában

	Nyers halálozási arány (1000 főre)	Csecsemő-halálozás (1000 csecsemőre)	Várható élettartam		
			együtt	férfiak	nők
Világ (átlag)	8	31	73	71	75
Fejlett országok	11	4	79	76	82
Kevésbé fejlett országok	7	33	72	70	74
Legkevésbé fejlett országok	7	48	66	64	68
RO	13	6,1	75	72,5	79,6

Forrás: PRB 2021: 3, 20, INSP/CNEPSS 2019: 23

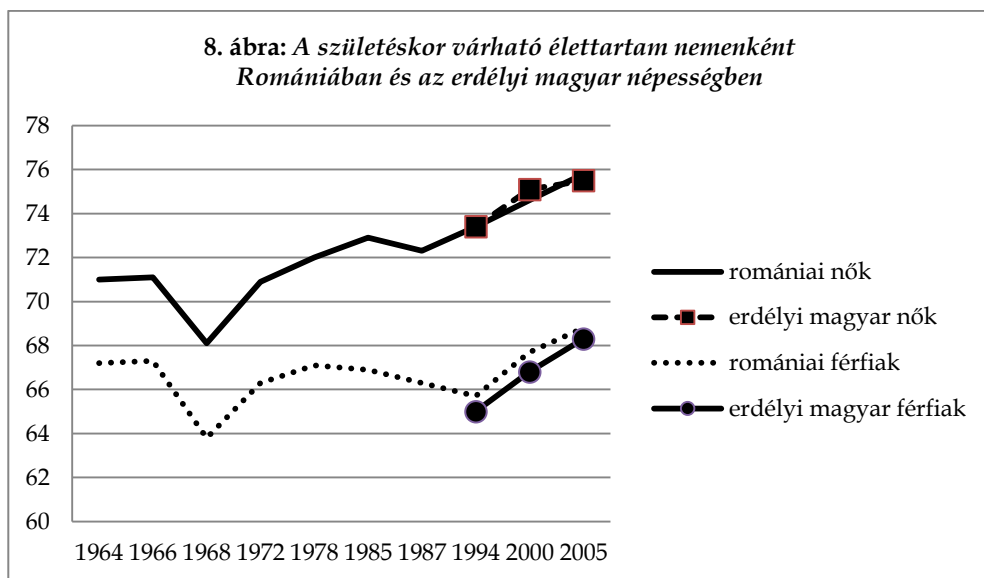
8.3. A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAM A JELENKORI ROMÁNIÁBAN ÉS ERDÉLYBEN

A 20. század közepén a halandósági arányszámok javulásának köszönhetően nálunk is növekedésnek indult a születéskor várható élettartam. A növekedés később kezdődött el, mint a nyugati országokban, azonban gyors és jelentős volt. Alig húsz év alatt húsz esztendőtt nőtt a várható élettartam! Olyannyira, hogy a hatvanas évek közepén Románia és a fejlett nyugat-európai országok között a várható élettartam különbsége a férfiak körében 1,8 év, míg a nők esetében 2,9 volt! Ezekben az években, az abortusztilalom előtt álltak legközelebb életesélyeink a nyugat-európai polgárokéhoz.

A rendszerváltást követően a volt szocialista országok egyik csoportjában (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) nőtt, másokban (elsősorban a volt Szovjetunió utódállamaiban) jelentősen romlott a halandóság és ennek következtében a születéskor várható élettartam. Románia e két csoport között helyezhető el. A kilencvenes évek elején a születéskor várható élettartam csökkent és 1996-ban a halandósági csúccsal egy időben mélypontra jutott, majd újra emelkedésnek indult. Az utóbbi időszak jelentős növekedés ellenére lemaradásban vagyunk a nyugat-európai átlaghoz képest.

A halandósági arány tekintetében különbséget láttunk az ország nemzetiségei között. Az erdélyi magyarok nyers halandósági mutatója rosszabb az országos átlagnál, hiszen korösszetételünk is előregedettebb. A halandósági arányszám éppen ezért nem megfelelő jelzőszáma az életkilátásoknak: ezeket a születéskor várható élettartam értéke tükrözi. Az erdélyi magyarok születéskor várható élettartama megegyezik az országos átlaggal. A legrosszabb halandósággal jellemezhető kilencvenes évek eleje-közepe óta várható élettartamunk az országos átlaghoz hasonlóan több mint 5 évvel emelkedett. Az elkövetkező időszakra a szakértők további növekedéssel számolnak, 2032-ben a férfiak várható élettartama eléri a 76 évet, a nők a 82 évet (Csata–Kiss 2007: 18).

Forrás: Eurostat, Csata–Kiss 2007: 17, Ghetau 2015

A fenti ábra a születéskor várható élettartam átlagos, Románia egészére jellemző értékét, valamint az erdélyi magyarokra jellemző értéket mutatja. Az erdélyi magyarokra vonatkozóan nem minden időszakban állnak rendelkezésünkre megbízható adatok, ezért a grafikonon rövidebbek az erdélyi magyar férfiak és nők várható élettartamát ábrázoló sorok. Látható, hogy gyakorlatilag nincs különbség a két számsor között. A férfiak esetében az értékek enyhén alacsonyabbak, mint az országos átlagok, a nők esetében ugyanennyivel magasabbak, a különbségek a két nemre együttesen számolva kiegyenlítik egymást. Egy erdélyi magyar újszülött ma ugyanakkora élettartamra számíthat, mint az országos átlag, ami azt jelenti, hogy rosszabb halandósági mutatóink mögött – amelyek előregedettebb korszerkezettől fakadnak – nem rejtőznek rosszabb életesélyek, nem beszélhetünk tehát a magyarok és románok közötti nemzetiségi különbségekről.³¹

A roma népesség születéskor várható élettartama mindkét nem esetében mintegy tíz évvel marad az országos átlag alatt (Ghețău 1996: 101).

8.4. A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAM HIRTELEN VÁLTOZÁSAI

A születéskor várható élettartamot a csecsemőhalandóság mértéke és az egyének életmódja mellett olyan váratlan tényezők is módosíthatják, mint a természeti csapások vagy járvány okozta pusztítások vagy akár a COVID-világjárvány, amelyek sok ember halálát követelve az átlagérték csökkenését okozhatják.

A fiatal korösszetételű nemzetek korfáján igen keskenyek a felnőtt népességet képviselő sorok. Olyannyira, hogy a demográfusok a négy ismert korszerkezet mellett egy ún. „HIV/AIDS-korszerkezetről” is írnak. A múlt évezred végén több mint harminc (elsősorban afrikai) országban megtorpant a halandósági arány korábbi csökkenése, a demográfiai átmenet folyamatossága megtört. Mindez váratlan volt a szakemberek számára, akik a halandóság töretlen javulását jelezték előre. Az AIDS-ből származó halan-

³¹ Regionális tekintetben ugyanazok a különbségek körvonalazódnak, mint a halálozási arányban: a magyarok születéskor várható élettartama az átlagosnál magasabb Kolozs, Beszterce-Naszód, Fehér, Temes, Hargita, Kovászna és Brassó megyében (a nők esetében ehhez hozzáadódik Székely megye) és az átlagnál alacsonyabb Szatmár, Bihar és Máramaros megyében (Csata–Kiss 2007: 18).

dóságnak a népesség korösszetételét módosító hatása példátlan volt: a fertőzésből származó elhalálozások 90%-a a munkaképes korú felnőtt lakosságot, mindenekelőtt a 25-39 éves korosztályt érintette, ami felforgatta a gazdaságot. A legutóbbi időkig a munkaképes korú felnőttek 2-3%-a halt meg évente a betegségben, ami az átlagérték tízszerese (Leahy et al. 2007: 71-72). A következmények között a sanyarú sorsra jutott, gyakran hajléktalan AIDS-árvák számának növekedése is jelentős. Ugyanakkor ezekben az országokban a nagyon magas termékenység miatt az AIDS okozta halandóság nem okoz különösebb lassulást a népességnövekedésben.

Nemcsak egy nagy katasztrófa vagy járvány módosíthatja a korszerkezetet és ezáltal a születéskor várható élettartamot, hanem az orvostudomány valamely nagy fejlesztése is – még hozzá pozitív irányban. Az AIDS sújtotta afrikai területeken a közelmúltban rövid idő alatt jelentősen megnőtt a népesség születéskor várható élettartama. 1990 és 2012 között globálisan 6 évnnyit növekedett a születéskor várható élettartam, ehhez képest a legszegényebb országokban még nagyobb, 9 évnnyi volt a növekedés (WHO 2014: 43). E növekedés jelentős részét az teszi ki, hogy a javuló egészségügyi ellátással mára sikerült csökkenteni az AIDS-ből³² és a maláriából származó elhalálozás, a gyermekágyi halandóság és a csecsemőhalálozás mértékét.³³

---

³² Aki a HIV-fertőzöttek közül hozzájut a nagyon hatékony antiretrovirális kezeléshez, hosszú időn át tünetmentesen, jó életminőségben él HIV-hordozóként. Az elmúlt években a kezeléshez tömegek számára vált hozzáférhetővé a szegény országokban is.

³³ 2000 óta látványos javulás történt néhány fertőző betegségből származó elhalálozás tekintetében. Az egyes betegségek esetében eltérő, de mindannyiszor jelentős mértékű a halálozási mutató csökkenése: kanyaró 79%, hasmenés 40%, malária 32%, tuberkulózis 32% (WHO 2014: 46).

9. MECHANIKUS NÉPMOZGALOM: A VÁNDORLÁS (MIGRÁCIÓ)

A vándorlás (migráció) olyan lakóhelyváltoztatás, amely település-határ átlépésével jár. Tehát az egy településen belüli lakóhelyváltoztatás nem számít vándorlásnak.

A vándorlás témaköréhez tartozik az *ingázás*. Ez az a jelenség, amikor az aktív keresőnek más településen van lakóhelye és munkahelye. Megkülönböztetünk napi ingázást, amikor naponta utazik a személy a lakóhelyéről, heti és annál ritkább ingázást.

Nemzetközi ingázónak tekinthetjük azokat a személyeket, akiknek állandó lakóhelye és munkahelye (esetleg oktatási helye) más országhoz tartozó településen van, és az országhatárt naponta vagy ennél ritkábban átlépve utaznak a két település között (Demográfiai fogalomtár 2015). Már most látható, hogy Románia és Magyarország között a Partium határmenti része ingázó zónává válik mindkét irányban. Romániában Bihar és Szatmár megye, Magyarországon az ezekkel szomszédos Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye lakóinak egyre nagyobb része nemzetközi ingázó, azaz a határ túloldalán levő országba jár át napi rendszerességgel dolgozni vagy tanulni. Ezt a jelenséget Románia schengeni csatlakozása, továbbá a magyarországi és a romániai bérek kiegyenlítődése tovább erősíti.

Nemzetközi vándorlásnak nevezzük az országhatárt átlépő lakóhelyváltoztatást.

A vándorlási egyenleg a településre való vándorlás és az onnan való elvándorlás különbsége, ill. a nemzetközi vándorlásban a bevándorlás és kivándorlás különbsége.

9.1. A BEVÁNDORLÁS GAZDASÁGI ÉS KULTURÁLIS VETÜLETEI

A nyugat-európai országok gazdasági okokból, a munkaerő-hiány enyhítésének és a népességszám szinten tartásának céljából rászorulnak a bevándorlókra. Ugyanakkor ma már a bevándorlás kulturális hatásairól, főleg annak kedvezőtlen jelenségeiről is sokat hallunk. Az alábbi idézet a második demográfiai átmenet fő teoretikusától, Van de Kaa-tól származik, és az identitásvesztés rémével fenyeget.

„Az idegen népségek sokféle nemzetiséget foglalnak magukba, ezek közül három-négy azonban dominánsnak tekinthető. Néha ezek vallásukban különböznek a befogadó országtól, és számos példa van arra, hogy templomokat vagy zsinagógákat alakítanak át mecsetté, vagy új mecseteket építenek, és a műezzin felerősített hangja most olyan területekről hívja imára a híveket, amelyek korábban kizárólag keresztények voltak.” (Van de Kaa, 1987)

A gazdag európai országok korábbi magas életszínvonala ma már nem fenntartható, és a gazdasági válság felerősítette a külföldi-ellenességet. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy ezek az országok a bevándorlással gazdasági értelemben jókora nyereséget érnek el. Közgazdászok a Nagy-Britanniába irányuló bevándorlást vizsgálták az ország költségvetése szempontjából, vagyis arra a kérdésre keresték a választ, hogy a brit államnak nettó pluszbevételt, avagy ráfizetést jelentenek-e a bevándorlók. A teljes költségvetési hatás pozitív, a bevándorlókból nagy nyeresége származik az országnak, ugyanis ők összességében többet fizettek be adók és járulékok formájában a brit államkasszába, mint amennyit a különböző juttatások útján kivettek onnan (Dustmann–Frattini–Preston 2013).

A brit állam tehát keres a bevándorlókon, így a londoni magyarokon is. További ínyencség a témakörhöz, hogy a bevándorlók megközelítőleg harmada diplomás, míg a briteknél, vagyis a helyieknél ez az arány csak 20 százalék körüli. A bevándorlók csupán negyede-ötöde alacsonyan képzett, vagy teljesen képzetlen. Többnyire fiatal gyermektelenek, akik karrierépítési szándékkal érkeznek. Bár a pozitív költségvetési mérleg az idő előrehaladtával, a bevándorlók öregedésével fokozatosan romlik, mégis a munkavállalók az első éveikben, évtizedeikben annyit fizetnek be az államkasszába, amennyit később már úgysem tudnak felélni. Továbbá, a bevándorlók egy

jelentős része idősebb korára hazaköltözik, vagyis a szociális kiadások egy része akkor nem a brit államot, hanem az anyaországot terheli majd.

9.2. MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK ROMÁNIÁBAN

9.2.1. Belső migráció Erdélyben

A 2000-es évek elején összességében Temes és Arad megyékben volt jelentős a belső vándormozgalmi nyereség, az ország egyéb vidékeiről ide irányul a vándorlás, míg az elvándorlás leginkább Brassó, Szeben, Krassó-Szörény és Hunyad megyéket érintette.

Csata István vizsgálatai szerint (Csata 2021) a 2011-es népszámlálást követően körülbelül 2,5 millió személy, a lakosság 12-15%-a (minden hetedik-nyolcadik lakos) változtatta meg a lakhelyét az országon belül. Ma Erdélyben a fő migrációs célpontok a nagyvárosi körzetben levő községek vagy kisebb városok. Ezen települések népessége évi 3%-kal nőtt. Ezzel szemben a városoknak inkább vándorlási veszteségük van. A nagyvárosokból elköltözők többsége 15 év alatti és 30 év fölötti, tehát elsősorban a családok költöznek a városok vonzáskörzetébe. Ez a szuburbanizáció jelensége.

A legutóbbi népszámlálás (2011) óta Erdélyben a fő befogadó megyék Temes és Kolozs megye, az előbbi régóta vonzó célpont, utóbbi 2005 után vált azzá. Másodlagos migrációs célpontok: Szeben, Brassó, Arad és Bihar megyék. Ezek közül Arad veszített korábbi népszerűségéből, de egyenlege még mindig pozitív, illetőleg a többi megye fejlett iparának köszönheti vonzerejét. Erdély további részei vándorlási veszteséget könyvelnek el. A két fő kibocsátó megye, ahonnan a legnagyobb mértékű az elvándorlás, Hunyad és Krassó-Szörény.

A legnagyobb népességkibocsátó települések többségében a leépülő, egykori ipari vagy bányászvárosokról van szó, vagy olyan községekről, amelyek távol esnek a megyeszékhelytől vagy a fontosabb városoktól (Csata 2021).

9.2.2. Kivándorlás Romániából és Erdélyből

Románia és ezen belül Erdély a migrációnak nem célországa, hanem – eltekintve az Ókirályságból (Regátból) Erdélybe tartó tömeges vándorlástól – rendszerint kibocsátó területnek számít. Az elmúlt évtizedek kivándorlási hullámainak negatív hatásai már most érzékelhetőek a népességcsökkenés, a fiatalok arányának csökkenése, az alacsony termékenység, a negatív népmozgalmi egyenleg szintjén.

Az elvándorlás nem újkeletű jelenség. Térségünkben is nagy népmozgások zajlottak a történelem során. Az erdélyi magyarság első modernkori tömeges kivándorlási hulláma a 19. század végén és a 20. század első felében zajlott. Venczel József székely társadalomtudós több mint hatvan éves időintervallumra (1880-1942) teszi ennek az első modern hullámnak az időszakát (Horváth 2002). Az időszak első részében az elvándorlás fő mozgatója a nagy mértékű természetes szaporodás, a földhiány, a szegénység és rossz életkörülmények jelentették. Később a háborús körülmények és az impériumváltás, Erdély Romániához csatolása is közrejátszottak a vándormozgalom alakulásában.

Ezután a szocialista rendszer zárt körülményei között csak elszigetelt jelenség volt az emigráció, eltekintve a szászok és a svábok esetétől, akiknek a Németországba költözését a román állam támogatta. A rendszerváltást megelőzően elsősorban a nemzeti kisebbségek tagjai vándoroltak külföldre. A magyarok kivándorlása az 1980-as évektől kezdődött, és a rendszerváltás időszakában erősödött fel: 1989 és 1991 között közel száz ezer magyar hagyta el Erdélyt. Ez a nagy kivándorlási hullám elsősorban Kolozs, Maros, Bihar és Máramaros megyékből történt, aminek hatása ma is érezhető. Az erdélyi magyarok korstruktúrája kedvezőtlenebb, előregedettebb a népesség, és a korábbi nagy kivándorlási hullám miatt ma kevesebb gyermek születik.

1992 és 2002 között további 110.000 magyar vándorolt el: a magyar migrációs egyenleg évi átlaga -6,6‰, az országos átlagnak mintegy kétszerese. Ebben az időszakban a teljes migrációs veszteség 13%-a esett a népességnek mindössze 7,2%-át kitevő erdélyi magyarságra.

Leginkább a családot még nem alapított fiatalok vándoroltak ki, az idősebbek maradtak. A kivándorolt fiatalok már választott országukban alapítottak családot, ott vállaltak gyermeket, így itthon aránytalanul le-

csökkent a születések száma, cserében megugrott az elhalálozások száma, hiszen a népesség öregedett. Ezzel egyidőben a befogadó országik korszerkezete javult, hiszen a saját előregedő népességét kiegészíti egy fiatal, aktív kereső réteg, amely az idősök eltartásának terhét is viseli.

Az EU-s csatlakozási folyamat egyre több nyugati munkaerőpiacot nyitott meg a román állampolgárok előtt, amit a románok milliós nagyságrendben kezdtek kihasználni.

2000 után Lengyelország mellett Románia vált a legfontosabb kelet-európai kibocsátó országgá. Ma mintegy három millió román állampolgár él más uniós tagországban (főként Spanyolországban és Olaszországban), és ha a nem uniós célszülőket (pl. Svájc, Egyesült Államok) is beszámítjuk, akkor a demográfusok szerint az elmúlt tizenöt évben Románia lakosságának kb. tizenöt százaléka költözött el az országból.

Az uniós csatlakozás óta megkétszereződött a migrációs veszteség, a magyarok viszont most már az országos átlagnál kisebb mértékben vándorolnak ki. A kétezres évek közepétől a magyarok masszív kivándorlása jelentősen csökkent, és minimális arányban bár, de mérhetővé vált a hazaköltözés is, mivel a hazai bérek elkezdtek felfele kúszni. Az ezredforduló óta nyugati munkaerőpiacokra a nem magyar erdélyiek 8-11%-a, ezen belül a gyermekvállalási korban lévőknek a 12-17%-a vándorolt ki. Spanyolországban 2001-ben 999 gyermeket szültek román állampolgárságú nők, 2008-ban már 13 631 gyermeket. A kétezres évek eleje óta a második kivándorlási hullám miatt a román népesség korstruktúrája is romlik (ugyanaz a magyaroknál korábban indult és mára kicsit lelassult).

A legnagyobb román migráns közösségek Olaszországban, Spanyolországban és Nagy-Britanniában élnek. E három országban 2017-ben mintegy 40.000 olyan csecsemő született, akinek mindkét szülője román állampolgár volt (OECD 2019). A gazdasági válság hatásai a migrációban is megmutatkoznak. Pl. Spanyolországban húsz százalékosra ugrott a munkanélküliség, a hagyományos román migrációs útvonal a legutóbbi években ellehetetlenült.

Tehát a rendszerváltás utáni második kivándorlási hullám, mely az uniós csatlakozással vette kezdetét, a magyarokat valamivel kevésbé érinti. Magyar vonatkozásban a szóróványterületekről (Bánság, Dél-Erdély) mutatkozik a egyjelentősebb migrációs veszteség, innen volt a legintenzívebb az elvándorlás. Itt a veszteséghez hozzáadódik a gyakoribb nemzetiségváltás is.

9.3. MIGRÁCIÓS POTENCIÁL ERDÉLYBEN

A **migrációs potenciál** a vándorlási hajlandóságot jelenti, melyet a külföldi és belföldi vándorlásra vonatkozóan is vizsgálunk.

A migrációs potenciál mérése kérdőíves adatfelvételekkel történik, melynek során a külföldre történő vándorlási hajlandóságot több kérdéssel mérik. A kérdéssor kiter a lehetséges vándorlás hosszára (rövid vagy hosszú távú külföldi tartózkodás, kivándorlás), valamint a célországra is. Bizonyos esetekben arról is gyűjtenek adatokat a demográfusok, komolynak tekinthető-e a vándorlási hajlandóság, illetve, hogy tett-e már lépéseket tervei megvalósítása érdekében a válaszadó.

Forrás: Demográfiai fogalomtár 2015

Az alábbiakban, a jelenben maradva, az erdélyi magyarok migrációs terveit vizsgáljuk meg Gödri Irén és Kiss Tamás elemzésének segítségével (Gödri-Kiss 2009).

A migrációs potenciált két kérdéssel szokták közelíteni: a migrációs hajlandóságra és a konkrét migrációs tervre kérdeznak rá. Ezen belül a rövid távú és hosszú távú munkavállalást, valamint a kitelepedést különítik el. Bár a migrációs hajlandóság nem garantálja a tényleges elvándorlás megvalósulását, annak esélyét jelentősen növeli.

Összességében az erdélyiek fele egyáltalán nem mutat migrációs hajlandóságot, további

egyharmaduk élet- és munkakörülményeinek javítása céljából hajlandó lenne országon belül,

36,5%-uk pedig az ország határain túlra költözni. A kivándorlás tehát túlnyomóan gazdasági indíttatású (Gödri-Kiss 2009).

Éles különbségek mutatkoztak a migráció célterülete szerint. A fiatalok és a felsőfokú végzettségűek, valamint a tőkeerősebb csoportok (kapcsolati tőkével, nyelvtudással, magas jövedelemmel, jó anyagi körülményekkel, internettel rendelkezők) migrációs hajlandósága inkább Nyugat-Európába irányul. Az alacsony iskolai végzettségű, rossz munkaerő-piaci pozícióban levő és megélhetési nehézségekkel küszködő csoportok főként Magyarországot választják.

Az, hogy a migrációs hajlandóság átalakul-e tényleges migrációs tervvé, több tényezőn múlik, amelyek közül a legmeghatározóbb az életkor:

minél fiatalabb valaki, annál nagyobb eséllyel nyilvánul meg migrációs hajlandósága migrációs terv formájában.

Időbeli összehasonlításban a migráció különböző formáit tervező magyarok aránya a 2000-es évek elejétől folyamatosan csökken. A 2008-as adatok szerint a 20–45 évesek körében a magyarok migrációs potenciálja az országos átlag alatt marad. A másik legfontosabb változás a migráció célországaiban figyelhető meg: míg 2001-ben a migrációt tervező magyarok 70–75%-a választotta Magyarországot, ez az arány 2006-ra 38–48%-ra esett vissza, és a csökkenés később is folytatódott.

Az utóbbi időben a potenciális kivándorlók társadalmi profilja is több szempontból átalakult. A kilencvenes években és az ezredfordulón inkább a nagyvárosi, jobban képzett rétegek terveztek migrációt, mára migrációt fontolgatók társadalmi helyzete összességében inkább hátrányos. Ez a Magyarországra igyekvők esetében még egyértelműbben megmutatkozik. Köztük nagyobb arányban vannak jelen a kistelepüléseken élők, a szegények, az alacsonyan iskolázottak, illetve a romák. Ezek azok a kategóriák, amelyek esetében a migrációs stratégiák nehezebben változnak.

A kivándorlást tervezők elsősorban anyagi körülményeikben és munkahelyi kilátásaikban remélnék javulást, míg a személyes kapcsolataik elszegényedését mint a migráció árát fogják fel. Az etnikai identitás megőrzése sem a migrációs döntésben, sem az otthonmaradás érveként nem hangsúlyos (Gödri –Kiss 2009).

A migrációs terveket a környezet attitűdje is alakítja. Nálunk a fiatalok gyakran számolnak be arról, hogy környezetük kifejezetten elvárja tőlük a kivándorlást: elsősorban a baráti társaság nyomása erős, a családé enyhébb. Azok, akik migrációs terveket fontolgatnak, nagyobb arányban számoltak be ilyen külső hatásról, mint akik nem tervezik elhagyni az országot. A kutatásban megkérdezett személyek egyharmada a fiatalok számára a kivándorlást ajánlja, azt tartja jelen körülmények között a legjobb döntésnek.

10. A NÉPMOZGALMI EGYENLEG

A fejezet hasonlóan épül fel, mint a könyv többi, a fő demográfiai eseményeket bemutató része. A fogalmak magyarázatával indítunk és ezzel összefüggésben a jelen népmozgalmi adatait és jelenségeit tekintjük át, majd a visszatekintés következik, a rendelkezésünkre álló legrégebbi adatoktól a jelenkorig.

10.1. A TERMÉSZETES NÉPMOZGALOM

A természetes szaporodás az élveszületések és a halálozások különbözete, jellemzően éves időszakokra számítva. Mivel az emberiség eddigi történetének túlnyomó részében növekedett a népesség száma, a természetes szaporodás többnyire pozitív értékű, azaz az élveszületések száma meghaladja a halálozásokét. Ez a növekedés az utóbbi évtizedekben csökkenésbe ment át a fejlett országokban, de a népesedéstudományi terminológiában még mindig eredeti formájában használjuk a fogalmat, tehát a mai tulajdonképpeni természetes fogyás nem más, mint negatív előjelű természetes szaporodás.

természetes szaporodási arányszám =

$$\frac{\text{élveszületések száma} - \text{meghaltak száma}}{\text{évközepi népesség száma}} \times 1000$$

Az utolsó két népszámlálás között a természetes szaporodási arányszám romániai átlaga 1,9‰, az erdélyi magyarok körében -5,1‰.

A természetes szaporodás rokon értelmű fogalmaként használjuk a természetes népmozgalmi egyenleg kifejezést, amely népmozgalmi nyereség vagy veszteség alakját öltheti.

10.1.1. Az erdélyi magyarok természetes népmozgalmi egyenlege

A XX. század utolsó negyedében a magyaroknak az országosnál kedvezőtlenebb volt a demográfiai helyzet. Az első tényező, amely ehhez hozzájárult, a természetes népmozgalmi egyenleg volt. Romániában országos szinten a születések száma 1992-ig meghaladta az elhalálozásokét. Azóta ez megfordult, és a természetes népmozgalmi egyenleg mindvégig negatív előjelű maradt.

Az erdélyi magyarokra nézve ezek a mutatók még kedvezőtlenebbül alakultak. Az 1981-es év volt az utolsó, amikor a születések száma egyértelműen felülmúlta az elhalálozásokét. Ezt követően a rendszerváltásig a magyar népmozgalmi egyenleg 0 körül mozgott. A természetes fogyás már 1990-ben megkezdődött, és azóta is az országos átlagnál jóval nagyobb arányú, sőt többszöröse az országos átlagnak.³⁴ Annak ellenére, hogy az utóbbi időben a magyar és az országos természetes fogyás mértéke közeledett egymáshoz, a magyarok népmozgalmi vesztesége a két utolsó népszámlálás között is nagyobb volt az országosnál. Ennek oka nem az alacsonyabb gyermekvállalási kedv vagy a többlethalandóság, hanem az országosnál kedvezőtlenebb korstruktúra. Ennek okán a magyarok az utóbbi évtizedekben nagyobb természetes népmozgalmi veszteséget könyvelhettek el, mint az országos átlag.

A rendszerváltás utáni első évtizedben (1992-2002) között az országos népmozgalmi veszteség 30%-a esett a magyarokra, miközben arányuk mindössze a teljes népesség 7,2%-át tette ki. A két utolsó népszámlálás között (2002-2011) ez az óriási arányeltolódás valamelyest enyhült, de még így is jelentős: az országos természetes népmozgalmi veszteségnek 16%-a jut a magyarokra, 6,6%-os népességbeli arányuk mellett (Kiss-Barna 2012:38).

Noha az új évezredben a magyarok népmozgalmi egyenlege egy kicsit jobb volt, mint egy évtizeddel korábban, még mindig kedvezőtlenebb az országos átlagnál.

---

³⁴ 1992-2001 között a természetes népmozgalmi egyenleg Romániában -1,3‰, a magyarok körében -5,8‰.

2002-2011 között az országos -1,9‰-hez képest az erdélyi magyarok egyenlege -5,2‰ (Kiss-Barna 2012).

10.1.2. A természetes népmozgalmi egyenleg regionális eltérései

Kolozs, Maros, Bihar és Máramaros megyékben a természetes fogyás nagy aránya azzal magyarázható, hogy ezek a területek kibocsátó területei voltak a nagy 1987–1991-es kivándorlási hullámnak, amikor pár év alatt több mint százezer magyar hagyta el az országot (nem beszélve a szászokról). E megyékben kevesebben maradtak a szülőképes korú fiatalok, kevesebb gyermek születhetett.

Pozitív népmozgalmi egyenleget az utóbbi évtizedben csak három megyében mértek: Suceava, Iași és Beszterce-Naszód, csak itt haladta meg a születések száma az elhalálozások számát. Ez, valamint a Kovászna–Brassó–Szeben területsáv nullához közeli egyenlege elsősorban a roma közösség nagyarányú jelenlétéből adódik. Az erdélyi területek népmozgalmi egyenlege Moldva és Havasalföld/Munténia értékei közé esik: Moldvánál kedvezőtlenebb, Munténiánál kedvezőbb.

1992 óta a magyar népesség természetes népmozgalmi egyenlege minden megyében jóval kedvezőtlenebb, mint a teljes népességé. Ez alól csak a Székelyföld kivétel, ahol „csak” -1,7%-os az éves természetes szaporulat. Legkedvezőtlenebb a bánsági, dél-erdélyi és észak-erdélyi szórványmegyék magyarságának egyenlege. A tömbben (Székelyföldön, kisebb mértékben a Partiumban) valamivel kedvezőbb a magyarság korösszetétele, ezért itt a természetes népmozgalmi egyenleg is jobb, mint a szórványban.

10.1.3. A határon túli magyarság természetes népmozgalma

A határon túli magyarlakta területeken elsőként a *Vajdaságban* indult meg a természetes fogyás, mégpedig az 1960-as évek végén. *Erdélyben* az 1980-as években még 0 körüli volt a természetes szaporodás, tehát stagnált a magyar népesség száma, majd 1990-től vette kezdetét a nagy arányú természetes fogyás. *Szlovákiában* a nyolcvanas években még pozitív volt a magyarok természetes népmozgalmi egyenlege és a legutóbbi időkig jóval kedvezőbb volt, mint a többi határon túli magyar közösségé. Itt valamivel későbbre, 1994-re tehető a népességfogyás kezdőpontja is.

A természetes népmozgalmi folyamatokat nagyban befolyásolja a népesség korösszetétele. A határon túli magyar közösségek közül Kárpátaljáé

a legfiatalabb (igaz, a születéskor várható élettartam is ott a legalacsonyabb), így amennyiben az ukrán válság nem okoz nagyobb méretű kivándorlást a magyarság köréből (ennek a végkimenetelét csak visszatekintve tudjuk meg), a kárpátaljai magyarok népesedési kilátásai a legkedvezőbbek. A legutóbbi népszámlálás előtt a kutatók derűlátóan vélekedtek a felvidéki magyarok helyzetéről is (Gyurgyík-Horváth-Kiss 2010: 85), azonban a 2011-es népszámlálás a magyarság szempontjából romló etnikai arányokat és jelentős mértékű asszimilációt mutatott ki.

10.2. A TÉNYLEGES NÉPMOZGALOM

Ezzel el is érkeztünk a fejezet lényegi pontjához: a népmozgalmi egyenleget a valóságban nemcsak a természetes szaporodás alakítja, hanem társadalmanként és koronként eltérő mértékben a mechanikus népmozgalom, azaz a vándorlás is. Csak nagyon zárt, elszigetelt országokban lehet példa arra, hogy sem ki-, sem bevándorlás nem történik, ami gyakorlatilag elképzelhetetlen. A legősibb társadalmakban is jelentős volt a nemzetközi vándormozgalom, és ennek példáját nyújtja ma is a tömeges népvándorlás a fejlett nyugat-európai országokba. A migráció a kibocsátó és a befogadó országok népességszámára és összetételére egyaránt hatással van.

Ezen kívül etnikailag egyes közösségekben, mint a mi társadalmunk, egy nemzetiség népmozgalmi egyenlegének jelentős összetevője lehet az asszimiláció, vagyis a más nemzetbe való kulturális-nyelvi beolvadás, illetve a nemzetiségváltás, az etnikai önazonosság megváltozása az egyén életútja során.

Egy ország egészére nézve tehát a népességszám alakulását a természetes szaporodás és a nemzetközi vándorlás mértéke határozza meg. A tényleges szaporodás a természetes szaporodás/fogyás és a vándorlások egyenlegének összege.

tényleges szaporodás =

= két időpont közötti természetes szaporodás +
+ két időpont közötti nemzetközi vándorlási különbözet

Románia lakosság száma 2002 és 2011 között 2.638.838 fővel csökkent, ami -12,2%-os tényleges szaporodást (csökkenést) jelent a 2002-es értékhez képest (Kiss-Barna 2012:7).³⁵

Ugyanebben az időszakban a magyarok száma 13,6%-kal csökkent.

10.3 AZ ERDÉLYI MAGYAROK TÉNYLEGES NÉPMOZGALMÁNAK ÖSSZETEVŐI

A két utolsó népszámlálási időpont, vagyis 2002 és 2011 között Erdély teljes népessége 8,1%-kal csökkent. Mivel a csökkenés országos mértéke 9,6%, Erdély lakosságának országon belüli részaránya enyhén megnövekedett. A legkisebb mértékű lakosságcsökkenést a gazdaságilag fejlett Temes (3%) és Kolozs megyében (4%) regisztrálták. Maros megye népességének csökkenése 6,9%, tehát még mindig az országos átlag alatti. A legnagyobb mértékű apadást Hunyad megyében (15,8%), továbbá Arad, Fehér, Széchenyi és Krassó-Szörény megyében mérték.

Az erdélyi magyarok demográfiai mutatói – a térséghez hasonlóan – általában véve rosszak, de a legutóbbi években valamivel kedvezőbben alakultak, mint a többségi románságé. 2002 és 2011 között 194 ezer fővel csökkent a magyarok száma. E fogyásnak kb. egyharmada természetes fogyás, azaz a születések és halálozások különbsége.³⁶ A fennmaradó kétharmad rész egyéb okokra vezethető vissza, mégpedig:

- a ma is zajló migrációra: az utóbbi évtizedben a migráció továbbra is jelentős, de ezúttal már erőteljesebben érinti a román és cigány népességet, míg a magyarok közül nagyobb volt a külföldre vándorlás aránya az ezredfordulóig,
- a nemzetiségváltásra és asszimilációra, amely a tömbmagyarság körében elhanyagolható, ám a szórványvidékeken jelentős.

Az alábbiakban táblázatos formában láthatjuk az erdélyi magyarság tényleges fogyásának, azaz negatív előjelű tényleges szaporodásának ösz-

³⁵ 1992 és 2002 között a csökkenés mértéke „csak” 4,9% volt.

³⁶ Az erdélyi magyarok termékenysége nem alacsonyabb, halandóságuk viszont magasabb, mint a teljes népességé. Ennek fő oka az előregedett korszerkezet: az 1980-tól lezajlott kivándorlás főként a fiatalabb korosztályokat érintette és nagyobb arányban maradtak itthon az idősebbek.

szetevőit. 100%-nak tekintve a teljes népességfogyást azt látjuk, hogy az egyes okok milyen mértékben járulnak hozzá a csökkenéshez.

13. táblázat: A népességszám alakulását meghatározó tényezők

	Számszerű változás	Résarány a teljes csökkenésből
Migrációs egyenleg	-111.312	57,4
Természetes népmozgalmi egyenleg	-60.661	31,3
Intergenerációs asszimiláció	-5.945	3,1
Nemzetiségváltás (magyar-román)	-9.158	4,7
Nem nyilatkozók	-4.671	2,4
Nemzetiségváltás (magyar-roma és magyar-sváb)	-2314	1,2
<i>Az erdélyi magyar népesség számának változása 2002 és 2011 között</i>	<i>-194.061 fő</i>	<i>100%</i>

Forrás: Kiss-Barna 2012: 68

Láthatjuk, hogy az utóbbi évtizedekben a népességcsökkenés legfőbb oka a nagyarányú elvándorlás volt, mely a népesség korösszetételére és ezáltal a természetes népmozgalmi egyenlegre is rányomja a bélyegét: a kivándorlásban a fiatal korosztályok a leginkább érintettek, így a kiesett születések lecsökkentik a termékenységet, melyhez az idős népesség nagyobb arányú halálozása társul. Ebből is látjuk, mennyire nehéz csak a természetes népmozgalmat önmagában, a ténylegestől elkülönítve tárgyalni.

Az erdélyi magyarságnak a két legutóbbi népszámlálás között feljegyzett csökkenése valamivel nagyobb volt, mint az azt megelőző évtizedben.³⁷ A csökkenés feltűnően nagy a szórásban: Krassó-Szörény megyében (-43.8% az országos 13.6%-hoz képest!), Hunyad és Temes megyében (-36.1%, illetve -30.2%), és az átlagosnál alacsonyabb Hargita és Kovászna megyében.

Az alábbi táblázat nagyobb területi egységek szerinti bontásban mutatja a magyar népesség számának változását.

³⁷ 1992 és 2002 között 11.9%-kal csökkent a romániai magyarok száma.

14. táblázat: Az erdélyi magyarok számának változása régiók szerint

Régió	A változás aránya 2002 és 2011 között (%)
Bánság	-28.4%
Dél-Erdély	-26.8%
Észak-Erdély	-23.3%
Közép-Erdély	-14.7%
Partium	-11.6%
Székelyföld	-6.6%
Erdély	-13.5%³⁸

Forrás: Kiss-Barna 2012: 15

A bánsági és a dél-erdélyi szórványterületek átlagosnál is kedvezőtlenebb népmozgalmi egyenlegét az magyarázza, hogy itt a felsorolt tényezők együttes hatása érvényesül: az előregedetebb korösszetételből adódóan nagyobb a természetes fogyás, fokozottabb a kivándorlás, illetve jelentős az asszimiláció és a nemzetiségváltás hatása. A magyar nőktől vagy vegyes házasságból született gyermekek sokszor román nemzetiségüként kerülnek be a születési statisztikákba (asszimiláció), vagy az emberek akár többségi nyomás hatására, akár egyszerűen csak nemzetiségi identitásuk meggyengülése miatt nem magyarnak, hanem románnak vallják magukat (nemzetiségváltás).

Asszimiláció: minden olyan folyamat, amelynek eredménye egy nyelvi, etnikai vagy felekezeti kritériumok szerint meghatározott populáció lélekszámának (nem számarányának) és/vagy reprodukciójának egy másik, ugyanolyan kritériumok szerint meghatározott populáció javára történő csökkenése.

Beszélhetünk nyelvi, etnikai, illetve felekezeti asszimilációról (Szilágyi N. 2002).

Pl. magyar anya és román apa gyermekét román nemzetiségűnek jelentik be.

Nemzetiségváltás: a személy autoidentifikációja megváltozik, két népszámlálás között megváltoztatja nemzetiségét, vagy felnőttként más nemzetiséget jelöl meg, mint amit a szülők gyermekként nyilatkoztak róla születésekor (Szilágyi N. 2002 alapján)

³⁸ A romániai magyarok száma 13.6%-kal, az erdélyi magyaroké 13.5%-kal csökkent, ez okozza az egy tízedpontnyi különbséget az adatok között.

Az utóbbi évtizedek népességcsökkenésének egy része a természetes népmozgalmi egyenleggel magyarázható. Ehhez hozzáadódik a migráció hatása, illetve a nemzetiségváltás (elsősorban a magyar–cigány viszonylatban).

A nemzetiségváltásra példák: a Kárpátokon túli megyékben például a romák szinte egyáltalán nem jelennek meg a népmozgalmi regiszterekben. A roma újszülöttek az esetek túlnyomó többségében románként kerülnek a regisztrációs ívekre, abban az esetben is, ha a szüleik mindkét népszámlálás során romának vallották magukat. Kovászna megyében (Előpatak, Hidvég, Bölön, Bardóc községekben) a román anyanyelvű cigány újszülöttek románként kerülnek be a népmozgalmi statisztikákba, miközben a 2002-es, illetve a 2011-es népszámlálás során többségük romának vallotta magát. Biharban vagy Hargitában viszont a népmozgalmi statisztikákban magasabb a cigány újszülöttek száma, mint az a két népszámlálás adatai alapján várható lenne. Hasonlóképpen a Bánságban a kisebb létszámú etnikumok (pl. sváb, szerb, horvát) nem jelennek meg a népszámlálási súlyuknak megfelelő arányban a születési statisztikákban, ami (látszatra) a románok népmozgalmi egyenlegét javítja.

A magyarok létszámának csökkenése településtípusként eltérő: minél nagyobb egy település, annál nagyobb mértékben fogyott magyar lakossága. Ennek megfelelően a falvakban a legkisebb, a nagyvárosokban a legnagyobb a csökkenés. Nem meglepő, hogy a nagyvárosok vonzáskörzetébe tartozó falvakban a csökkenés kisebb, mint a távolabb eső falvakban – mindez a szuburbanizáció megnyilvánulása. Egyre többen költöznek a nagyobb városokból a metropolisz-övezet külső településeire.

A létszámcsökkenés ott a legerőteljesebb, ahol a magyarok aránya alacsonyabb, a magyar többségű településeken átlag alatt marad a negatív szaporulat.

Mindeközben az erdélyi románok számának csökkenése 10%, alatta marad az országos, mind a magyar népesség csökkenésének. Tehát elsősorban a Kárpátokon túli területek veszítenek román népességükből. A cigány népesség száma legerőteljesebben a Székelyföldön és Észak-Erdélyben nőtt, és egyedül a Bánságban csökkent.

10.4. A TERMÉSZETES ÉS TÉNYLEGES SZAPORODÁS HÁROM MÉRŐSZÁMA

A tényleges szaporodást vagy tényleges népmozgalmi egyenleget kifejező számot gyakran **abszolút számként**, eredeti nagyságrendjében találjuk.

Viszonyszámként (relatív értékként) ezrelékes vagy százalékos formában találkozhatunk vele:

A szaporodás/fogyás kifejezése viszonzyszámokkal

A százalékos értéket egy évre vagy hosszabb időszakokra számolják és **a kezdő időponthoz viszonyítva** fejezi ki a népességszám változását.

Az ezrelékes értéket évi átlagban számolják **1000 főre**.

A határon túli magyarok létszáma és aránya az elmúlt két évtizedben jellemzően csökken, sok helyütt igen nagy mértékben. A 21. század elején a legjelentősebb közösségekben 12-14%-kal esett vissza a magyarok száma (Kapitány 2015: 227). A román népszámlálás eredményei is a magyarság folytatódó fogyásáról árulkodnak. Az utóbbi két népszámlálás között kevesebb, mint tíz év telt el, ez idő alatt a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma 194 ezer fővel (2002-höz képest 13,6%-kal) esett vissza.

15. táblázat: A romániai magyarok természetes népmozgalma 2002 és 2011 között

Születések száma	Elhalálozások száma	Természetes szaporodás		Magyarok száma 2002-ben	Természetes szaporodás 2002-2011 (%)	Természetes szaporodás évi átlaga (%)
		Szám szerint	Ezer főre évi átlagban			
112.349	179.219	-66.870	-5,2‰	1 431 807	-4,67%	-0,52%

Forrás: Kiss-Barna 2012: 38, illetve saját számítások

16. táblázat: A romániai magyarok tényleges népmozgalma 2002 és 2011 között

Romániai magyarok száma		Tényleges szaporodás				Ebből természetes szaporodás (%)	Természetes szaporodáson felüli változás (%)
		Szám szerint	%-ban 2002-2011	%-ban évi átlagban	Ezer főre évi átlagban		
2002	2011						
1.431.807	1.237 746	-194.061	-13,6%	-1,5%	-15,1‰	-5,2%	-9,9%

Forrás: Kiss–Barna 2012: 38, illetve saját számítások

10.5. A HATÁRON TÚLI MAGYAR KISEBBSÉGEK NÉPMOZGALMA A LEGUTÓBBI ÉVTIZEDEKBEN

A két legutóbbi népszámlálás között, a Felvidéken (Szlovákiában), a legfiatalosabb korösszetételű magyar közösségben a népesség száma kismértékben növekedett, ugyanakkor érdekes, hogy nemcsak a magyar nemzetiségűek száma csökkent (12%-kal), hanem a szlovákoké is közel 6%-kal. Első látásra kézenfekvő a feltételezés, hogy a cigányság létszámnövekedése áll a jelenség mögött, ám alaposabb vizsgálódás után kiderül, hogy óriási a nemzetiségükről nem nyilatkozók száma. Nemcsak a magyarok, hanem a szlovákok közül is sokan (összesen 382.000 személy) nem nyilatkozott nemzetiségi hovatartozásáról a legutóbbi népszámlálás alkalmával (Kapitány 2013).³⁹ Az bizonyossággal megállapítható, hogy tíz év alatt a Felvidéken a magyarság teret veszített, részaránya mindenhol, még a tömbmagyar vidékeken is visszaesett a szlovák lakosság javára. E visszaesés mögött azonban, Erdéllyel ellentétben, nem a nagymértékű természetes fogyás és a kivándorlás húzódik meg, hanem az erőteljes asszimiláció.

A határon túli magyar közösségek közül arányaiban a legnagyobb mértékű fogyásnak a Vajdaságban (Szerbia) vagyunk tanúi, ahol e legrégebben kezdődött a természetes népmozgalmi veszteség. Itt az elvándorlás is jelentősen hozzájárul a magyar kisebbség fogyásához. Már a jugoszláv időkben viszonylag jelentős volt külföldi vendégmunka és a végleges lete-

³⁹ Erdélyben is, különösen Kolozsváron volt feltűnő a nemzetiségükről nem nyilatkozók nagy száma, mely azonban elenyésző a szlovákiai értékhez képest.

lepedés, melyet a délszláv háború tovább fokozott. Az vajdasági magyarok elsősorban Magyarországot választják új hazájuknak.

Kárpátalján (Ukrajna) a teljes népességben csak az ezredfordulón kezdődött el a népesség fogyása, ám a magyar közösségben erre még 1990 előtt sor kerülhetett (Gyurgyík–Kiss 2010).

11. TÖRTÉNETI KITEKINTÉS: ERDÉLY NÉPMOZGALMA AZ UTÓBBI MÁSFÉL ÉVSZÁZADBAN

Az állami anyakönyvezést és a népszámlálást megelőző időszakokra nézve a kutatóknak elsősorban egyházi anyakönyvek alapján és csak néhány településen sikerült rekonstruálni a születési (keresztelési) és halálzási (temetési) arányszámokat. A régi időkre jellemzően felekezetek szerint számolják a népmozgalmat, hiszen az egyházi anyakönyvek erre adnak lehetőséget. Ezek alapján következtetnek a nemzetiségi népmozgalomra.

Az egyházi anyakönyvek alapján történt rekonstrukciók sok érdekességgel szolgálnak úgy a felekezetek, mint közvetetten a nemzetiségek szaporodási mutatóiról, azonban a teljes Erdélyre nem általánosíthatóak. Teljes körű történeti statisztikai adatok tehát a 19. század közepétől kezdve tanulmányozhatók hazánk népmozgalmáról. E fejezet történeti statisztikai része jellemzően a nemzetiségi adatokat veszi alapul, nagymértékben építve a felekezeti adatokra is.

Kiindulásképpen szükséges leszögezni, hogy Erdély természetes szaporodási aránya a magasabb halandóság miatt egy árnyalatnyival mindig elmaradt a magyarországi mögött.

A népességnövekedés tekintetében még így is figyelemreméltó, hogy míg kutatók utólagosan 425 ezer főre becsülték a népesség számát a 15. század végén (Mályusz 1939), addig az első „profi”, 1869-es népszámláláskor csaknem kétmillióval többen éltek itt. Ezen az általános gyarapodáson belül azonban a nemzetiségek növekedési üteme igencsak eltérő volt: az öt és félszeres teljes növekedéshez képest a románságé 13-szoros, a németeké háromszoros, a magyaroké a székelyekkel együtt csak két és félszeres.⁴⁰ A

---

⁴⁰ Évi átlagértéket számolva a románság tényleges szaporodása 2,45%, a magyaroké 0,35%, a németeké 0,67% körüli (Nyárády 2003: 179).

románság erőteljes növekedése mindenekelőtt az 1700-as éveknek az Ókirályságból (Regátból) történt betelepedési hullám következménye. Bár később a románság számának növekedése lelassul, mégis a 18. századi Erdély nagyarányú népességnövekedése mögött a román bevándorlás a legjelentősebb tényező. A 19. században már csak a zsidók Erdélybe vándorlása érdemel említést: a század közepén számuk megkétszereződött, ám számuk 1869-ben még így is csak 33ezer fő.

Az alábbi táblázatban egy békés, különösebb népmozgással nem jellemezhető időszak, az 1850 és 1857 közötti évek népmozgalmi adatait látjuk Erdély teljes népességére nézve, illetve nemzetiségek szerinti bontásban. Erről az időszakról már teljesen megbízható adatok állnak rendelkezésünkre történészek és történeti demográfusok munkájának köszönhetően. Figyeljük meg egyrészt a különböző nemzetiségek természetes szaporodási aránya közötti különbségeket, másrészt a természetes és tényleges szaporodás mutatóinak eltéréseit a nemzetiségek esetében.

17. táblázat: Erdély népmozgalma 1850 és 1857 között nemzetiségi bontásban

	Lélekszám		Tényleges szaporodás		Élve- szüle- tés	Halá- lozás	Természetes szaporodás	
	1850	1857	szám	%	szám	%	szám	%
Teljes népesség	2.061.914	2.173.704	111.790	5,4%	524.330	421.138	103.092	5%
magyar	561.401	603.711	42.310	7,5%	155.638	120.299	35.339	6,3%
román	1.207.230	1.271.640	64.410	5,3%	300.377	239.660	60.717	5%
német	198.807	196.375	-2.432	-1,2%	45.417	44.028	1.389	0,7%

cigány	78.906	83.186	4.280	5,3%	19.650	15.680	3.970	5%
zsidó	15.570	18.792	3222	20,7%	3.248	1.571	1.677	10,8%

Forrás: Nyárády 2003: 174

A természetes és tényleges népnövekedés aránya jelentős eltéréseket mutat nemzetiségek szerint. A kisebb nemzetiségek (rutén, szlovák), noha jellemzően nagyobb mértékben szaporodnak, mint a magyarok vagy a románok, a népességnek nagyon kis részét teszik ki, ezért a vizsgálódás most a nagyobb nemzetiségekre összpontosul.

A fenti táblázat tanúsága szerint az erdélyi magyarok természetes és tényleges szaporodása a tárgyalt időszakban felülmúlja a románságét, és ez így van egészen az első világháborúig. Ennek köszönhetően a magyarság jó ideig tartja részarányát a teljes népességben. Sőt, éppen magasabb szaporodása okán aránya némiképp emelkedik is. Bár születési gyakoriságuk nem a legmagasabb, hiszen megelőzik a szlovákok és egy kevéssel a románok is, viszonylag kedvezőbbek halandósági viszonyaiknak köszönhetően természetes szaporodási mutatójuk kedvezőbb. A románok természetes szaporodása rosszabb halandósági mutatóik miatt alacsonyabb ütemű. A németek természetes szaporodása már ebben az időszakban sokkal kisebb mértékű, mint a többi népcsoporté: demográfiai magatartásuk már ekkor nagyon alacsony termékenységgel jellemezhető. Erdélyben a szászok életviszonyai a legjobbak, így kismértékű népességnövekedésük az ismert alacsony születésszám mellett annak köszönhető, hogy halandóságuk is jóval kedvezőbb az átlagnál. A zsidók viszonylag alacsony születésszámához kedvező halálozási arányok társulnak, amelyek révén a jelentősebb népcsoportoknál nagyobb ütemben szaporodnak. Tényleges szaporodásuk ennek duplája, ami jelentős mértékű bevándorlásukból adódik, elsősorban Máramaros és Beszterce megyékbe.

Jól látható a természetes és a tényleges szaporodás mutatója közötti különbség. A fenti hét éves (1850–1857) időszakban a népesség természetes

úton 103.092 fővel nőtt, a tényleges szaporulat ennél valamivel több, 111.791 fő. A szaporodás relatív, százalékban kifejezett értékei azt mutatják, hogy a kezdő időpont népességszámához viszonyítva hét év alatt mennyit nőtt a népességszám természetes (5%) illetve tényleges (5,4%) szaporodásnak köszönhetően.

A természetes szaporodást illetően elmondhatjuk, hogy egészen a legutóbbi időkgig, amikor hazánk népmozgalmi egyenlege veszteségbe váltott át, többéves időszakokra számítva általában a növekedés jellemző, rövidebb periódusokban azonban (járványos vagy háborús években) csökkenés is bekövetkezett.

A leggyakrabban a tényleges szaporodás is pozitív. Van olyan időszak, amikor értéke nagyobb a természetes szaporodásnál: ezek a békeidők, illetve a gazdasági fellendülés évei, amikor egy ország, régió vonzereje és ezzel együtt az odavándorlók száma megnövekedik. Háborús illetve válságos időszakokban a kivándorlás erősödik fel, ami csökkenti a tényleges szaporodás értékét is.

A természetes és a tényleges szaporodás értéke messze nem egyenletes, jelentős ingadozásokat tapasztalunk. A két mutató egymáshoz viszonyítva is igen változatosan alakul, hiszen alakulásukban több tényező játszik szerepet: elsősorban a vándormozgalom és az asszimiláció.

Az alábbi táblázat Erdély természetes és tényleges népszaporodási adatait szemlélteti a rendelkezésünkre álló másfél évszázadnál is hosszabb időszakra. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a táblázat nem tartalmazza a népesség abszolút számát és annak szám szerinti változásait, sem a születési és halálozási mutatókat, csak az fejezet szűkebb értelemben vett tárgyra, a népmozgalomra összpontosít.

**18. táblázat: Természetes és tényleges népszaporodás
a jelenkori Erdély területén 1850 és 1940 között**

Időszak	Természetes szaporodás vagy fogyás	Tényleges szaporodás vagy fogyás
	Évi átlagban ezer főre	
1850-1857	7	7,7
1857-1869	7,7 ⁴¹	10,1
1870-1880	-1,2	-4,2
1881-1890	10,2	9,4
1891-1900	8,7	8,9
1901-1910	9,4	7,6
1911-1920	2,7	-2,4
1921-1930	9,0	8
1931-1940/1941	6,8	6,5

Forrás: Nyárády 2003: 100, 175, 386, Varga 1998: 123, illetve saját számítás Nyárády 2003: 209, 283-284 és 332-333 alapján

A fent időszakok közül csak egyikben, az 1870-es években volt negatív a természetes szaporodás. Ezt az időszakot Magyarország-szerte a kolera pusztítása pecsételte meg, és ennek jelentős része éppen Erdély területére esett. A kolera hatása Szilágy, Bihar, Szatmár, Arad, Hunyad és Beszterce vármegyékben volt a legjelentősebb. A tényleges fogyás azonban magasabb annál, mint amit a halálozások okoztak: ez nagyarányú elvándorlásra utal. Az elvándorlás Szilágy, Temes, Bihar, Alsó-Fehér és Kis-Küküllő vármegyéből volt a legnagyobb, de a székely megyékben is elvitte a természetes népszaporulat jelentős részét.

A következő évtizedben megújul a népesség, a kolera sújtotta területek regenerálódása átlagosnál magasabb termékenységüknek köszönhető.⁴² A tényleges szaporodás mértéke azonban kisebb a természetesnél: ez részben a Magyarországról és Erdély néhány részéről ekkoriban megindult tenge-
rentúli kivándorlással magyarázható, másrészt Erdély délkeleti részéből az Ókirályságba (Regátba) történt kivándorlás sem elhanyagolható. A Kárpátokon túlra ekkor becslések szerint 50ezer fő vándorolt át, amelyből 15ezer a jobb megélhetés reményében áttelepült székely.⁴³

⁴¹ 1857 és 1866 közötti időszakra vonatkozó adat.

⁴² Csík vármegyében a szaporodás átlagát az 1881 és 1885 között dúló diftéria pusztítása rontotta (Varga 1998).

⁴³ A kivándorlásról akkor sem állt rendelkezésünkre pontos statisztika. A becslést úgy végezték, hogy a természetes és tényleges szaporodás különbözetéből, tehát a vándorlási nyereségből vagy veszteségből kivonták a belső vándorlás mértékét. Utóbbi számot úgy számol-

1890 és 1900 között visszaesett a születésszám, következésképpen a természetes szaporodás évi átlaga is csökkent, de sok évtizedes viszonylatban kivételesen a tényleges szaporodás meghaladja ezt: most először enyhe bevándorlási többlet mutatkozik, lelassul a tengerentúli kivándorlás és felerősödik az Ókirályságból való visszavándorlás.

A következő időszakokban ismét a régi rendszer áll be: a tényleges szaporodás alacsonyabb a természetesnél, tehát jelentős Erdély vándorlási vesztesége. 1900 és 1910 között 150.000 hagyták el Erdélyt, közel annyian, mint napjaink kivándorlási hullámában. Igaz, ekkor a belső népességcsere még némileg javított a mérlegen, és a visszavándorlás is meglepően magas, mintegy 40%-os volt (Nyárády 2003).

A kivándorlás több időszakban az átlagosnál is nagyobb népességvesztéget okozott hazánknak: pl. 1869 és 1910 között a természetes szaporulatnak csaknem egyötödét „vitte el” a kivándorlás. Jellemzően kibocsátó területek Fogaras, Nagy-Küküllő, Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Udvarhely, Brassó, Temes, Szatmár és Arad vármegyék. Az éllovas Fogaras és Nagy-Küküllő természetes szaporulatának több mint felét veszítette el a kivándorlás miatt.

Az intenzív népmozgalommal jellemezhető 30 év alatt (1880–1910 között) az Erdélyből kivándoroltak közel fele a Székelyföld négy vármegyéjéből származott (Csík, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely), a székelyek tehát népességbeli arányuknál sokkal nagyobb mértékben vándoroltak el. Mindez az iparfejlesztés terén elhanyagolt Székelyföld túlnépesedésére, de főként népeltartó kapacitásának elégtelenségére világít rá (Nyárády 2003).

Nagyon kevés térség mondhatja el, hogy vándorlási egyenlege pozitív. A 19. és 20. század fordulóján Hunyad és Krassó-Szörény vármegyében a bányászat és a gyáripár fejlődése nagy munkaerő-szükségletet hozott létre, amely erőteljes odavándorlást eredményezett, elsősorban belső népmozgalom formájában. Továbbá Kolozsvár gyors fejlődésének okán vonzóerőt jelentett Kolozs vármegye is, amely szintén vándorlási többletet könyvelhetett el.

A népnövekedést több évtizeden át Máramaros vármegye vezeti, ami azonban leginkább magas természetes szaporodásának köszönhető, illetve

---

ták ki, hogy népszámláláskor a tényleges lakóhelyeket egybevetették az egyének születési helyével, így nagyjából kiderült, hányan költöztek az országon belül máshová, tehát mekkora a belső vándormozgalom.

annak, hogy csak később kapcsolódott be a kivándorlási mozgalomba. A térség vándorlási nyeresége csak a zsidók és a rutének esetében jelentős.

Az első világháborút megelőző években ismét egy kicsit kedvezőbb volt a természetes szaporodás, és enyhült a kivándorlási láz.⁴⁴ Aztán a háború mindent átírt: a kiesett születések miatt a természetes szaporodás átcsapott fogyásba, mintegy 400ezerrel kevesebb gyermek jött világra, mint várható lett volna (Varga 1998). A háború hősi halottak száma Erdélyben 170,5 ezer főre tehető. 1918-ban spanyolnáthajárvány is pusztított, ami tovább növelte a halandóságot.⁴⁵

A vesztes háború következménye, Trianon nagyarányú népmozgást indított el. Egyrészt a Kárpátokon túlról egy évtized alatt százezer fő költözött Erdélybe – teljes egészében román nemzetiségűek. Másrészt Erdélyből és a többi elcsatolt területről 1918 és 1924 között jelentős kivándorlási hullám zajlott az anyaországba – a kivándoroltak szinte teljes egészében magyar nemzetiségűek. 426.000 fő érkezett az anyaországba az elcsatolt területekről, ennek közel fele Erdélyből.⁴⁶ Magyarország ekkor kormányrendelettel kényszerült korlátozni a további bevándorlást, hiszen népességének 5%-át tette ki a menekülttömeg, melynek beilleszkedése és ellátása igencsak nehézkes volt. Sokan közülük évekig elhagyott vasúti kocsikban laktak: ők voltak a „vagonlakók” (Gyáni 1998).

Ez idő tájt Erdélyben éppen a korábban bevándorlási többletet elkönnyelő Hunyad és Krassó-Szörény vármegye, valamint Beszterce-Naszód és Udvarhely vármegye lakossága csökkent a legnagyobb mértékben, részben a természetes fogyás, részben a vándorlási veszteségek következtében. A legnagyobb mértékben Kolozs vármegyének sikerült új lakosokat odavonzani.

Összességében a természetes és tényleges népmozgalom tekintetében elmondható, hogy bár Erdélyben már a vizsgált időszakban is (a 19. század közepétől az első világháború utáni átrendeződésig) a népességszám alakulásának jelentős tényezője volt az elvándorlás, és a természetes szaporulatnak mintegy egyötödét elvitte, a népmozgalmat mégiscsak elsősorban a természetes szaporodás jellemezte.

⁴⁴ Kivételt képez a Romániába történt kivándorlás (Nyárády 2003).

⁴⁵ A halandósági arány 1918-ban 25,7%-re emelkedett.

⁴⁶ Az Erdélyből Magyarországra menekültek hivatalosan nyilvántartott száma 1920 decemberében 154,3 ezer fő (Nyárády 2003: 130).

11.1. AZ ASSZIMILÁCIÓ SZEREPE AZ ERDÉLYI MAGYAROK TÉNYLEGES SZAPORODÁSÁBAN

A magyarság gyarapodásának üteme 1869 és 1910 között 56,6%-os, szemben a teljes népesség 23,8%-os növekedésével. Azokban a megyékben nőtt leggyorsabban létszámuk, ahol a vándorlási nyereség is nagyobb volt: Hunyad, Krassó-Szörény és Temes megyében. Ez a jelenség ma is visszaköszön a vándormozgalomban: az újonnan odavándoroltak jellemzően munkaképes korú fiatalok, akik új lakhelyükön alapítanak családot. Nemcsak a természetes szaporodás, hanem az asszimiláció révén is nőtt a magyarság részaránya, ebben az időszakban pozitív a magyarok asszimilációs mérlege: Szatmár megyében például a görög katolikus, kisebb részben pedig a görögkeleti egyház gyarapodtak magyar hívekkel, ami nem a magyarok felekezetváltását, hanem a románok nemzetiségváltását jelzi. Nemzetiséget váltani ugyanis könnyebb, mint vallást. Már ebben az időszakban a Nagykároly környéki római katolikus svábok jelentős része elmagyarosodik, hasonlóképpen a Tisza-Maros szögben és Máramarosban az izraelita zsidók, akik az ún. emancipációt követően számszerűleg élen jártak a magyarként való asszimilációban.⁴⁷ A nagy szaporulattal jellemezhető zsidóság nemzetiségváltása is felekezetváltás nélkül ment végbe. 1880-ban is már csaknem felük, a századfordulón pedig már kétharmaduk magyarnak vallotta magát.

A magyarság némi teret nyer a hagyományosan nem magyar felekezetekben, ami arra utal, hogy természetes szaporodása is nagyobb, másrészt a különböző felekezetek magyar anyanyelvű híveinek száma a korábban magyarosodottak természetes szaporodásának révén tovább nőtt.

Történészek becsléseket végeztek az 1880 és 1910 közötti időszakban magyarrá lett mintegy 80.000 fős népesség számáról. A tényleges és természetes szaporodás közötti különbségnek 40%-a köszönhető az asszimilációnak. Görög keletiek és görög katolikusok, izraeliták, szatmári svábok és

---

⁴⁷ Az 1867: XVII. törvénycikk kimondta az ország izraelita lakosságának teljes egyenjogúságát a polgári és politikai jogok tekintetében. Miután vallási kötődésük többé nem jelentett akadályt, hogy a gazdasági, társadalmi és kulturális élet minden terén szabadon érvényesülhessenek, érthető, hogy egyre gyorsuló ütemben asszimilálódtak, s a 19. század végén az izraeliták többsége már nemcsak nyelvén és kultúrájában, de érzelmileg is öntudatos magyarrá vált (Nyárády 2003).

bánsági németek, illetve egyéb kisebb népcsoportok fiai váltak ekkor magyarrá (Varga 1998). A magyarságba olvadtak be az örmények, valamint a néhány ezer főt kitevő csehek, lengyelek és olaszok, akik az iparosítás időszakában érkeztek Erdély peremvidékeire. Azonban már ebben az alapvetően asszimilációs nyereséggel jellemezhető időszakban is kimutathatóak ellentétes folyamatok, amely majd később, a 20. század második felében felgyorsulnak: szórványvidékeken a magyarság is veszített arányából beolvadás révén.

Az 1910 és 1920-as népszámlálások között (előbbi magyar, utóbbi román népszámlálás volt) az erdélyi magyarok száma 342ezerrel fogyott, részaránya a teljes népességben nagyon erőteljesen lecsökkent. A háborús veszteségek és a menekülés/kivándorlás csak a létszámcsökkenés egyik részére nyújt magyarázatot: a fennmaradó rész az 1920-as román népszámlálás módszertani jellegzetességeiből adódik. Például ekkor az izraelita felekezetűeket, akiknek jelentős része korábban már magyarnak vallotta magát, anyanyelvi és kulturális kötődésüktől függetlenül kötelezően zsidóként vették nyilvántartásba. Már önmagában ez a tény 132ezres létszámcsökkenést okozott a magyarok kárára. Ekkortól indul tovább az erdélyi magyarság erőteljes térvesztése a többségi románság javára. Az első világháborút követő években a megmaradt magyarság körében lelassult a korábban átlagon felüli természetes és tényleges szaporodás, elsősorban abból adódóan, hogy a termékenység erőteljesebben csökken, mint a többi nemzetiség körében.

Az asszimiláció és a nemzetiségváltás mindenekelőtt az uralmi viszonyok függvénye. Amikor Erdély Magyarországhoz tartozott, a magyarságnak jellemzően asszimilációs nyeresége származott, és nemcsak a tényleges asszimilációra, hanem a nemzetiségváltásra is találunk példát ebben az időszakban. Azaz: többen szerettek volna magyarok lenni, mint valójában voltak.

Romániához csatolva az erdélyi magyarság inkább asszimilációs veszteséget könyvelhetett el, mely a mai napig folytatódik. Napjainkban a magyarok létszámcsökkenéséből hozzávetőlegesen 10%-ot magyaráz a beolvadás és a nemzetiségváltás, elsődlegesen a románság javára. Ez azt jelenti, hogy minden tízedik magyar ember gyermeke, unokája román érzelművé válik, vagy akár ő maga változtatja meg nemzetiségi önazonosságát. Szám szerint sokkal kisebb, de mégsem elhanyagolható jelenség, hogy elszórtan a korábbi magyarok sváb vagy roma önazonosságot vállalnak.

11.2. ERDÉLY ÉS AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG NÉPMOZGALMA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN ÉS AZT KÖVETŐEN

A második világháború idején és az azt követően végzett két népszámlálás eredményei ismét érdekes tanulságokkal szolgálnak. A természetes szaporodás mutatója alacsony, az első világháborús értékhez hasonló. A háborús körülmények a kiesett születések és a megemelkedett halálozások miatt nem kedveztek a természetes népmozgalomnak, még kevésbé a tényleges szaporodásnak, hiszen intenzív népmozgást idéztek elő. A tényleges népmozgalmi egyenleg negatív előjelű.

A második világháború éveiben és azt követően Erdély népességének hivatalosan feljegyzett vándorlási vesztesége 270ezer fő, ami a népesség csaknem 5%-át jelenti: mindössze hat év alatt több, mint az azt megelőző fél évszázad alatt összesen (Nyárády 2003). Annak ellenére van ez így, hogy a Bécsi döntés nyomán, Észak-Erdély Magyarországhoz történt visszacsatolása következtében csaknem kétszázezren érkeztek is Észak-Erdélybe: a Romániánál maradt Dél-Erdélyből százezer magyar menekült át és csaknem ugyanennyien jöttek az anyaországból. Észak-Erdélyből ellenben nagyon rövid idő alatt mintegy százezer román kényszerült a Kárpátokon túlra, illetve 40-50ezren Erdély déli részeire.

A háborús viszonyok közepette a 270ezer fős **vándorlási veszteség** nem tekinthető pontos adatnak: annak egy részét, amit vándorlási veszteségként „könyveltek el”, egyéb tényezők teszik ki, elsősorban a katonai veszteségek, valamint a zsidóság deportálásából származó embervesztés. A Magyarországhoz időszakosan visszacsatolt Észak-Erdélyből **deportált zsidók** számát a történészek 110-120 ezerre becsülik (Nyárády 2003).

Noha a halálos áldozatok teljes számának csak egy töredékét teszik ki, említést érdemelnek a román **soviniszta terrorakciók** német és magyar áldozatai. Ezek azonban nagyságrendjükben eltörpülnek a délvidéki vérengzések mellett, amelyeknek a Jugoszláviába szorult magyarok estek áldozatul. 1944 és 1945 telén a jugoszláv kommunista pártvezetés per nélküli büntetőeljárásokat kezdeményezett a második világháborúban kollektív bűnösséggel vádolt magyarok és németek ellen. A civil lakosság tízezreit gyilkolták meg különös kegyetlenséggel és temették jelöletlen tömegsírok-

ba, illetve zárták internálótáborokba, ahol becslések szerint 70ezer magyar és német vesztette életét.

Ehhez hozzájárulnak még a **kitelepítések** (expatriálások), melyek főleg a kollektív háborús bűnösséggel vádolt németeket érintette.

A második világháborút követően a **kivándorlás** is óriási méretet öltött, hiszen az uralomváltás következményeitől félő németek és magyarok, de nem kis részben azok a románok is, akik a „kis magyar világban” (1940 és 1944 között) kifejtett tevékenységük miatt a régi-új román rendszerben megtorlástól tartottak, nagy számban hagyták el Erdélyt. Helyükre besszarábiai és észak-bukovinai menekültek érkeztek, illetve a háború vége felé újra megélénkült a regáti románság betelepítése Erdélybe.

Az ezt követő két évtizedben már ismét pozitív Erdély vándorlási egyenlege, azaz többen érkeztek, mint ahányan távoztak: az újonnan érkezettek immár kizárólag Románia egyéb területéről ide költözött román anyanyelvűek.

19. táblázat: Természetes és tényleges szaporodás Erdélyben a második világháború óta

Időszak	Természetes szaporodás vagy fogyás	Tényleges szaporodás vagy fogyás
	Évi átlagban ezer főre	
1941-1947	2,9	-3,7
1948-1955	8,5	10
1956-1965	7,4	7,7
1966-1977	9,1	10,2
1977-1992	4,9	1,9
Románia egészére vonatkozó adatok:		
1992-2002	-1,3	-4,9
2002-2011	-1,9	-13,5

Forrás: Nyárády 2003: 100, Varga 1998: 178, 197, illetve saját számítás Nyárády 2003: 390-391 és Kiss-Barna 2012: 7 alapján

Ami a nemzetiségek szaporodási ütemét illeti, az 1948 és 1956-os népszámlálások között még hasonló volt a magyarok és a románok tényleges szaporodása.⁴⁸ A magyarság száma legjobban Hunyad megyében nőtt, a bányavidékekre történő visszaáramlás következtében. Ugyanakkor a növekmény egy jelentős része a korábbiaktól eltérő, a magyarság javára tör-

⁴⁸ A románok tényleges szaporodása 10,8‰, a magyaroké 11‰.

tént nemzetiségi bevallásokból is adódik, különösen Erdély észak-nyugati peremvidékein (Szatmár megyében és a Szilágyságban), ahol a magyarság köréből korábban kivált népcsoportok időszakosan újra magyarnak vallották magukat. Ez az újbóli identitásváltás nem bizonyult állandónak, de ezekben az években hozzájárult a magyarság nagyobb szaporulatához.

Az 1966 és 1977 közötti időszakban szembetűnő, hogy a természetes szaporodás mutatója az előző időszakhoz képest jelentősen megnövekedett és szinte a demográfiai átmenet idején tapasztalt értéket idézi. A jelenség hátterében két tényező áll:

- a szigorú abortusztilalom következtében időszakosan, főként 1967-1968-ban megnövekedett születésszám
- a halandóság terén a második világháború után elért javulás

A nemzetiségek eltérő szaporodási üteme ekkor már a magyarokat hozza hátrányba a többségi nemzethez képest. Olyan drasztikus csökkenésnek indul természetes és tényleges szaporodásunk, hogy az fele-harmada, sőt egynegyede a románság szaporodásának. Létszámunk még mindig növekszik, de a szaporulat az országos átlag alatt marad: termékenységünk átlagon aluli, halandóságunk kicsivel átlag fölötti. Az 1956-os és az 1977-es népszámlálás közötti időszakban Románia viszonylag zárt ország és a kivándorlás mértéke még nem jelentős – kivételt képez a német kisebbség és a zsidóság –. Ilyen körülmények között a magyarok gyenge szaporulatának egyik oka a román népszámlálási eljárás visszaélései és torzításai,⁴⁹ de főként a magyarság erőteljesen megindult beolvadása.

Az 1977-es népszámlálás után csak tizenöt évvel, 1992-ben tartottak ismét összeírást. Az eredmények azt mutatták, hogy Erdélyben megbomlott a korábbi évszázados nemzetiségi egyensúly, a románság térnyerése egyre fokozódott, míg nem a rendszerváltás időszakára Erdély lakosságának háromnegyedét tette ki.

A rendszerváltás után közvetlenül már kimutatták a magyarság létszámának csökkenését, miközben az ország népessége még növekedett.

---

⁴⁹ Banálisnak tűnő és szám szerint elhanyagolható, de mégis figyelmet érdemel az a tény, hogy az 1977-es népszámláláskor ezeregynéhány székelyt a magyartól külön nemzetiségként regisztrálnak. Hasonlóan érvényesült az államvezetés megosztó törekvése a német nemzetiség esetében is, melyet három részre, németekre, szászokra és svábokra daraboltak, hogy a nemzeti kisebbségek arányait a valóságnál kisebbnek mutassák. Ugyanekkor leválasztották a lipovánokat az orosz nemzetiségről, egyharmadával csökkentve az orosz kisebbség lélekszámát (Nyárády 2003).

Mivel a magyarok természetes szaporodása „csak” a 1990-ben váltott át fogyásba, térvésztesét ekkor még nem a születések és halálozások negatív különbözete (tehát nem a természetes népmozgalom) határozta meg, hanem egyrészt a tömeges kivándorlás, másrészt az asszimiláció. Ami a kitelepedést illeti: a rendszerváltás körül, 1988 és 1991 között 40,3ezer magyar vándorolt ki hivatalosan, további 35ezer illegálisan (Varga 1998). A németek tömeges kivándorlása már valamivel korábban kezdetét vette. A beolvadásról elmondható, hogy a magyarok asszimilációs veszteségének kb. kétharmada a románság számát növelte, egyharmada pedig a németekét és a cigányokét. Ebben az összefüggésben említést érdemel a reasszimiláció (visszaolvadás) jelensége is, melyhez kedvező feltételeket nyújtott a rendszerváltás nyomán felszabadult politikai helyzet. Ilyen kedvező körülmények között előfordul, hogy kisebb nemzetiségek tagjai régi önazonosságukat vállalják, felerősödik bennük a visszatérési vágy a gyökerekhez. Elsősorban a szatmári svábok korábban magyarként asszimilálódott kis csoportja válik újra svábbá, illetve a cigányság egy része kezdi vállalni etnikai hovatartozását.

12. NÉPESEDÉS, KÖRNYEZET ÉS GAZDASÁG. A TÚLNÉPESEDÉS KÖRNYEZETI ÉS GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI

A népesedési tendenciák közül ma a népességszám gyors növekedése a legfeltűnőbb – ez a megoldásra váró nagy kérdések egyike az emberiség számára. Ezzel szorosan összefügg a másik kettő: a nukleáris konfliktus és az ökológiai veszélyek (Giddens 1997).

A népességrobbanással kapcsolatos félelem elsősorban abból adódik, hogy a világ népességszáma lassan eléri (más számítások szerint már elérte) azt a határt, amelyet a Föld még eltartani képes, és már az eddigi növekedés a természeti környezet lerontásához vezetett. Az is féltő, hogy a gyors növekedés, a véges erőforrásokért folytatott harc a jövőben nemzetközi konfliktusok kiéleződéséhez fog vezetni, amely akár komoly háborúba torkollhat. A gazdaságilag fejlett országokban élelmiszer-túlermelés van, és a népesség már nem növekszik, hanem csökken. Ezzel szemben a világ többi részén, a szegény országokban – ahol a népesség túlnyomó többsége él – a népességnövekedés nagyon gyors, és ezzel egy időben óriási nyomás nehezedik a rendelkezésre álló erőforrásokra. Noha Malthus népesedési elméletét a történelem megcáfolta, az a számbeli növekedés, amit a fejlődő országokban a huszadik század második fele óta tapasztalunk, újra aktuálissá teszi a népességnövekedés és a rendelkezésre álló szűkös erőforrások kérdését.

Környezeti és epidemiológiai következményei miatt a világ a fejlődő országok túlnépesedéstől fél. A jelenség ellentettjét, a fejlett országok népességének csökkenését és elöregedését elsősorban gazdasági és kulturális következményei miatt fájljuk.

Számszerű becslések a Föld népességszámára

Kr. e. 200: 150 millió

Kr. u. 1000: 265 millió

Kr. u. 1500: 425 millió

1650: 550 millió

(1750 után, a 18. században indult meg a gyorsabb növekedés, elsősorban Európában.)

1800: 910 millió

1900: 1.625 millió

(A fejlődő országokban elsősorban a II. világháború óta gyorsult fel a népességnövekedés.)

1950: 2.500 millió

1994: 5.600 millió

1987. július: 5 milliárd

2011. október: 7 milliárd

2021. október: 7,83 milliárd

12.1. A NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS AKADÁLYAI RÉGEN

Az emberiség 100.000, versengő nézetek szerint 200.000 éves történetének nagy részében a népesség száma alacsony volt, és nagyon lassan nőtt. Az első jelentős növekedésre kb. 10.000 éve, a mezőgazdasági termelésre való átálláskor, az ún. mezőgazdasági forradalom következtében kerülhetett sor.

A népességnövekedés nem volt egyenletes, az időszakos megugrásokat ún. klasszikus demográfiai válságok követték. A Római Birodalom bukása előtt a barbár betörések és járványok miatt népesedési válság állt be. A XII. és XIII. századi növekedést a XIV. századi pestisjárványok követték, amelyek megtizedelték a lakosságot. A középkori Európában rossz termés esetén elhalasztották a házasságkötést: az éhínség miatt a születések száma csökkent, a halálozásoké megnőtt. A születések és a halálozások, a növekedés és a csökkenés egymást ellensúlyozó folyamatai korlátot szabtak a népesség ugrásszerű növekedésének.

A növekedés korlátai a történelem egyes időszakaiban különfélék voltak. A vadászó-gyűjtögető társadalmakban a növekedés korlátját a táplálkozásra és fűtésre felhasználható biomasz mennyisége jelentette, a mezőgazdasági társadalmakban az elfogadható föld mennyisége, másrészt a növények, állatok, víz és szél nyújtotta energiamennyiség. Mindegyik korszakra nézve megállapítható, hogy mihelyt a népességnövekedés megköze-

lítette a természet adta határát, növekedési üteme fokozatosan csökkenni kezdett. Ebből az önszabályozó ritmusból egyetlen preindusztriális (iparosodás előtti) társadalom sem tudott kilépni. Emlékezzünk Malthus megfigyelésére: ha az emberek maguk nem korlátozták termékenységüket, akkor a természet tette ezt meg helyettük, és ún. pozitív fékekkel – háborúkkal, éhínséggel, járványokkal – állítja helyre a népességnagyság és az erőforrások egyensúlyát. Az iparosodástól számítva azonban a technológiai újítások következtében további erőforrások keletkeztek, ami lehetővé tette a nagyarányú népességnövekedést. A korlátok elhárultak, vagy legalábbis nem okoztak a korábbiakhoz hasonló méretű halandóságot, így elkezdődött a népesség növekedése. Egy régi perzsa mítosz szemléletes példáját nyújtja ennek a növekedésnek.

„Egy udvaronc azt kérte az uralkodótól, hogy az általa nyújtott szolgáltatokért kétszer annyi rizsszemet adjon, mint az azt megelőző szolgáltatért. Egy sakk-tábla első négyzetén egyetlen rizsszemmél kezdve, és azt gondolva magáról, hogy jó üzletet kötött, a negyvenedik mezőnél már tízmilliárd rizsszemre volt szükség.” (Meadows et al 1972, Tóth László fordítása)

Látható, hogy a folyamatos duplázással hamar nagy számokhoz jutunk, a hetedik műveletre a növekedés már 128-szoros. Ennek mintájára képzelhetjük el a népességnövekedést is, melyet gyakran a megkettőződési idővel mérünk. Évi 1%-os növekedés mellett 70 év alatt, 2%-os mellett 35 év alatt, 3%-os mellett 23 év alatt kétszereződik meg a Föld népessége. Korábban – amikor korlátok gátolták a növekedést – évszázadokra volt szükség ahhoz, hogy a Föld népességszáma megkétszereződjön. 1950 után ez már kevesebb, mint 40 év alatt megtörtént, és a növekedés szinte kizárólag a fejlődő országokban zajlott.

12.2. A DEMOGRÁFIAI ÁTMENET A FEJLŐDŐ ORSZÁGOKBAN

A demográfiai átmenet a fejlett ipari országokban regionális eltérésekkel a 18. század végétől a 20. század közepéig zajlott. A folyamat végén a népességszám újbóli stabilizálódása következett be, mely hamarosan fogyasba csapott át. A fejlődő országokra nehezen alkalmazható a demográfiai átmenet elméletének eredeti változata. Az átmenet a magas halandósági

és termékenységi mutatóktól az alacsonyok felé, ami a népességnövekedés motorja, a fejlődő országokban is lezajlik – sőt némelyikben már egészen előrehaladott stádiumban tart. Egy lényeges különbség azonban megmutatkozik: a halálozási arányszám hamarabb és nagyobb mértékben javul.

A fejlődő országokban a halandóság 1950 után gyors javulásnak indult, és mindez a gazdasági fejlettségnek alacsonyabb szintjén történt, mint Európában. A termékenység csökkenése néhány országban hamar, másokban késéssel indult el, de ma már mindenhol láthatóak a jelei. Attól függően, hogy a halandóság javulását mennyi időn belül követi a születésszámok csökkenése, kisebb vagy nagyobb népességnövekedéssel számolhatunk. A fejlődő országok és ezáltal a Föld népessége azért nőtt gyorsan az utóbbi évtizedekben, mert a legtöbb helyen a halandóság javulását késéssel követte a termékenység csökkenése. Következésképp a fejlődő országokban a demográfiai átmenet alatt bekövetkezett népességnövekedés sokkal nagyobb volt, mint annak idején Európában (Chesnais 1986).

Nemcsak nagyságrendjét tekintve nőtt jobban a harmadik világ népessége, hanem időben is rövidebb idő alatt zajlik az átmenet: Európában 200 évet, amott kevesebb mint 50 évet vett igénybe.

Az élveszületési arányszám csökkenése mára minden országban megindult. Ma már csak Fekete-Afrika országaiban nagyon magas a termékenység, de az elmúlt években itt is csökkenés tapasztalható.

A születési arányszám globális csökkenésével a Föld népességének átlagos növekedési üteme is lassulni kezdett: 1970-ben 2,2%, 1980-ban már csak 1,7%, ma pedig 1,1% körüli a növekedés. Ám ahol nagyon magas a fiatalok aránya, a népesség még akkor is nő egy ideig, ha a termékenység lecsökken az egyszerű reprodukció szintjére, tehát ha minden család átlagosan két gyermeket vállal. Ebben az esetben is 75 évnek kell eltelnie ahhoz, hogy globális szinten megálljon a növekedés.

Paul Ehrlich nemzetközi híré biológus érzékletesen írja le 1971-ben Indiában tett látogatásának élményeit – és ne feledjük, ekkor még messze nem volt akkora az ázsiai ország népessége, mint ma.

„Intellektuálisan már régen felfogtam a népességrobbanás problémáját. Érzelmileg néhány évvel ezelőtt egy bűzös éjszakán értettem meg, Delhiben. Feleségem, lányom és én egy ősrégi taxin indultunk haza a szállodába. Az ülésen bolhák ugráltak. Egyedül a harmadik sebességfokozat működött. A

városon áthaladva behajtottunk egy zsúfolt nyomornegyedbe. A hőmérséklet jóval 100 Fahrenheit fok felett volt, a levegőben por és füst gomolygott. Az utcákon mindenütt emberek. Étkező, tisztálkodó, alvó emberek. Beszélgető, vitatkozó és kiabáló emberek. Kezüket a taxi ablakán benyújtó, kolduló emberek. Székelő és vizező emberek. A buszokon fürtökben lógó emberek. Állatokat terelgető emberek. Emberek, emberek, emberek, emberek. Ahogy lassan haladtunk a tömegben, a túlkölés, a mocsok, a zaj, a forróság és a főzéshez gyújtott tüzek lángjai a pokol képét idézték fel bennem. Eljutunk-e valaha a szállodához? Őszintén szólva mindhárman félni kezdtünk. Úgy tűnt, hogy bármi megtörténhet – de természetesen nem történt semmi. A tapasztalt indiai rókák nevetni fognak reakciónkon. Úgy viselkedtünk, mint néhány kiváltságos turista, akik számára ismeretlenek az indiai képek és hangok. Talán ezen az éjszakán *éreztem meg* először, hogy mit is jelent a túlnépesedés problémája.” (Ehrlich 1971: 1, Tóth László fordítása)

Ehrlich az 1960-as évek népességnövekedési üteme alapján kiszámolta, hogy ha az akkori növekedés fennmarad, 900 év múlva a Föld felszínének minden négyzetkilométerére, beleértve a tengereket is, körülbelül 120 ember jutna (Ehrlich 1971). J. H. Fremlin fizikus (1964) nem volt rest végiggondolni, hogyan lehetne egy ekkora népesség lakhatási gondjait megoldani: az egész földgolyót beborító, 2000 emeletes épületet építve, és még ebben is csak 3-4 négyzetméternyi terület jutna egy személyre (Fremlin 1964).

Természetesen tudjuk, hogy az 1960-1970-es évek népességnövekedési üteme már lelassult, nem utolsósorban a kormányok népesedésellenőrzési intézkedéseinek köszönhetően. Az akkoriban tapasztalt növekedés alapján 2000-re 8 milliárdra jelezték előre a Föld népességét, ehhez képest a valóságban „csak” hat milliárd volt. Ma a demográfusok 2100-ra tízmilliárd fölötti népességgel számolnak.

Miért baj a túlnépesedés? Néhány kiemelt szempont:

- A világ népességének 80%-a fejlődő országokban él.
- A népesség egynegyede éhezik vagy hiányosan táplált.
- Minden harmadik gyermek alultáplált.
- A rossz közegészségügyi viszonyok következtében magas a gyermekhalandóság.
- Az emberiség egynegyedének nincs egészséges ivóvize.
- A megtermelt jövedelem 80%-át a népesség 20%-a fogyasztja el.

(Forrás: Patkós 2011: 44)

12.3. A TÚLNÉPESEDÉS KÖRNYEZETI KÖVETKEZMÉNYEI

12.3.1. A népességrobbanás ökológiai következményei

Paul Ehrlichet indiai látogatása óta foglalkoztatta a népességrobbanás kérdése. *Elkerülhető-e a globális civilizáció összeomlása?* Ez a címe a tudományos elitet tömörítő Royal Society-ba történt felvételekor elhangzott székfoglalójának. Az alábbi gondolatmenet elsősorban erre az előadásra támaszkodva vázolja a népességrobbanás ökológiai következményeit (Ehrlich – Ehrlich 2012).

Már a régi időkben is előfordult, hogy környezeti ártalom veszélyeztette az emberek létezését. Azonban a világtörténelemben most vagyunk először olyan helyzetben, hogy egy-egy ökológiai katasztrófa nem helyi vagy regionális szinten fenyeget, hanem veszélye globális méreteket ölt. A régi nagy civilizációk összeomlásának egyik fő oka is a környezet túlzott kihasználása volt: némelyek, mint az ókori Egyiptom vagy Kína, különböző fázisokban helyrejöttek az összeomlásból. Az egyik legismertebb korai ökológiai katasztrófa, amikor az embernek a természetet átalakító tevékenysége nyomán megváltozott a környezete, a Húsvét szigeteken történt. Az őslakosok családjai versengésbe kezdtek, hogy ki tud nagyobb szobrokat állítani, és közben kivágták a sziget összes fáját. Ennek nyomán megváltozott az éghajlat, az őslakosok nem tudták folytatni a korábbi mezőgazdasági termelést, amelytől az élelem előállítása függött. Következésképp versengés tört ki a kevés megmaradt erőforrásért. A népességszám a korábbi szint töredékére csökkent, a nagy kultúra pedig összeomlott, komplexitása jelentősen visszaesett (Diamond 2005).

Hasonlóképpen, a klasszikus maja kultúra végleges bukásához is hozzájárultak környezeti hatások, elsősorban a klímaváltozás. Bár a népesség sokszor sikeresen alkalmazkodott a klímaváltozáshoz, a hosszantartó szárazság a korábban virágzó mezőgazdasági termelés visszaesését és a városállamok közötti háborúskodást vonta maga után. Végül egy kegyetlen aszály nyomán a népesség megmaradt része is elhagyta a térséget (Kennett et al. 2012).

A Tigris és az Eufrátesz völgyében civilizációk sora jött létre egymás után. A legtöbb esetben a természet túlzott igénybevétele vezetett az össze-

omlásukhoz. Eközben a többi civilizáció fennmaradt, szinte érintetlenül hagyta akár szomszédjának bukása is.

A jelenlegi helyzet azonban gyökeresen más – ma az ökológiai katasztrófa globális, világméretű fenyegetést jelent. A legnagyobb gondként a klímaváltozást szokás emlegetni, de ehhez hozzáadódnak továbbiak: a veszélyeztetett állat- és növényfajok természetes életterének elpusztulása, amely az emberi túléléshez szükséges ökoszisztéma pusztulásával jár; a termőföldek degradálódása; az óceánok savasodása és holt zónák létrejötte; a mérgező anyagok terjedése; az epidemiológiai környezet néhány jellemzőjének megromlása (amely fertőző betegségek újbóli elterjedéséhez vezethet); a véges erőforrások kimerítése, beleértve a talajvizet; és az erőforrásokért vívott harc (Ehrlich–Ehrlich 2012).

A népességgrobbanás, valamint a gazdag országok mértéktelen és szükségtelen fogyasztása nagymértékben járul hozzá a küszöbön álló környezeti katasztrófához. Márpedig ez a katasztrófa felelős viselkedéssel elkerülhető lenne, véli a szerzőpáros, tehát az akadémiai székfoglaló beszédben feltett kérdésre igennel válaszolnak. A modern társadalmak ugyanis az atomfegyverkezés kapcsán bizonyították már, hogy kezelni tudják a hosszú távú fenyegetést, ha a probléma nyilvánvaló és huzamosabb ideig a figyelem középpontjában áll. A népességgrobbanás problémája sokak számára kevésbé nyilvánvaló és nem jelen idejű fenyegetés. Ugyanakkor a fejlett országokban az életszínvonal fenntartása pszichés jelentőségű, az emberek nehezen hajlandóak lemondani a fogyasztási szokásaikról, áldozatot hozni annak érdekében, hogy a jövőben más embereknek ebből hasznuk származzon – olyan embereknek, akiket nem ismernek és akikhez tulajdonképpen semmi közük.

Nem bízhatunk többé abban, hogy a technikai innováció megmentheti az emberiséget, csak a felelős globális együttműködés segíthet. Ehrlichék szerint ez a tudományos szféra és a civil társadalom összefogásával valósulhat meg. Egy olyan mozgalmat képzelnek el, amely „előrelátó intelligenciát” fejleszt ki, és amelynek elsődleges célja a fenntarthatóság előmozdítása (Ehrlich–Ehrlich 2012). Ez a szabadpiactól nem várható el, hiszen rövid távú gazdasági érdekei miatt nem képes az objektív előrelátásra.

A fejlődő országoknak rá kell döbbsenniük, hogy nem szabad elhalasztani a klímaváltozás megállítását célzó cselekvést addig, amíg „fel nem zárkóznak” a fejlődésben. Ezen kívül ezekben az országokban vissza kellene

szorítani a magas termékenységet, ami részben sikerült, részben azonban számos kulturális, a hagyományban gyökerező akadályba ütközik. A demográfiai forgatókönyveket nagyon nehéz megváltoztatni, ezért azonnal cselekedni kell. A vállalkozás nagyon nehéz, de nem lehetetlen. Elsősorban a nők egyenjogúságának biztosításával, iskoláztatásával és a fogamzásgátló eszközökhöz való hozzájuttatásával (valamint az abortusz engedélyezésével) lehetne elérni a termékenység csökkenését. A fejlett országok demográfusaival ellentétben Ehrlichék nem siránkoznak a népességfogyás miatt – ezek a társadalmak túl sokat fogyasztanak, népességcsökkenésük éppen ezért inkább üdvözlendő.

12.3.2. A károsanyag-kibocsátás a népességnövekedés különböző forgatókönyveinek függvényében

Ökológusokból álló csoport a fosszilis üzemanyagokból származó széndioxid-kibocsátás változásait vizsgálta a népességszám alakulásának függvényében (O'Neill et al. 2012). A korábbi tanulmányokkal egybehangzóan fő következtetésük, hogy a károsanyag-kibocsátás majdnem arányosan alakul a népességszám változásával. Ugyanakkor a népességnövekedés különböző forgatókönyvei a károsanyag-kibocsátás változásának más és más forgatókönyveit vetítik előre. A legoptimistább forgatókönyv szerint, amely a legkisebb népességnövekedést vetíti előre, 2050-re 15%-kal, 2100-ra 40%-kal csökkenne globálisan a kibocsátott széndioxid mennyisége ahhoz képest, ha a közepes forgatókönyv válna valósággá. Következésképpen, a népességcsökkenést támogató politikáknak nagy valószínűséggel jótékony hatásuk lesz a környezetre.

Az ökológuscsoport kutatásának fő hozadéka, hogy a hasonló vizsgálatok főáramával ellentétben nemcsak a népességszám abszolút változását veszi figyelembe, hanem történeti jellegű, longitudinális vizsgálatot is végez, amely a városiasodás, a kormegoszlás és a háztartások összetételének eddigi és várható alakulásával is számol.

Fő megállapításaik a következők:

A városiasodás folyamata kisebb mint egyenes arányú, ám statisztikailag szignifikáns hatással van a károsanyag-kibocsátásra. Az urbanizáció feltételezhetően növeli a kibocsátást, hiszen általa megváltozik a nemzeti termelés szerkezete, a munka termelékenysége, illetve az energia-intenzív

javak fogyasztása. A további városiasodás 25%-kal növelheti a széndioxid-kibocsátást a világ némely részein, például Indiában. Egy egészségi vonatkozású pozitívuma mégiscsak van a jelenségnek: Dél-Ázsiában a gyors városiasodás következtében a háztartások energiafogyasztása eltolódik a szilárd tüzelőanyagoktól (a hagyományos biomasszától és széntől) a tisztábbak felé, amitől a népesség egészségi állapotának javulását várhatjuk.

A városiasodás és az energiafogyasztás közötti pozitív összefüggés mégsem egyértelmű, hiszen pl. Ausztria és Belgium, amelyek nagyjából hasonló fejlődési utat jártak be és hasonló az életszínvonaluk, egészen eltérő urbanizációs szinttel jellemezhetők: Ausztriában 68%, Belgiumban 97% a városi népesség aránya, fogyasztási és károsanyag-kibocsátási mutatói mégis nagyon hasonlóak. Ezekben az országokban a lakosság fogyasztási szokásai, beleértve a közlekedést és egyéb olyan tevékenységeket, amelyek energiafelhasználással járnak, nem különböznek élesen a falusi és városi népcsoportok között.

Hasonlóképpen, a családszerkezetről és a kormegoszlásról is feltételezhető, hogy befolyással van az energiafelhasználásra. Az életkor függvényében változó a gazdasági aktivitás és az energiafelhasználás – érett munkavállalók gyakrabban és nagyobb távokon közlekednek, több tartós fogyasztási cikket használnak. A családfő életkora alapján nagyjából következtetni lehet a család nagyságára, jellemzően a 30 és 55 év közötti családfők háztartása nagyobb méretű (a családban gyermekek nevelkednek), mint a fiatalabbaké és az idősebbeké. Egy nagyobb család összességében nagyobb mennyiségű energiát használ, de az egy főre jutó fogyasztása alacsonyabb, mint egy kiscsaládé. Ha tehát a háztartás mérete csökken, nő az egy főre jutó fogyasztás is – ez áll a háttérben a kis háztartásokból álló fejlett nyugati társadalmak nagymértékű fogyasztásának.

Éppen ezért nemcsak annak van környezeti kihatása, hogy világszinten növekszik a népesség – jóllehet a károsanyag-kibocsátás megnövekedése ma nagyrészt a fejlődő országok számlájára írható. Példának okáért az Amerikai Egyesült Államok népesedési viszonyai is nyomot hagynak az ökoszisztémán. A világ népességnövekedéséhez már nagyon keveset tesz hozzá az Egyesült Államok, mégis az egy főre jutó nagy fogyasztás miatt a növekedés környezeti hatása számottevő. A széndioxid-kibocsátás mértéke a jólét szintjétől (az egy főre jutó GDP-től) is függ: a történeti adatok azt

mutatják, hogy a mai fejlett országokban a levegőszennyezés gyorsabban növekedett, mint a népesség száma.

Ha a fejlett társadalmak előregedéséről általában negatív összefüggésben beszélünk, most egy pozitív hozadéka is előtérbe kerül: a környezettudósok számításai szerint az előregedés 20%-kal csökkentheti a széndioxid-kibocsátást, hiszen a jelenség alacsonyabb munkaerő-piaci aktivitással és fogyasztással jár együtt. Ha minden egyéb tényező változatlan marad, az előregedés a gazdasági növekedés lassulásához vezet, ami jelen összefüggésben, környezet-kímélő hatása miatt üdvözlendő.

12.4. A TÚLNÉPESEDÉS GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI

A Föld erőforrásai nem elegendőek ahhoz, hogy a fejlődő országok életszínvonala jelentősen megemelkedjen. Az Egyesült Államokban 32-szer nagyobb energiafelhasználás jut egy főre, mint egy afrikai országban (Giddens 1997) és nem mellékes, hogy a fejlett országok magas fogyasztási szintje részben a kevésbé fejlett országokból behozott erőforrásoktól függ.

A gyors és nagy arányú népességnövekedés korlátozza a gazdasági fejlődés lehetőségeit. Így van ez Ázsia néhány országában – melyek közül India példája a legszemléletesebb, hiszen hamarosan ez lesz a világ legnagyobb népességű országa. A jelenlegi népességnövekedés mellett sem India, sem a legtöbb afrikai és dél-amerikai ország nem tud kilábalni a szegénységből. Nulla népességnövekedés mellett (ami a fejlett országokra jellemző) a nemzeti jövedelem 3-5%-os növekedésére van szükség ahhoz, hogy az egy főre jutó jövedelem 1%-kal megnövekedjen. Ahol a népesség évi 3%-kal nő, ott a nemzeti jövedelemnek 20%-kal kellene növekednie ahhoz, hogy az életszínvonalban (GDP) 1%-os javulás következzen be. Ilyen növekedés lehetetlen, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a gyors népességnövekedés éppen legszegényebb országokban zajlik. Ezért ezek a területek gazdaságilag még jobban leszakadnak a fejlett országoktól (Giddens 1997).

A halandóság gyors javulása, amit nem követett a termékenység csökkenése, nagy népességnövekedést eredményezett a fejlődő országokban. A népességreobbanás jellemzően fiatal vagy fiatalos korszerkezettel jár együtt (emlékezzünk a népesség korszerkezetét ábrázoló korfákra). A fiatalos kor-

szerkezetet hajlamosak lennénk pozitívnak tekinteni, hiszen mi inkább az elöregedés gazdasági-társadalmi hatásait látjuk. Ám a függőségi ráta magas értéke rendkívüli terheket ró egy ország gazdaságára, hiszen nemcsak a nyugdíjas idős népességnek, hanem a gyermekkorúaknak az eltartásáról is gondoskodni kell.

A **függőségi ráta** az aktív korú (15–64 éves) népességre jutó idősök (65 évesek és annál idősebbek) és gyermekek (0–14 évesek) arányát mutatja.

Az eltartottsági (függőségi) ráta tehát azt fejezi ki, hogy az aktív munkaképes korúaknak hány gyermek és időskorú megélhetését kell biztosítaniuk. Még ha a későbbiekben ezek a népes gyermek-korosztályok munkába állása gazdasági fellendülést is hoz az országnak, felnövekedésükig jelentős anyagi terhet jelent a szegénységben sínylődő országoknak. A fiatal népesség, a nagyszámú gyermek egészségügyi ellátása, eltartása és iskoláztatása nagy anyagi ráfordítással jár, hiszen gazdaságilag inaktív népességről van szó. A szegény országokban a legtöbb szülő nem tudja gyermekei eltartását és taníttatását megfelelő szinten biztosítani, ezért sok gyermek éhbérért dolgozik vagy utcagyermekként koldul.

A fiatal korösszetételű országok legtöbbszörben politikai instabilitás uralkodik, nagy a fegyveres konfliktus kirobbanásának kockázata: a XX. század végén a civil konfliktusok 80%-a olyan országban robbant ki, amely nagyon fiatal korszerkezetű, a lakosság 60%-a vagy ennél is nagyobb része harminc éven aluli, jellemzően mélyszegénységben él, gyakori a csecsemő- és gyermekkori-, illetve gyermekágyi halálozás. Gazdasági és politikai tekintetben tehát a fiatal korstruktúra kedvezőtlennek tekinthető.

A fiatalos korösszetételű országok előbbre jutottak a demográfiai átmenet folyamatában, termékenyséjük lecsökkent, így valamivel kevesebb az eltartásra szoruló gyermekkorú. Ezzel párhuzamosan a lázadás és a fegyveres konfliktus is ritkább, mint a legfiatalabb korösszetételű, legszegényebb országokban. Ugyanakkor az alacsony termékenység még nem tekint vissza kellően hosszú múltra ahhoz, hogy abból az illető ország gazdasági hasznot húzhatna és a fejlődés motorja lehetne: ezekben az országokban az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) évente csak 3,1%-kal növekszik (Leahy et al. 2007: 36).

A demográfiai átmenet egy későbbi fázisában, az átmeneti korstruktúra idején lehet a legnagyobb gazdasági fellendülést remélni, amikor a népes fiatal korosztályok aktív munkavállalókká válnak – feltéve, ha az ország munkaerő-piaca is felkészül erre, és rendelkezésre állnak betöltésre váró munkahelyek. Gazdasági szempontból tehát az átmeneti korstruktúra a kedvező: sokan vannak az aktív munkavállalók, már kevesebben az eltartott gyermekek és fiatalok, illetve még kevesen az eltartott idősök. A költségvetés bevételei nagyok és kiadásai kedvezőek: sokan fizetnek adót és járulékokat, amelyekből viszonylag kevés embert kell szociális juttatások formájában ellátni. Hasonlóképpen előnyös az átmeneti korszerkezet politikai tekintetben is. Ezekben az országokban már sokkal kisebb a fegyveres konfliktus kockázata, mint a fiatal és fiatalos korszerkezet esetében.

A „kedvező” és „kedvezőtlen” kifejezések azonban meglehetősen képlékenyek a korstruktúra vonatkozásában. Szakpolitikák és kormányzati intézkedések eredményeképpen, de akár egy epidemiológiai válság (AIDS) következtében is a népesség kormegoszlása rövid idő alatt látványosan képes megváltozni, hatást gyakorolva a társadalomra és gazdaságra. Noha gyakoribbak a fokozatos, nem túl hirtelen átmenetek, mégis volt már példa a korszerkezet teljes megváltozására is huszonöt év alatt. Irán és Mexikó nagyon rövid idő alatt átjutott a demográfiai átmenet néhány szakaszán. Ellenkezőleg, az AIDS sújtotta fekete-afrikai országok a demográfiai átmenettel teljesen ellentétes útvonalat járnak be, a fiatal felnőtt népességet magas halálozási arányszámok tizedelik.⁵⁰

---

⁵⁰ Fontos megjegyezni, hogy az AIDS-szel kapcsolatos halálozási mutatók a legutóbbi években jelentős javuláson mentek át.

13. NÉPESEDÉS, KÖRNYEZET ÉS GAZDASÁG. A NÉPESSÉGCSÖKKENÉS ÉS AZ ELŐREGEDÉS GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI KÖVETKEZMÉNYEI

Európában az elmúlt évtizedek igen kedvezőek voltak demográfiai szempontból, hiszen a népes munkaképes korú lakosság versenyképes gazdaságot tartott fenn. Az elmúlt évtizedekben, de különösen az 1980-90-es években a világháború után született népes baby-boom nemzedék, Magyarországon pedig a Ratkó-gyermekek (az 1952 és 1956 közötti abortusztilalom alatt születettek) nyújtották a munkaerőt és a háttérrel a gazdasági növekedéshez. A nyugat-európai országokban a baby-boom generáció munkaerőjére alapozva születtek meg a jóléti társadalmi rendszerek. Mivel évtizedeken át sokan dolgoztak, a befizetett adók és járulékok, a megtermelt jövedelem az ellátórendszerek számára stabil alapot adtak.

A következő évek az eddig pozitív jelenség árnyoldalát fogják megmutatni: ez a népes generáció kezd nyugdíjba vonulni, nyugdíjasként jóval kevesebb aktív dolgozónak kell eltartania őket. Az európai népesedési folyamatokban ez jelenti nemsokára az első nagy törést. Mivel a termékenység ciklikus és a nagyobb létszámú generációk gyermekei is viszonylag sokan vannak, ugyanez a jelenség a későbbiekben megismétlődik: nagyjából 2050-re esik majd az, amikor a baby-boom generáció gyermekei szintén nyugdíjba vonulnak, tovább növelve a költségvetés gondjait.

13.1 A NÉPESSÉG ELŐREGEDÉSÉNEK MÉRŐSZÁMAI

A népesség idősödésének leggyakrabban használt mérőszámai az öregedési index és az időskori függőségi ráta.

Az **öregedési index** a gyermeknépességre (14 éves és ennél fiatalabbak) jutó idősök (65 évesek és annál idősebbek) aránya.

Az öregedési index a gyermekkorú népességhez viszonyít, így a jövőbeni tendenciákat vetíti előre.

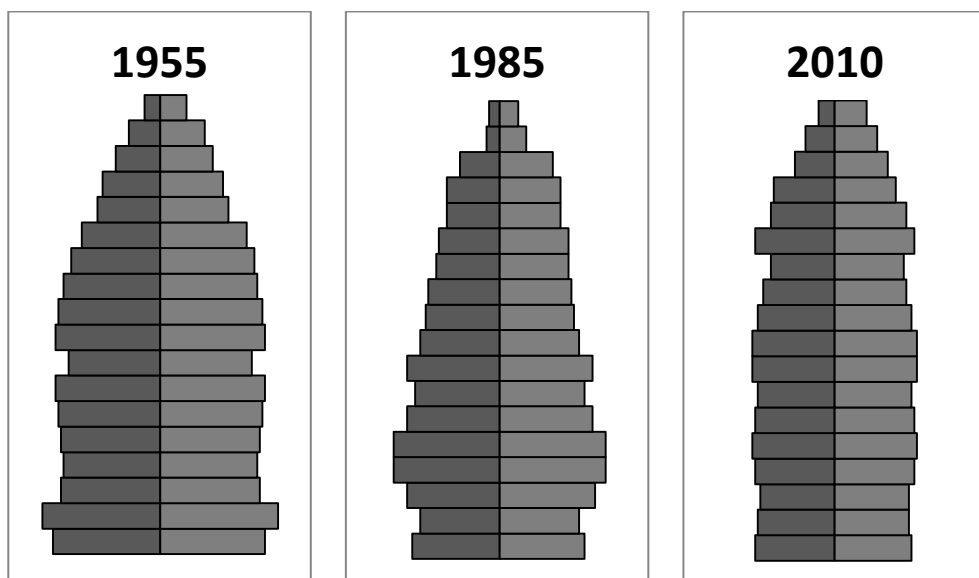
Az **időskori függőségi ráta** az aktív korú (15–64 éves) népességre jutó idősök (65 évesek és annál idősebbek) arányát mutatja.

Az időskori függőségi ráta mutatója nem veszi figyelembe a gyermekkorúak arányát, az öregedés aktuális állapotát jelzi.

13.2 A KORSZERKEZET VÁLTOZÁSAINAK KIHÍVÁSAI

Az alábbi ábra-sorozaton az Egyesült Királyság népességének korszerkezetét látjuk három időpontban: 1955-ben, 1985-ben és 2010-ben. Az ábrákon jól nyomon követhető a megnövekedett születésszámok ciklikus hatása is: a baby-boom generációnak fiatal felnőttként több gyermeke születik, mint a többi korcsoportnak, hiszen maguk is többen voltak, majd ugyanez a hatás a gyermekeikkel is megismétlődik. Mivel a termékenység lecsökken, a baby-boom unokák már nem okoznak olyan látványos kitüremkedést az ország korfáján, mint a szüleik, de a születésszámok ciklikus növekedése még ebben a korosztályban is érezhető.

9. ábra: Az Egyesült Királyság korfája három időpontban

Forrás: www.populationpyramid.net, saját szerkesztés

A baby-boom generáció szemléletes példáját nyújtja annak, hogy az időben előrehaladva hogyan veszik igénybe egy ország intézményrendszerét a népesség korszerkezeti változásai. A gyermekhullámhegy születése utáni az első időszakban, az 1950-es évek a gyermekelhelyezési és gyermekellátó intézmények iránti igény növekedett meg: több bölcsődére, óvodára és egészségügyi ellátásra volt szükség, a jóléti szolgáltatásoknak inkább a gyermekek felé kellett irányulniuk, de megnövekedett a kereslet a gyermekgondozási cikkek iránt is. Iskolásként ez a népes korosztály nagyobb személyi és tárgyi erőforrásokat igényelt (Giddens 1997), több iskolai osztályra és pedagógusra volt szükség. A munkaerő-piacra belépve megnőtt a munkalehetőségek bővítése iránti igény – virágzó gazdaságról lévén szó, erre volt is lehetőség és a nagyszámú aktív munkavállaló hozzájárult az Egyesült Királyság általános jólétének, magas életszínvonalának biztosításához. Ekkor az ország korstruktúrája gazdaságilag kedvező volt. Most éppen nyugdíjba vonul a baby-boom korosztály, így nagy nyomás nehezedik az időskori jóléti ellátórendszerre, elsősorban a nyugdíjrendszerre és az egészségügyre, tekintettel az őket követő kisebb korosztályok korlátozott eltartó képességére. Az Egyesült Királyság a bevándorló munkavállalóknak

köszönheti, hogy egyelőre sikerül megküzdnie a tömeges előregedésből fakadó kihívásokkal.

Romániában a hatvanas évek végén születettek népes generációja még aktív a munkaerő-piacon, belőlük egyelőre gazdasági hasznot húzunk, a népesedési jelenség pozitív hozadékát érezzük. Nyugdíjba vonulásuk nagyjából húsz év múlva várható, amikor az eltartási arány növekedése súlyos gondot jelent majd a román gazdaság számára.

Míg ma négy munkaképes korú ember jut egy időskorúra, 2050-re már csak kettő fog jutni (UN 2019). Egyes európai országokban belátható időn belül bekövetkezhet, hogy több lesz az időskorú, mint a munkaerőpiacon aktív ember.⁵¹ Ha nem a munkaképes korúakhoz, hanem a ténylegesen dolgozókhöz viszonyítjuk az időskorúak számát – ahogyan az eltartási ráta számol –, akkor a helyzet még aggasztóbb.

A társadalom előregedésének következményeiről mindenekelőtt gazdasági vonatkozásban szoktunk beszélni. A legismertebb problémák a társadalmi ellátórendszerek (nyugdíj, egészségügy) fenntartása és a gazdaság jövedelemtermelő- és versenyképessége olyan körülmények között, amikor viszonylag kisszámú munkaképes korú lakosságnak kell nagyszámú nyugdíjast eltartania. Nyilvánvaló, hogy a kisszámú munkavállaló eltartó képessége gyengébb, viszonylag kevés adót és járulékot fizet be az államkasszába. A másik oldalon az idősek egyre többen vannak, és a várható élettartam folyamatosan növekedése miatt még többen lesznek. Egyre többen igénylik a társadalmi ellátórendszerek támogatását, nyugdíjat és egészségügyi ellátást, amit az állam a befizetett adókból és járulékokból gazdálkodik ki. Óriási teher nehezedik az állami ellátórendszerre, mert a befizetések és a kifizetések közötti eltérés egyre nagyobb hiányt okoz. A befizetések, tehát az adók és járulékok növelése nem járható út, hiszen az adóterhek már így is elég magasak – nyilvánvaló, hogy további jelentős emelésük lehetetlen. Kizárólag a dolgozóktól nem várhatjuk az öregedő népesség teljes eltartását.

---

⁵¹ Azok számítanak gazdaságilag aktívnak, akik dolgoznak, vagy aktívan munkát keresnek. Az inaktívak legnagyobb csoportját az oktatásban részt vevő tanulók, nyugdíjasok, a rokkantnyugdíjasok és a gyermeknevelési szabadságon lévők teszik ki, de közéjük tartoznak a reményvesztett munkanélküliek és más eltartottak is.

13.3. LEHETSÉGES SZAKPOLITIKAI REFORMOK AZ ELŐREGEDÉS GAZDASÁGI HATÁSAINAK ENYHÍTÉSÉRE

A demográfiai előrejelzések ismeretében nyilvánvaló, hogy az előregedés következményeit csak a szakpolitikák megváltoztatásával lehet enyhíteni. E reformok nélkül a társadalom előregedésének költségei magas államháztartási hiányt és egyre nagyobb államadósságot vonnak maguk után.

Ha a nyugdíjak a közeljövőben nem csökkennek, gazdasági elemzők szerint néhány, már előregedett korstruktúrával rendelkező európai ország államadóssága csak az előregedésből fakadóan 5-10%-kal nő meg a 2025-ig (Peters–Groot 2012: 33). Azok az országok, amelyeknek már most is magas az államadóssága, különösen gyorsan kerülhetnek még sokkal rosszabb helyzetbe. Ennek oka nem annyira az eltartandó idős népesség nagy száma, mint inkább a nyugdíjak viszonylag magas összege. A kelet-közép európai országokra, különösen Lengyelországra nézve nagyon aggasztó az előrejelzés a megnövekedett nyugdíjkiadások és a növekvő államadósság körülményei között. Egyedül Írországban hatnak kedvezően a népesedési folyamatok az államadósságra, hiszen itt a munkaképes korú fiatalok aránya viszonylag magas.

Az államháztartási hiány kiküszöbölésére a legegyszerűbb lehetőség a nyugdíjra szánt kiadások csökkentése lenne, tehát a nyugdíjakat az egyensúlyt újra megteremtő kiadási szintre kellene hozni (Peeters–Groot 2012). Ez a nyugdíjak drasztikus csökkentését, azok megfelezését jelentené. Nyilvánvaló, hogy ez nem igazán járható út. Ha már egy ország polgárai hozzászórtak egy adott életszínvonalhoz, az effajta intézkedés fájdalmas lenne még akkor is, ha a létfenntartáshoz végül is elegendő lenne nyugdíjuk fele is. A társadalmi igazságosság normája sérülne, hiszen a mai nyugdíjasok harminc-negyven évet kemény munkával töltöttek, munkájuk után magas járulékokat fizettek be azért, hogy saját későbbi nyugdíjukat biztosítsák. Nem utolsó sorban: a nyugdíjcsökkentés a politikai vezetés legitimitását sodorná veszélybe. A választások kimenetelét ma már a nagyszámú nyugdíjas dönti el, ezért még ha igazságosnak is tünne, akkor sem vállalná egyetlen kormány sem a nyugdíjcsökkentés kockázatát.

Márpedig ha nem a nyugdíjsökkentést választják, akkor az eladósodott országoknak néhány foglalkoztatáspolitikai lehetőség áll rendelkezésükre a költségvetési hiány kiegyenlítésére, mégpedig azonnali bevezetéssel. Ezek már első látásra ijesztőnek és megvalósíthatatlannak tűnnek: megemelni a lakosság munkaerő-piaci részvételét (13%-kal), vagy bevándorlókat beengedni (tíz lakosra számítva három olyan, aki munkaképes korú és munkát is vállal), vagy idős személyeket dolgoztatni (tíz lakosra számítva egyet), illetőleg e lehetőségek valamilyen kombinációját megvalósítani (Peeters–Groot 2012).

Íme a nyugdíjkifizetésekből származó hiány kiegyenlítésének lehetőségei néhány európai országban, táblázatba foglalva.

**20. táblázat: A szakpolitikai intézkedések követelményei
2010 és 2025 között – összefoglalás**

Ország	Foglalkoztatottság növelése (%-pont)	Migráció (fő, 10 munkásra)	Időskorúak többletfoglalkoztatá- sa (fő, 10 munkásra)
Görögország	15	3	1
Belgium	15	6	1
Franciaország	19	8	2
Magyarország	17	5	1
Németország	16	5	2
Egyesült Királyság	14	5	1
Hollandia	29	10	2
Lengyelország	35	13	2
Svédország	16	5	1
Románia	20	5	1
Bulgária	17	4	1

Forrás: Peeters–Groot 2012: 31.

A foglalkoztatáspolitikai egyik lehetséges intézkedése az eltartók körének bővítése, a munkaképes korúak aktivitásának növelése lehetne. Addig kellene növelni a munkaerő-piaci részvételt, hogy az utánuk befizetett járulékok fedezetet nyújtsanak az idősek ellátására (Peeters–Groot 2012). Tehát több lakosnak kellene dolgoznia, hosszabb munkaidőben. Ehhez társul a képzési időszak lerövidítésének lehetősége annak céljából, hogy a fiatalok korábban munkába álljanak – ám ez rossz hatással lenne a munka minőségére, a termelékenységre.

A munka világát az elmúlt évtizedekben a munkaidő globális csökkenése jellemezte, ennek fényében az újbóli növelés visszásan hatna. A munkaidő meghosszabbítása a munkavállalók számára túlzott igénybevétellel járna, ami jogi és emberiességi akadályokba ütközik, és hosszabb távon a termelékenységre is negatívan hatna, hiszen a munkaerőnek szüksége van a pihenés általi újratermelődéssre. E gondolat kísérlettel a korai ipari társadalomban uralkodó vadkapitalista viszonyok köszönnek vissza: a munkaerő kizsákmányolásának akkor még nem voltak jogszabályi korlátai, a gyári munkások akár 16 órát is dolgoztak naponta. A munkaképes korú inaktívakat valóban célszerű lenne ráterelni vagy visszaterelni a munkaerőpiacra, növelve a foglalkoztatottságot, ám ettől csak nagyon kismértékű javulás várható. Az országok többségének nincs akkora inaktív munkaerő-tartaléka, hogy előteremtse a mostani nyugdíjszintet.

Az eltartók köre a migrációval is bővíthető. A bevándorlás ma is a népességfogyás elsődleges ellenszere a fejlett nyugati országokban. A gyakran jól képzett, fiatal bevándorlók már ma számottevően hozzájárulnak a nyugati jólét fenntartásához. Észszerű tehát, hogy a társadalmi elöregedés negatív gazdasági hatását bevándorlók fogadásával pótolják. Ezzel azonban óriási változások történnének az illető ország munkaerőpiacán. Az Európai Unióban 2040-re átlagosan tíz bevándorlónak kellene dolgoznia tíz hazai foglalkoztatott mellett abban az esetben, ha az államháztartási hiányt a migránsok foglalkoztatásával szeretnék fedezni. A közgazdászok számítása még ennél is tovább megy: van, ahol 2060-ra tíz hazai foglalkoztatottra már negyven bevándorló jutna (Peeters–Groot 2012). Az őslakosok és a bevándorlók közötti kulturális különbség már napjainkban is élesen megnyilvánul, a konfliktus kockázata jelentős. Noha a fejlett nyugati demokráciákban van a legkisebb kockázata a civil konfliktusnak (Leahy et al. 2007), hiszen a lakosság általános jólétben él, a foglalkoztatottság szinte teljes körű és viszonylag kevés a munkanélküli fiatal, ma mégis összetűzéseknek vagyunk tanúi. Ezek csak részben az említett gazdasági okokból, sokkal inkább a kultúrák összeütközéséből fakadnak. Emellett a bevándorlást ösztönző forgatókönyvnek gazdasági kockázata is van: ma a bevándorlók munkavállalási célból, tehát nagyrészt középtávra berendezkedve érkeznek a célországokba, ami a befogadó országnak is hasznos, hiszen a befizetések kizárólag a költségvetés bevételeihez járulnak hozzá. Időskorára a bevándorlók zöme a hazatérést fontolgatja. Ám masszív bevándorlás esetén már

nemcsak időszakos munkavállalásra, hanem tömeges letelepedésre is számítani lehet, ami a befogadó országokat a jövőben óriási kiadások elé állítja, a visszájára fordítva a bevándorlásból származó pozitív költségvetési mérleget.

Úgy tűnik, a legnagyobb sikerrel a foglalkoztatáspolitikai egy másik intézkedése, mégpedig az időskorúak foglalkoztatásának növelése kecsegtet, hiszen ez mindkét oldalról javítja az egyensúlyt: nagyobb lesz az aktív és kisebb a nyugdíjas korú népesség, egyidejűleg bővül az eltartók és csökken az eltartottak köre. Peeters és Groot becslése szerint 2040-ben tíz foglalkoztatott mellé két időskorút kellene visszaterelni a munkaerő-piacra (vagy nem engedni nyugdíjba), 2050-ben pedig már hármat. Az időskorúak foglalkoztatásának növelése a gyakorlatban a nyugdíjkorhatár emelését jelenti. Ez vár az elkövetkező években, évtizedekben az európai országok munkavállalóira.

A fenti forgatókönyvek önmagukban részben megvalósíthatatlanok, részben nem elegendők, részben további társadalmi és gazdasági nehézségeket okoznának. Külön-külön tehát egyik sem, hanem az intézkedések valamifajta kombinációja jelentheti a kiutat a szorult helyzetből. Remény van a termékenység növekedésére is – ha már ennek csökkenése okozta a legtöbb gondot, akkor az újbóli növekedésétől (is) várhatjuk a megoldást. A demográfusok számításai szerint a gyerekszám növekedni fog. A reményre az ad okot, hogy nemzetközi tapasztalatok szerint 20-30 évvel a termékenységcsökkenés kezdete után elkezdődik egy „visszapótlási folyamat”. A kívánt gyermekszám jóval magasabb a ténylegesen megvalósuló termékenységnél, remélhetőleg a közeljövőben a két szám elkezd egymáshoz közeledni.

14. NÉPESSÉGE LŐRESZÁMÍTÁS

Az utóbbi évtizedekben már 12 év is elegendő volt ahhoz, hogy 1 újabb milliárddal növekedjen a Föld népességszáma. A népességrobbanás 1970-ben volt a csúcs, évi 2%-os növekedéssel. Ez az ütem csillapult ugyan valamelyest, a világ népessége évente már csak 1%-ot nő. Ám a növekedés még nem ért véget. Egyrészt tovább élünk, másrészt olyan sok lett a szülőképes korú nő a gazdaságilag fejletlen országokban, hogy az emberiség még akkor is gyarapodni fog néhány évtizedig, ha a nők kevesebb gyermeket szülnek, mint egy nemzedékkel ezelőtt. A világ népessége 2050-re elérheti akár a 10,6 milliárdot is, ám a termékenység lassú csökkenése láttán az ENSZ demográfusai realistább becslést tettek: szerintük 2045 táján érjük el a 9 milliárdot (UN 2019).

1975-ben még csak három város lépte túl a tízmilliós határt (Tokió, New York, Mexikóváros), ma már 33 ilyen gigavárosa van a világnak, elsősorban a fejlődő országok nagyvárosaiban. Ázsia és Afrika népességnövekedésének túlnyomó része a városokra fog esni, tehát erőteljesen nő a városi népesség részaránya és csökken a vidékié.

Tulajdonképpen nem a népsűrűséggel van a baj, hiszen 9 milliárd ember elférne sűrűn egymás mellett egy Los Angeles méretű városban is, hanem elsősorban az eltartás jelent majd gondot. Az ökoszisztéma állapota leromlóban van, fogy a talajvíz és a termőföld, olvadnak a gleccserek, pusztul a világ halállománya, és csaknem egymilliárd ember éhezik.

A politikai döntéshozók számára a tervezés szükségessége miatt is fontos, hogy a népesség számának és megoszlásának várható alakulását ismerjük.

A népesség-előreszámítás módszere az ún. kohorsz-komponens vagy alkotóelem-módszer. Ennek alkalmazása során a népesség változásának alapvető összetevőit vesszük figyelembe: a születéseket, a halálozásokat és a nemzetközi vándorlást. A népességnek a jelenben fennálló szerkezetéből

indulnak ki, vagyis a férfiak és nők létszámából és életkorából. A kiinduló népesség létszámát az élveszületések növelik, a halálozások csökkentik. Hasonlóképpen, a bevándorlók növelik, az elvándorlók csökkentik a népességszámot. Ezeknek a folyamatoknak az eredményeként változik évről évre a népesség. Ugyanakkor a számítások figyelembe veszik az életkori megoszlás változásait is.

A számítások elvégzéséhez szükség van olyan kezdeti hipotézisekre, amelyek a születések, halálozások és vándorlás jövőbeli alakulására vonatkoznak. Háromféle hipotézist szoktak megfogalmazni. A közepes vagy alaphipotézis a legvalószínűbbnek tartott változást mutatja, és tulajdonképpen a jelenlegi népesedési mutatók fennmaradását tételezi fel. Létezik emellett alacsonyabb termékenységet illetve magasabb termékenységet feltételező változat is.

Azonban még így is előfordul, hogy a népességelőreszámítás nem pontos. Például Romániára nézve a népesség-előreszámításkor még a peszsimista változata sem mérte elég nagyra az EU-s csatlakozás utáni kivándorlás mértékét, amely az ország lakosságát megrázkódtatta.

Minél hosszabb távra vonatkoznak az előreszámítások, annál bizonytalanabbak, de jól mutatják azt, hogy adott születési és halálozási viszonyok mellett hogyan alakulna a népesség.

14.1. ELŐREJELZÉSEK A VILÁG NÉPESSÉGSZÁMÁRA

Az elmúlt évtizedek termékenységcsökkenésének hatására a következő évtizedekben a népességnövekedés tempója feltehetően erőteljesen lassul majd. Az évszázad második felében tovább lassul a népességnövekedés üteme, ennek ellenére a Föld népessége 2100-ra feltehetően meghaladja a 10 milliárd főt. Ehrlich 9 milliárd körül már megállíthatónak tartja a népességnövekedést, bár ez óriási feladat (Ehrlich–Ehrlich 2012: 5).

A világ népességére vonatkozó előrejelzéseket az ENSZ adatai alapján Tóth (2011) foglalta össze. Erre a forrásra támaszkodva mutatjuk be a világban várható jelenségeket.

14.2. ELŐREJELZÉSEK A TERMÉKENYSÉGRE

Világszinten a jelenlegi 2,3-as teljes termékenységi arányszám 2050 körülre a közepes (realista) változat szerint várhatóan 2,24 lesz. A magas változat ennél 0,5 gyermekkel többel, az alacsony 0,5-tel kevesebbel számol.

Jelenleg már a világ népességének 42%-a olyan alacsony termékenységi szintű országokban él, ahol a nők nem szülnek annyi gyermeket, amennyi biztosítaná, hogy a következő generációban is minden nőt egy lány helyettesítsen (ezt méri a nettó reprodukciós arányszám). Ebbe a csoportba sorolható Európa minden országa, továbbá Kína, Brazília, Chile, Vietnam, Libanon, Irán, az Egyesült Arab Emírségek is. Ha ezekben az országokban az átlagos gyermekvállalási hajlandóság a jelenlegi szintnél egy kicsivel magasabb lesz, akkor is meredeken csökkenni fog a népesség. A Föld lakosságának további 40%-a olyan országokban él, ahol a termékenység szintje közepesnek mondható, minden nőre 1–1,5 megszületett leánygyermek jut, és a népességnek csak 18%-a él olyan országokban, ahol a termékenység szintje magasnak mondható, s ahol egy nőnek átlagosan több mint 1,5 lánya születik. Ezen országok közül a legtöbb Afrikában, továbbá Ázsiában, Óceániában és Latin-Amerikában található. A jövőbeli népességnövekedés motorjai is feltehetőleg ezek az országok lesznek.

Fontos figyelembe venni, hogy bár az előreszámítás magas és alacsony változatai között nem tűnik óriásnak a különbség (0,5 gyermekkel több, illetve kevesebb a közepes változatnál), hosszú távon mindez hatalmas eltérést eredményez. A magas termékenyséű országok esetében

2050-ben a magas és az alacsony változat közti különbség több mint félmilliárd fő, ami egyáltalán nem mindegy.

14.2.1. A népességszám változásai a termékenység szintje szerint

A közepes előrejelzés szerint 2100-ig a magas termékenyséű országokban a népesség több mint háromszorosára nő. Ugyanezen 90 év alatt a közepes termékenységi szintű országokban a növekedés mértéke enyhe, 26%-osra tehető, s az alacsony termékenységi szintű országokban 20%-os csökkenés várható.

Az alacsony termékenységi szintű országok népességszáma 2030 körül éri majd el a csúcspontját, a közepes termékenységi szintű országok esetében ezt a fordulópontot 2065-re becsülik. Az alacsony termékenységi szintű országok közül Kína népességszáma a becslések szerint 2030-ban éri el a maximumát, amikor az országot 1,4 milliárdan lakják majd. Európában már 2020-ban elérkezik a fordulópont, és a lélekszám 0,74 milliárdos szintről csökkenni kezd. India, mint közepes termékenységgel rendelkező ország, ezt a számbeli csúcsot 2060-ban érheti el, a becslések szerint 1,7 milliárd fővel. Tehát középtávon India lesz a világ legnagyobb népességű országa, megelőzve Kínát.

(Ne feledjük, Románia és Magyarország népességszáma 1989-ben érte el csúcát, azóta folyamatosan csökken!)

14.3. ELTOLÓDÓ DEMOGRÁFIAI ERŐVISZONYOK

Ha a napjainkban magas termékenységi szintű országok termékenysége nem kezd erőteljesen csökkenni, akkor az évszázad végére népességük akár négyszeresére, sőt ötszörösére is nőhet. Ám ha csak megháromszorozódással számolunk, akkor is ez az átalakulás feltehetően alapvetően átrendezi az egyes országok egymáshoz viszonyított népességi arányait. Az biztos, hogy a muzulmán népesség részaránya növekedni fog a keresztények rovására, hiszen népességük jóval nagyobb arányban növekszik, mint a világátlag. Európa az egyetlen földrész, ahol a népesség száma csökkenni fog.

Az alacsony és magas termékenységi szintű országok eltolódó demográfiai erőviszonyait szemléletesen példázza Magyarország és Uganda esete. Amikor Uganda 1962-ben elnyerte függetlenségét, lakosainak számát 7,5 millióra becsülték (mivel nem volt népszámlálás, hiszen gazdaságilag nagyon fejletlen ország volt, csak becsléseink vannak a létező nyilvántartásokból). Magyarország lakosságszáma ekkor emelkedett 10 millió fölé. Magyarország népességszáma azóta nem változott, azaz növekedés után csökkenés történt és most kb. ugyanaz a népességszáma, mint ötven éve. Ezzel szemben Uganda lakossága a polgárháborúk, háborúk, éhínségek és az AIDS ellenére 2010-ben 33,5 millió főre nőtt. A következő negyven évben ez a szám is szinte megháromszorozódik majd, az országnak több lakosa

lesz, mint Németországnak vagy Franciaországnak, míg Magyarország népessége valahol 9 millió fő környékére csökken.

14.4. A VÁRHATÓ ÉLETTARTAM ALAKULÁSA

A várható élettartam az országok mindhárom csoportjában emelkedni fog. Az idén a legalacsonyabb várható élettartamot (59 év) a legmagasabb termékenységi szinttel rendelkező országokban mérték, és az AIDS nagyfokú elterjedtségével magyarázták. Az elmúlt évtizedekben a HIV/AIDS és más betegségek okozta elhalálozások száma csökkent, továbbá csökkent a csecsemőhalandósági arány, aminek következtében a várható élettartam jelentősen megemelkedett, és 2050-re várhatóan 69 évre emelkedik.

A közepes termékenyséű országokban a növekedés 68 évről kezdődik és várhatóan 77 lesz, míg az alacsony termékenyséű országokban a mai 74 évről 80 évre nő.

Az évszázad végére a várható élettartam átlagosan a jelenlegi 68 évről 81 évre növekszik.

14.5. AZ IDŐSEK NÉPESÉGBELI ARÁNYA

Mivel a termékenység csökkenése és a várható élettartam megnövekedése hozzájárul a népesség öregedéséhez, az öregedés folyamata az alacsony termékenyséű országok népességében lesz a leggyorsabb. A közép-szenárió szerint a fiatalkorúak és az idősek aránya 2050-re kb. egyforma (25% körüli) lesz.

A népesség öregedése valamelyest lassabban megy végbe a közepes termékenységgel rendelkező országokban, de itt is számottevő lesz a változás. Az előregedéstől természetesen a legkevésbé a magas termékenységi szintű országokban kell tartani.

Nem meglepő, hogy a halálozások száma is ennek megfelelően alakul majd, hiszen a halálozás szintjét alapvetően az idősebb korosztályok létszáma határozza meg, de hatással van rá az egyes életkorokban az életkilátások alakulása is.

Az öregedési index, a gyermeknépességre jutó idősek arányát mutató mérőszám egyre növekedni fog. Pl. Magyarországon ez az érték 1990-ben

0,7 volt, 2013-ban 1, 2, 2060-ban már várhatóan 2,3 lesz, tehát egy gyermekkorúra több mint két idős jut majd.

14.6. ELŐREJELZÉSEK MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGSZÁMÁRA

Magyarország népességszáma a rendszerváltás óta csökken, és ez a csökkenés ezután várhatóan gyorsulni fog. A pesszimista változat egyenesen 7 milliós népességet jelez előre 2060-ig (ez valószínűleg túlzás). A volt szocialista országokban a termékenység a rendszerváltást követően mindenhol visszaesett, azóta viszont a legtöbb helyen enyhe emelkedésnek indult. Az tehát, hogy a termékenység ismét növekedésnek indul, nem a valóságtól elrugaskodott feltételezés, ugyanis azokban az országokban, ahol előfordult ilyen alacsony termékenység, nem volt példa arra, hogy tartósan ezen a szinten maradt volna. Mindezek ismeretében azt mondhatjuk, hogy mérsékelt termékenység-növekedésre számíthatunk az elkövetkező évtizedekben. Magyarországon is ennek jelei látszódnak ma.

A negatív természetes népmozgalmi egyenleget, amely abból adódik, hogy az elveszületések száma alatta marad a halálozások számának, a nemzetközi vándorlás pozitív egyenlege mérsékelheti. Az előreszámítás alaphipotézise szerint 2060-ig 325 ezer fő lesz a bevándorlási többlet Magyarországon, ami valamelyest mérsékli a népességcsökkenést (Földházi 2013).

A régióban csak Ausztria és Csehország népességszáma fog növekedni, utóbbiban termékenységi fordulat következett be az utóbbi években.

14.7. SZÚKEBB HAZÁNKRA VONATKOZÓ ELŐREJELZÉSEK

A kivándorlás és az alacsony gyermekvállalási kedv által is sújtott Románia és Bulgária népességszáma a rendszerváltást követő években meredeken csökkenni kezdett. A közepes forgatókönyv szerint 2050-ig tovább csökken a népességszám, Romániáénál már csak Bulgária lakossága csökken drasztikusabban.

Az előrejelzések szerint Románia lakosságszáma 2050-ben 14 millió lesz, tehát további milliókkal csökken. Maros megyében a következő 15 évben a népességcsökkenés valamivel az országos szint alatt lesz, a legva-

lószerűbb hipotézis szerint 6,9%-os. Negyven évre előreszámítva az országos szintnek kb. megfelelő, 24,8%-os csökkenést jósolnak a demográfusok. A megye mai lakosságának száma 580ezer, ez kb. 436ezerre fog. Ennél valamivel magasabb lesz Hargita és Kovászna megye népességfogyása. A Központi Régióban (Maros, Hargita, Kovászna, Fehér, Szeben, Brassó megyék) a legnagyobb mértékű népességcsökkenés Fehér megyében, a legkisebb mértékű fogyás a gazdaságilag fejlett Szeben és Brassó megyében várható. Ám ezek csak árnyalatnyi különbségek, a csökkenés általános és egyértelmű. Az egész régióban harminc év múlva pont fele annyi gyermek lesz, mint ma (ADR Centru 2010).

Országos szinten 2015 volt az utolsó év, amikor a gyermekkorúak aránya még meghaladta az időskorúakét. Ettől kezdve egyre nőtt az időskorúak aránya (nő az öregedési index értéke), a népesség előregedése feltartóztatatlan. A régióban mindenütt az időskorú népesség arányának növekedésével kell számolnunk. Országos szinten a lakosság fele nemsokára 65 éves vagy idősebb lesz.

A legutóbbi években még enyhén növekedett a munkaképes korú, 15-64 éves népesség aránya, hiszen még néhány évig kihat a kommunista rendszer utolsó éveinek pronatalista politikája, nemrég léptek be a munkaerő-piacra az 1988-1989-ben született népes kohorszok. Középtávon azonban számát és arányát tekintve is csökkenni fog az aktívok csoportja.

Az eltartási arány alakulása is kedvezőtlen lesz: ma 100 aktív keresőre 42 inaktív ember jut (gyermekkorú és nyugdíjas korú). Ez az arány 2050-re 71-re nő, azaz szinte minden aktívra jut majd egy inaktív (ADR Centru 2010). Tehát egyre nő az eltartási teher, egyre kevesebb aktív keresőnek kell majd nagyszámú inaktívat, elsősorban nyugdíjast eltartani.

Romániában és térségünkben is a népesség kormegoszlásának romlásával találkozunk. Ez azt jelenti, hogy a következő 15 évben kb. száz, ma még működő iskolát zárnak be, mert sürgőssé válnak. Több ezer pedagógus munkahelye szűnik meg, sőt, néhány vidéki település teljes egészében kihal.

A munkaerő-piacon is megérezzük majd az előregedés hatását, hiszen a nagy eltartási teher miatt valószínűleg még nagyobbak lesznek a társadalombiztosítási és egészségbiztosítási járulékok, amelyeket a fizetésünkből levonnak. Az időskorú népességnek nagyszámú egészségügyi és szociális

szolgáltatásra lesz szüksége. 2030 körül érik el a nyugdíjas kort az abortusztilalom első éveiben született nagyon népes generációk, ekkor tehát megugrik a nyugdíjasok, az inaktív népesség aránya. A nagyarányú nyugdíjba vonulás később is megmarad, hiszen a múlt rendszer nagy létszámú generációi fokozatosan érik el a nyugdíjas kort.

Ezzel egy időben a népesség iskolai végzettsége is tovább nő, ami a gyermekszám csökkenéséhez és a gyermekvállalási életkor további növekedéséhez vezet.

Mivel a romániai magyar magyar kisebbség öregebb korstruktúrával rendelkezik, mint az országos átlag, és létszáma fogyatkozik, húsz év múlva a roma népesség lesz az ország legnagyobb kisebbsége, túlszárnyalva a magyarok részarányát.

IRODALOM

- Abramitzky, Ran – Braggion, Fabio (2003): Malthusian and Neo-Malthusian Theories. In: The Oxford Encyclopedia of Economic History. Mokyr, Joel (ed.). Oxford: Oxford University Press
- ADR Centru (2010): Analiza demografică a Regiunii Centru. Disparități geodemografice. Tendințe și prognoze. Alba Iulia
- Andorka Rudolf (2003): Bevezetés a szociológiába. Budapest: Osiris
- Andorka Rudolf (1975, 2001): Az ormánsági születéskorlátozás története. In: Andorka Rudolf (szerk, 2001): Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, 30–57.
- Ariès, Philippe (1980). Two successive motivations for the declining birth rate in the West. *Population and Development Review*. 6(4), 645–650.
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó
- Becker, Gary Stanley – Murphy, Kevin – Tamura, Robert (1990): Human Capital, Fertility and Economic Growth. *Journal of Political Economy*. 98:5, 12–37.
- Bell, Daniel (1976): *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. London: Heinemann
- Bintu Husaini, Maimuna (2006): Causes of Maternal Mortality in Nigeria. Working Paper. Kano, Nigeria: Bayero University
- Borschied, Peter (1994): Von Jungfern, Hagestolzen und Singles. Die Historische Entwicklung des Alleinlebens. In: Graebe, Sylvia (Hrsg.): Lebensform Einpersonenhaushalt. Herausforderungen an Wirtschaft, Gesellschaft und Politik. Campus-Verlag, Frankfurt/New York 1994, 23–54.
- Boserup, Ester (1965): The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure. London
- Castells, Manuel (2001): *The Rise of The Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture*, Volume 1, Blackwell Publishers
- Chesnais, Jean-Claude (1986): *La transición demográfica*. Paris: PUF
- Csata István (2021): *Belső migráció Romániában és Erdélyben a 2011-es népszámlálás után*. Erdelystat.ro
<http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/bels-migracio-romaniaban-es-erdelyben-a-2011-es-nepszamlas-utan/94>
Hozzáférés időpontja: 2021. november 13.

- Csata Zsombor–Kiss Tamás (2007): Népesedési perspektívák. Kolozsvár: Kriterion
- Dányi Dezső (1991): Demográfiai átmenet 1880-1960 (Princetoni indexek). In: Dányi Dezső (szerk.): Demográfiai átmenet Magyarországon. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Történeti Demográfiai Füzetek, 9. 187–232.
- Dávid Zoltán (1957): Az 1715-20. évi összeírás. A történeti statisztika forrásai. Budapest. 145–199.
- Demográfiai fogalomtár* (2015). Szerkesztette Kapitány Balázs. Budapest, KSH, Népeségtudományi Kutatóintézet
- Diamond, Jared (2005): *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. New York, NY: Viking
- Dustmann, Christian–Frattini, Tommaso–Preston, Ian P. (2013): The Effect of Immigration along the Distribution of Wages, *The Review of Economic Studies*, Volume 80, Issue 1, January, 145–173. doi: 10.1093/restud/rds019
- Ehrlich, Paul R. (1971): *The Population Bomb*. New York: Ballantine Books
- Ehrlich Paul R.–Ehrlich, Anne H. (2013): *Can a collapse of global civilization be avoided?* Proc R Soc B 280: 20122845. <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2012.2845>
Hozzáférés időpontja: 2020. október 31.
- EUROSTAT. Life expectancy by age, sex and educational attainment.
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_mlexpecedu&lang=en
Hozzáférés időpontja: 2015. december 31.
- EUROSTAT. Life expectancy at age 65. 1980-2020.
[https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Life_expectancy_at_age_65,_1980-2020_\(years\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Life_expectancy_at_age_65,_1980-2020_(years).png)
Hozzáférés időpontja: 2021. október 24.
- Foti, Alex (2004): *Precarity and N/european Identity: an Interview with Alex Foti*. Készítette Oudenampsen, Merijin – Sullivan, Gavin. Greenpepper
- Földházi Erzsébet (2013): Magyarország népességének várható alakulása 2060-ig. A legújabb népesség-előreszámítás eredményei. *KorFa Népesedési Hírlevél*, március, XIII. évfolyam 4. szám. 1–4.
- Fremlin, John Heaver (1964): How many people can the World Support? *New Scientist* No. 415, 285–287.
- Ghețău, Vasile (1996): O proiectare condițională a populației României pe principalele naționalități. *Revista de Cercetări Sociale*. 1996/1. 77–105.
- Ghețău, Vasile (2015): *Speranța de viață în România*. Martie 6, 2015.
<http://www.contributors.ro/administratie/speran%C8%9Ba-de-via%C8%9Ba-in-romania/>
A hozzáférés időpontja: 2016. január 1.
- Giddens, Anthony (1992): *Transformation of intimacy: love, sexuality and eroticism in modern society*. Stanford University Press, California

- Giddens, Anthony (1997): *Szociológia* (Második kiadás). Budapest: Osiris
- Glottz, Peter (1984): *Die Arbeit der Zuspitzung. Über die Organisation einer regierungsfähigen Linken*. Berlin: Siedler
- Goethe, Johann Wolfgang (1809, 1963): *Werther szerelme és halála. Vonzások és választások* (ford. Vas István). Budapest: Európa Könyvkiadó
- Gödri Irén-Kiss Tamás (2009): Migrációs készség, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései 86, Budapest, pp. 183–218.
- Gyáni Gábor-Kövér György (1998): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*; 2. jav. kiadás. Budapest: Osiris (Osiris tankönyvek)
- Gyurgyík László-Kiss Tamás (2010): Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességlejődés összehasonlító elemzése. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány
- Gyurgyík László-Horváth István-Kiss Tamás (2010): Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal. 69–124.
- Hablicsek László (2001): Népességreprodukció: múlt és jövő. Budapest: KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyv 2. 285–303.
- Hajnal, John (1965): European Marriage Patterns in Perspective. In D. V. Glass & D. E. C. Eversley (Eds.), *Population in History. Essays in Historical Demography. Volume I: General and Great Britain* (pp. 101-143). New Brunswick (U.S.A.): Aldine Transaction.
- Hankiss Elemér (1989): *Kelet-európai alternatívák*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Heckmann, Friedrich (1992): *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag
- Horváth István (2002): A migráció hatása a népesség előreszámítására. Magyar Kisebbség 4.
- Hradil, Stefan (2003): Die Suche nach Sicherheit und Gemeinschaft in der individualisierten Gesellschaft. In Hillmann, Karl-Heinz – Oesterdiekhoff, Georg W. (Hrsg.): *Die Verbesserung des menschlichen Zusammenlebens. Eine Herausforderung für die Soziologie*. Opladen: Leske+Budrich, 111–125.
- Idoko, John et al. (2012): *Global AIDS response. Country Progress Report*. Nigeria GARPR 2012. National Agency for the Control of AIDS. Abuja, Nigeria
- Imhof, Arthur (1994): Von der schlechten alten Zwangsgemeinschaft zum guten neuen Single? In Grözinger, Gerd (Hrsg.): *Das Single. Gesellschaftliche Folgen eines Trends*. Opladen: Leske+Budrich, 17–24.
- Inglehart, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press

- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- INS 2013a: *Speranța de viață*. București: INS
https://insse.ro/cms/files/publicatii/pliante%20statistice/07-Speranta%20de%20viata_n.pdf
 A hozzáférés időpontja: 2021. szeptember 21.
- INS 2013b: *Evoluția mortalității generale în România*. București: INS
https://media.hotnews.ro/media_server1/document-2013-10-9-15765618-0-mortalitan2012-2013.pdf
 A hozzáférés időpontja: 2021. október 13.
- INS 2013c: *Populația stabilă pe sexe și grupe de vârstă – județe, municipii, orașe, comune*.
www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/.../sR_Tab_31.xl...
 A hozzáférés időpontja: 2021. szeptember 22.
- INS 2021: *Comunicat de presă. Ziua mondială a sănătății*
https://insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/comunicat_zms.pdf
 A hozzáférés időpontja: 2021. október 5.
- INSP/CNEPSS (2020) - *Institutul Național de Sănătate Publică, Centrul Național de Evaluare și Promovare a Stării de Sănătate: Raportul Național al Stării de Sănătate a Populației*. București
<https://insp.gov.ro/sites/cnepss/wp-content/uploads/2020/12/Raport-Starea-de-Sanatate-2019.pdf>
 A hozzáférés időpontja: 2021. október 11.
- INSP/CNSISP (2019) - *Institutul Național de Sănătate Publică, Centrul Național de Statistică și Informatică în Sănătate Publică (2019): Mortalitatea generală*.
<https://cnsisp.insp.gov.ro/wp-content/uploads/2021/01/MORTALITATEA-GENERALA-2019.pdf>
 A hozzáférés időpontja: 2021. október 4.
- INSP/CNSISP (2021) - *Institutul Național de Sănătate Publică, Centrul Național de Statistică și Informatică în Sănătate Publică (2021): Buletin Informativ nr. /2021*.
<https://cnsisp.insp.gov.ro/wp-content/uploads/2021/09/Buletin-Informativ-Miscarea-Naturala-a-Populatiei-SEM-I-2021.pdf>
 A hozzáférés időpontja: 2021. szeptember 21.
- Van De Kaa, Dirk J. (1987): *Europe's second demographic transition*. Popul Bull. Mar; 42(1):1-59. PMID: 12268395.
- Van de Kaa, Dirk J. (1999): *Europe and its population: the long view*. Pp. 1-194 in: D. J. van de Kaa. H. Leridon, G. Gesano and M. Okolski, *European Populations: Unity in Diversity*, Dordrecht etc., Kluwer Academic Publishers.
 (12) (PDF) *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*.
https://www.researchgate.net/publication/253714045_The_Idea_of_a_Second_Demographic_Transition_in_Industrialized_Countries
 A hozzáférés időpontja: 2021. december 17.

- Van de Kaa, Dirk J. (2002): The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002
- Kádár Piroska (2012): Öregsünk és fogyunk.
<https://www.portfolio.hu/gazdasag/20120917/oregszunk-es-fogyunk-mi-lesz-ennek-a-vege-172252>
- Kapitány Balázs (2012): A gyermekvállalási tervek beteljesületlenségének okai. *Korfa Népesedési Hírlevél*, szeptember, XII(2): 1–4.
- Kapitány Balázs (2013): Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia* 56 (1). 25–64.
- Kapitány Balázs (2015): Külhoni magyar közösségek. *Demográfiai Portré* 2015: 227–240.
- Kapitány Balázs (2021): Ha jön a baba. A várandósság tudatában kötött házasságok jelentősége Magyarországon. *Korfa Népesedési Hírlevél*, augusztus, XXI. évfolyam 3. szám
- Katus László (1980): A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. *Történelmi Szemle* 2: 270–289.
- Kennett, Douglas J.–Breitenbach, Sebastien F.M. –Aquino, Valorie V. –Asmersom, Yemane– Awe, Jaime–Baldini, James U.L. –Bartlein, Patrick–Culleton, Brendan J. –Ebert, Claire–Jazwa, Christopher–Macri, Martha J. –Marwan, Norbert–Polyak, Victor–Prufer, Keith M.–Ridley, Harriet E. –Sodemann, Harald–Winterhalder, Bruce–Haug, Gerald H. (2012): Development and Disintegration of Maya Political Systems in Response to Climate Change. *Science* 338: 788–791.
- Kiss Tamás (2008): Modernizáció és népesedés. A román népesedési diskurzusok a hatvanas évektől az ezredfordulóig. *Erdélyi Társadalom* 6(1-2): 9–36.
- Kiss Tamás–Barna Gergő (2012): Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről, 43. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
- Klinger, Andras (1997): The Demographic Situation of Hungary in Europe. *Population Studies* 27. Strasbourg: Council of Europe Press
- Kósa László–Filep Antal (1978): A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, Akadémiai Kiadó
- KSH/Központi Statisztikai Hivatal (1960): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest
- KSH/Központi Statisztikai Hivatal (2016): Mikrocenzus 2016 – 1. A 2016-os mikrocenzus témakörei. Budapest: KSH
- Laslett, Peter (1977): *Family life and illicit love in earlier generations*, Cambridge: Cambridge University Press

- Leahy, Elisabeth et al. (2007): *The Shape of Things to Come. Why Age Structure Matters to a Safer, More Equitable World*. Washington DC: Population Action International, Washington DC
- Lesthaeghe, Ron (2002): The Second Demographic Transition. In Ritzer, George (ed.): *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Malden MA and Oxford UK: Blackwell Publishing Co, Volume 8, 4123-4127.
- Lyotard, Jean-Francois (1984): *The Postmodern Condition*. Manchester: Manchester University Press.
- Malthus, Thomas Robert (1798, 1976): *An Essay on the Principle of Population*. New York, 1976
- Maslow, Abraham Harold (1943): A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50: 370–396.
- Matei, Ecaterina – Perțache, Ioana (2012): Comparații internaționale privind statistica demografică și sanitară. București: Institutul Național de Sănătate Publică – Centrul Național de Statistică și Informatică în Sănătate Publică
- Mályusz Elemér (1939): A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. In: *Magyar művelődéstörténet*. II. kötet. Budapest. 123–124.
- Meadows, Donnella H. – Meadows, Dennis L. – Randers, Jorgen – Behrens, William W. (1972): *The Limits to Growth*. New York: Universe Books
- Meslé, France: Halandóság Kelet- és Nyugat-Európában: növekvő különbségek. *Regio* 2001 (1): 163-172.
- Miettinen, Anneli – Szalma Ivett (2014): Childlessness Intentions and Ideals in Europe. *Finnish Yearbook of Population Research*. XLIX, 31–55.
- MUREȘAN, Cornelia 2000 Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870– 2030). Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană
- OECD (2019). *Talent Abroad: A Review of Romanian Emigrants*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/bac53150-en>.
- O'Neill, Brian C–Liddle, Brant Jiang, Leiwen–Smith, Kirk R–Pachauri, Shonali–Dalton, Michael–Fuchs, Regina (2012): Demographic Change and Carbon Dioxide Emissions. In: *Lancet* 380: 157–164. S0140-6736(12)60958-1. <http://dx.doi.org/10.1016/>. Published online July 10, 2012. Hozzáférés időpontja: 2015. február 9.
- Opaschowski, Horst W. (1994): Singles. Die Hätschelkinder der Konsumgesellschaft. In Grözinger, Gerd (Hrsg.): *Das Single. Gesellschaftliche Folgen eines Trends*. Opladen: Leske+Budrich, 25–40.
- Őri Péter (2006): Demográfiai átmenet alulnézetben. In: KorFa Népesedési Hírlevél 2006/2–3. 9–12.

- Pakot Levente (2003): Comportament demografic în cadrul comunităților catolice și unitariene din valea Homorodului Mic în epoca modernă. *Lucrare de masterat*. Kézirat. Kolozsvár
- Nyárády R. Károly (2003): Erdély népesedéstörténete. Az irathagyatékot szerkesztette és az előszót írta: Varga E. Árpád. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Levéltára
- Patkós Csaba (2011): A globális népesség humánökológiája. Digitális Tankönyvtár – Földrajztudomány, II. fejezet. Hallgatói Információs Központ. Hozzáférés időpontja: 2015. február 11.
- Peeters, Marga – Groot, Loek (2012): Demographic Pressure in the European Union. Increasing Labour Market Participation, Migration or Old Age Participation to Maintain Fiscal Sustainability. Economics and Econometrics Research Institute (EERI) Research Papers Series 11/2012
- Peuckert, Rüdiger (2002): *Familienformen im sozialen Wandel*. Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, Wiesbaden
- Philipov, D. (2001): *Low fertility in Central and Eastern Europe. Culture or economy?* Paper presented at the IUSSP, Working group on Low Fertility Conference, Tokyo.
- Pongrácz Tiborné (2009): A párkapcsolatok jellegzetességei Erdélyben és Magyarországon. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései 86, Budapest, pp. 87–107.
- <https://www.populationpyramid.net/A> korfák megszerkesztéséhez igénybe vett adatok forrása
- PRB/Population Research Bureau 2021: World Population Data Sheet. Washington. <https://interactives.prb.org/2021-wpds/data-sheet-download/> Hozzáférés időpontja: 2021. október 5.
- Portfolio.hu (2012): Ön mit szeretne: nyugdíjfelezést vagy 3 millió vendégmunkást? 2012. október 4. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20121004/on-mit-szeretne-nyugdijfelezest-vagy-3-millio-vendegmunkast-173770> Hozzáférés időpontja: 2021. október 30.
- Sárfalvi Béla, Tóth Aurél (1996): Földrajz I. Tankönyvkiadó vállalat, Budapest
- Berneke Ágnes, Sárfalvi Béla (2007): Általános társadalomföldrajz. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Schulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt –New York: Campus Verlag
- Simon, Julian L. (1977): The Economics of Population Growth. New Jersey
- Simmel, Georg (1973): A divat. In: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. [összeáll. és a bev. tan. írta Somlai Péter] ; [ford. Berényi Gábor]. Budapest: Gondolat, pp. 473–507.

- S. Molnár Edit (2011): Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák. In: Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései 91, Budapest: KSH, pp. 37–67.
- Spéder Zsolt (2012): Világosan látjuk, hogy mi vár a magyar társadalomra. A Portfolio.hu interjúja Spéder Zsolttal. 2012. október 11.
http://m.portfolio.hu/gazdasag/nyugdijrendszer/vilagosan_latjuk_hogy_mi_var_a_magyar_tarsadalomra.174028.html. Hozzáférés időpontja: 2015. március 4.
- Spéder Zsolt–Veress Valér (2009): Gyermekvállalási szándékok, családnagyság. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaország és erdélyi magyarok a századfordulón*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései 86, pp. 75–88.
- Statistisches Bundesamt (2021): *Pressemittlung*. Mikrozensus 2021 gestartet. Amtliche Befragung bei 1% der Bevölkerung.
https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2021/01/PD21_034_122.html
Hozzáférés időpontja: 2021. október 17.
- Szilágyi N. Sándor (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség* VII. évfolyam 4. (26.): 64–96.
- Thompson, Warren (1929): Population. *American Journal of Sociology* 34(6): 959–975.
- Tóth Erzsébet Fanni (2011): A világ népességének várható alakulása – az ENSZ új népességelőreszámítása. *KorFa Népesedési Hírlevél*, 2011. július, XI. évfolyam, 2. szám. KSH, Budapest
- UN (2019) - United Nations, Department of Economic and Social Affairs/Population Division (2019): *World Population Prospects 2019*. New York
<https://population.un.org/wpp/>
Hozzáférés időpontja: 2021. november 11.
- UN (2008) - United Nations, Statistical Division: *Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses*. Geneva
https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Principles_and_Recommendations/Population-and-Housing-Censuses/Series_M67Rev2-E.pdf
Hozzáférés időpontja: 2021. október 30.
- UN (2013) - United Nations, Department of Economic and Social Affairs/Population Division (2013): *World Population Policies*. New York
https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/WPP2013/Chapters/j_Ch_2%20Population%20Size%20Growth%20and%20Age%20Structure.pdf#zoom=100
Hozzáférés időpontja: 2021. október 30.
- UN (2019) - United Nations, Department of Economic and Social Affairs: *Population Dynamics. World Population Prospects 2019. Mortality data*

<https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Mortality/>
Hozzáférés időpontja: 2021. október 17.

Utasi Ágnes (2000): *Középosztály – Kapcsolatok*. Budapest: Új Mandátum

Van De Walle E, Knodel J. (1980): Europe's fertility transition: new evidence and lessons for today's developing world. *Popul Bull.* 34(6):3–44. PMID: 12309786.

Varga E. Árpád (1998): *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest: Püski

Vraukó Tamás (1994): Az angliai szegénnytörvények, 1834–1914. *Klió* 1994/1, 3. évf.

WHO (2014): *World Health Statistics 2014*. Geneva: WHO

http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/112738/9789240692671_eng.pdf;jsessionid=87953B3CFE9AA16DF107F6F4256AB794?sequence=1

Hozzáférés időpontja: 2021. október 13.

WHO (2021): *World Health Statistics 2021*. Geneva: WHO

<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/342703/9789240027053-eng.pdf>

Hozzáférés időpontja: 2021. október 13.

Woods, Robert (2003): Population geography. In: Kuper, Adam–Kuper, Jessica (eds.): *The Social Science Encyclopedia*. Second edition. Routledge, Taylor and Francis Group: London and New York.

TARTALOM

Bevezetés	5
1. Népesedésméletek	7
1.1. Az ipari társadalom és a kapitalizmus kialakulása	8
1.2. Magyarázatok a népességszám alakulására	9
1.2.1. A malthusianizmus	10
1.2.1.1. A malthusianizmus bírálata	13
1.2.2. Demográfiai átmenet-elméletek	14
1.2.2.1. Az első demográfiai átmenet	14
1.2.2.1.1. Az első demográfiai átmenet Erdélyben	17
1.2.2.2. A második demográfiai átmenet	18
1.2.2.2.1. Általános érvényű-e a második demográfiai átmenet?	23
2. A korfa. A népesség kor és nem szerinti összetétele	27
2.1. A korfák típusa	27
2.1.1. Fiatal korszerkezet	27
2.1.2. Fiatalos korszerkezet	29
2.1.3. Átmeneti korszerkezet	30
2.1.4. Érett korszerkezet	32
2.2. A korfák a történelem tanúi	35
2.3. A nemek népességbeli aránya	36
2.4. A korszerkezet regionális és etnikai különbségei	37
2.5. A korstruktúra globális változásai	38
3. A népességi adatok forrásai	39
3.1. A népmozgalom összetevői	39
3.2 A népesség nyilvántartásának eszközei	39
3.2.1. Az anyakönyvezés	39
3.2.2. A népszámlálás	41
3.2.2.1. Erdélyre vonatkozó népszámlálások	41
3.2.2.2. A népszámlálások nemzetközi szabványai	42
3.2.2.3. Románia lakosságának alakulása. A 2011-es romániai népszámlálás néhány adata	43
3.2.2.4. Magyarország népességszáma	43
3.2.3. A mikrocenzus	43
4. Románia nemzetiségei	45
4.1. Erdély népessége	48
4.1.1. Az erdélyi magyarok aránya	48
4.1.2. Magyarok Erdélyben. Történeti visszatekintés	49

5. A természetes népmozgalom. Nupcialitás, születés, termékenység	53
5.1. A Hajnal-vonal	53
5.2. A termékenység mérőszámai	55
5.3. A serdülőkori termékenység	58
5.4. A muzulmán országok termékenysége	58
5.5. Társadalomtörténeti kitekintés: az egyke	59
5.6. Románia termékenységi jellemzői	62
5.6.1. Az erdélyi magyarok termékenysége	64
5.7. Regionális és etnikai különbségek a termékenységben	65
6. A természetes népmozgalom. Változó gyermekvállalási szokások: a termékenység szerkezeti változásai	67
6.1. A közvélemény gyermekszám-preferenciái: a kívánt gyermekszám	69
6.2. Miért alacsonyabb a tényleges gyermekszám a kívánt gyermekszámnál? ...	70
6.3. A házasság és a családi élet megítélése az erdélyi magyarok körében	71
6.4. Változó életformák: a szinglik	73
7. A természetes népmozgalom. A halandóság	79
7.1 A halandóság mutatói	79
7.2. A halandóság időbeli alakulása	81
7.2.1. A halandóság alakulása a jelenkori Romániában	84
7.3. Társadalmi különbségek a halálozási arányokban	87
8. A születéskor várható átlagos élettartam	91
8.1. A halandósági tábla	91
8.2. A születéskor várható élettartam időbeli alakulása	93
8.3. A születéskor várható élettartam a jelenkori Romániában és Erdélyben ...	95
8.4. A születéskor várható élettartam hirtelen változásai	97
9. Mechanikus népmozgalom: a vándorlás (migráció)	99
9.1. A bevándorlás gazdasági és kulturális vetületei	100
9.2. Migrációs folyamatok Romániában	101
9.2.1. Belső migráció Erdélyben	101
9.2.2. Kivándorlás Romániából és Erdélyből	102
9.3. Migrációs potenciál Erdélyben	104
10. A népmozgalmi egyenleg	107
10.1. A természetes népmozgalom	107
10.1.1. Az erdélyi magyarok természetes népmozgalmi egyenlege	108
10.1.2. A természetes népmozgalmi egyenleg regionális eltérései	109
10.1.3. A határon túli magyarság természetes népmozgalma	109
10.2. A tényleges népmozgalom	110
10.3. Az erdélyi magyarok tényleges népmozgalmának összetevői	111
10.4. A természetes és tényleges szaporodás három mérőszáma	115
10.5. A határon túli magyar kisebbségek népmozgalma a legutóbbi évtizedekben	116

11. Történeti kitekintés: Erdély népmozgalma az utóbbi másfél évszázadban	119
11.1. Az asszimiláció szerepe az erdélyi magyarok tényleges szaporodásában	126
11.2. Erdély és az erdélyi magyarság népmozgalma a második világháborúban és azt követően	128
12. Népesedés, környezet és gazdaság. A túlnépesedés környezeti és gazdasági következményei	133
12.1. A népességnövekedés akadályai régen	134
12.2. A demográfiai átmenet a fejlődő országokban	135
12.3. A túlnépesedés környezeti következményei	138
12.3.1. A népességgrobbanás ökológiai következményei	138
12.3.2. A károsanyag-kibocsátás a népességnövekedés különböző forgatókönyveinek függvényében	140
12.4. A túlnépesedés gazdasági következményei	142
13. Népesedés, környezet és gazdaság. A népességcsökkenés és az elöregedés gazdasági és társadalmi következményei	145
13.1 A népesség elöregedésének mérőszámai	146
13.2 A korszerkezet változásainak kihívásai	146
13.3. Lehetséges szakpolitikai reformok az elöregedés gazdasági hatásainak enyhítésére	149
14. Népeségelőreszámítás	153
14.1. Előrejelzések a világ népességszámára	154
14.2. Előrejelzések a termékenységre	155
14.2.1. A népességszám változásai a termékenység szintje szerint	155
14.3. Eltolódó demográfiai erőviszonyok	156
14.4. A várható élettartam alakulása	157
14.5. Az idősek népességbeli aránya	157
14.6. Előrejelzések Magyarország népességszámára	158
14.7. Szűkebb hazánkra vonatkozó előrejelzések	158
Irodalom	161

ISBN: 978-606-37-1360-6